

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЌЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳукми дастнавис

ТДУ: 809.155.0

ИСМОИЛОВ БАХТИЁР АБДУЛЛОЕВИЧ

**ХУСУСИЯТҶОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ ВОЖАҶОНИ
ИҚТИБОСИИ ТОҶИКӢ ДАР ОСОРИ АБДУЛЛО ҚАҶҶОР**

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) -
доктор аз рӯи ихтисос, аз рӯи ихтисоси 6D021300 –Забоншиносӣ
(6D0205011 Забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ)

**Роҳбари илмӣ: Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович,
Раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди
Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илмҳои филологӣ, профессор**

Душанбе - 2020

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	7-14
БОБИ I. Мутобиқшавии савтӣ ва дараҷаи истеъмоли калимаҳои	
иктибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор.....	15
1.1. Мутобиқшавии савтӣ ва хусусиятҳои онҳо.....	15
1.1.1. Воридшавии калимаҳои иктибосии тоҷикӣ бидуни тағйирот.....	15-16
1.1.2. Воридшавии калимаҳои иктибосии тоҷикӣ бо тағйироти овозӣ.....	16-17
1.1.2.1. Ҳодисаи бадалшавии садонокҳо.....	17-27
1.1.2.2. Ҳодисаи бадалшавии ҳамсадоҳо.....	27-31
1.1.2.3. Ҳодисаи афзоиши садонокҳо.....	31-33
1.1.2.4. Ҳодисаи афзоиши ҳамсадоҳо.....	33
1.1.2.5. Ҳодисаи афтидани садонокҳо.....	33-34
1.1.2.6. Ҳодисаи афтидани ҳамсадоҳо.....	34-35
1.2. Таснифи калимаҳои тоҷикӣ аз рӯи дараҷаи истеъмол.....	36-39
1.2.1. Истилоҳҳои чамъиятӣ-сиёсӣ.....	39
1.2.2. Калимаю истилоҳҳои тоҷикӣ ба соҳаҳои савдо ва тиҷорат мансуб буда.....	39
1.2.3. Калимаю истилоҳҳои номҳои ҷойи маданияту маишӣ.....	39
1.2.4. Калимаю истилоҳҳои касб-кор.....	39-40
1.2.5. Калимаю истилоҳҳои мансуб ба сабзавот.....	40
1.2.6. Вожаҳои мансуб ба номҳои меваҳо.....	40
1.2.7. Калимаю истилоҳҳои мансуб ба матоъ.....	40
1.2.8. Калимаҳои мансуб ба соҳаи маориф, таълим ва тарбия.....	40-41
1.2.9. Калимаю вожаҳо мансуб ба соҳаи ҳарбӣ.....	41
1.2.10. Мафҳумҳои ифодагари вақту замон ва номи рӯзҳо.....	41
1.2.11. Калимаю вожаҳои ифодакунандаи номҳои макон, маҳалу манзил	41-42
1.2.12. Вожаҳои, ки мафҳумҳои хешовандӣ, муносибатҳои шахсӣ ва ғайра ифода мекунанд.....	42
1.2.13. Калимаҳои мансуб ба узвҳои бадан	42-43

1.2.14. Калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои хӯрок, ғизо, озука ва хӯрдани	43
1.2.15. Калима ва мафҳумҳои ифодакунандаи номҳои чизу чора, асбобу анҷом	43
1.2.16. Калима ва мафҳумҳои марбути табиат	43
1.2.17. Оид ба номҳои растаниҳо ва ҷузъи онҳо	43-44
1.2.18. Мансуб ба намуди зоҳирии ҳар чиз	44
1.2.19. Калима ва вожаҳои ифодакунандаи ҳаҷм, миқдор ва андоза	44
1.2.20. Доир ба асбобу анҷоми рӯзгор	44-45
1.2.21. Калимаҳои мансуб ба хусусият, ҳолат ва аломати зоҳириву ботинии инсон	45
1.2.22. Калимаҳои ифодакунандаи маъноии манфидошта	45-46
1.2.23. Исмиҳои маънӣ	46
1.2.24. Калимаҳои иқтибосии ёридиҳанда	46-47
БОБИ II. Таҳлили луғавию маъноии калимаҳои тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор	48
2.1. Иқтибоси калимаҳои тоҷикӣ ба маъноҳои гуногун дар забони ўзбекӣ	48-49
2.1.1. Калимаҳои иқтибосие, ки сурати овой ва навишти онҳо бо калимаҳои ўзбекӣ як буда, маъноҳои гуногун доранд	49-55
2.1.2. Иқтибоси калимаҳои тоҷикӣ бо маъноҳои гуногунашон ба забони ўзбекӣ	55-65
2.1.3. Дигар шудани маъноии калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ	65-69
2.2. Муродифоти калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ	70-71
2.2.1. Калимаҳои иқтибосии хоси забони тоҷикие, ки дар забони ўзбекӣ вариант надоранд	71
2.2.1.1. Оид ба касбу ҳунар	71
2.2.1.2. Калимаҳои таърихӣ	71-72
2.2.1.3. Оид ба сабзавот	72

2.2.1.4. Оид ба мевачот.....	72
2.2.1.5. Анчоми рӯзгор.....	72
2.2.2. Муродифҳои иқтибосии забони тоҷикӣ, ки дар забони ӯзбекӣ вариант доранд.....	73
2.2.2.1. Оид ба узвҳои бадан.....	73
2.2.2.2. Оид ба асбоби мусиқӣ.....	73-74
Боби III. Таҳлили сохтори калимаҳои тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор.....	
Қаҳҳор.....	75-76
3.1. Калимаҳои сода.....	76-77
3.1.1. Калимаҳои содаи исмӣ.....	77
3.1.1.1. Оид ба мевачот.....	77-78
3.1.1.2. Анҷомҳои рӯзгор.....	78
3.1.1.3. Оид ба бозоргонӣ.....	78
3.1.1.4. Оид ба растанӣ.....	78-79
3.1.1.5. Оид ба мафҳумҳои табиат.....	79
3.1.1.6. Исмҳои маънӣ.....	79
3.1.1.7. Оид ба хӯрокаи ва маҳсулотҳои он.....	79-80
3.1.1.8. Оид ба истилоҳҳои динӣ.....	80
3.1.1.9. Оид ба масоҳат ва асбоби баркашидани вазн.....	80
3.1.1.10. Дар маъниҳои гуногун.....	80-81
3.1.2. Сифат.....	81
3.1.2.1. Сифатҳои аслии ифодакунандаи сатҳи масоҳат.....	81
3.1.2.2. Хусусияти ашӯҳое, ки бо узвҳои ҳис дарк мешаванд.....	81
3.1.2.3. Аломати ҷисмонии шахс.....	81-82
3.1.2.4. Хусусиятҳои маънавии одам.....	82
3.1.2.5. Сифатҳои ифодакунандаи хусусият, ҳолат ва хислат.....	82
3.1.3. Шумора.....	82-83
3.1.4. Ҷонишин.....	83-84
3.1.5. Зарф.....	84
3.1.5.1. Зарфи тарз.....	84

3.1.5.2. Зарфи миқдор.....	84-85
3.1.5.3. Зарфи замон.....	85-86
3.2. Калимаҳои сохта.....	87-88
3.2.1. Пешванди <i>ҳам</i> -.....	88-89
3.2.2. Пешванди <i>сер</i> -.....	89-94
3.2.3. Пешванди <i>бе</i> -.....	94-100
3.2.4. Пешвандҳои <i>ба</i> -, <i>бо</i> -.....	100-101
3.2.5. Пешванди <i>но</i> -.....	101-103
3.2.6. Пасванди <i>–чи</i>	103-107
3.2.7. Пасванди <i>–бон</i>	107-108
3.2.8. Пасванди <i>–вор</i>	108
3.2.9. Пасванди <i>–гар</i>	108-109
3.2.10. Пасванди <i>–зор</i>	109-110
3.2.11. Пасванди <i>–дор</i>	110-114
3.2.12. Калимаи <i>бад</i>	114-115
3.2.13. Калимаи <i>намо</i>	115-116
3.2.14. Калимаи <i>омӯз</i> (омез).....	116
3.2.15. Калимаи <i>параст</i>	116
3.2.16. Калимаи <i>парвар</i>	116-117
3.2.17. Калимаи <i>хон</i>	117
3.2.18. Калимаи <i>хӯр</i>	117-118
3.2.19. Калимаи <i>шинос</i>	118
3.2.20. Калимаи <i>соз</i>	118
3.2.21. Калимаи <i>фурӯш</i>	118-119
3.2.22. Калимаи <i>дӯз</i>	119
3.2.23. Калимаи <i>наз</i>	119-120
3.2.24. Калимаи <i>боз</i>	120-121
3.3. Калимаҳои мураккаб.....	122
3.3.1. Аз ду исм.....	122-123
3.3.2. Аз исму феъл.....	123-124

3.3.3. Аз исму сифат.....	124
3.3.4. Аз сифату исм.....	125-126
3.3.5. Аз сифату феъл.....	126
3.3.6. Аз шумораву исм.....	126-127
3.3.7. Аз исм+исм.....	127
3.3.8. Аз исму феъл.....	127-128
3.3.9. Аз шумораву исм.....	128
Хулоса.....	129-133
Феҳристи адабиёти истифодашуда.....	134-144
Рӯйхати мақолот.....	145-146

МУҚАДДИМА

Мубрамӣ ва зарурати баргузории таҳқиқот. Мубрамӣ ва зарурати баргузории таҳқиқот пеш аз ҳама дар он зоҳир мешавад, ки забони ўзбекӣ яке аз забонҳои қадима ва аз ҷиҳати захираи луғавӣ бой буда, дар таркиби луғавии он калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ хеле зиёд мебошад. Ин падида ҳамеша дар диққати муҳаққиқон қарор дошта, доир ба ин масъала фикру мулоҳизаҳои хешро баён кардаанд. Таҳқиқоти мавриди назар низ ба ҳамин бахши забоншиносӣ бахшида шудааст.

Фонди луғавии забони ўзбекӣ ва сохти грамматикӣ ин забон бо таъсири давраҳои таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ мунтазам инкишоф ва такмил ёфта истодааст. Забони адабии ҳозираи ўзбекӣ дар муносибатҳои гуногун бо дигар забонҳо хусусиятҳои хоси худро нигоҳ дошта, захираи асосии луғавӣ ва сохти грамматикӣ худро муҳофизат намуда, то ба ҳолати имрӯза расидааст.

То имрӯз забоншиносони зиёде забони ўзбекиро бо дигар забонҳои хеш ва бегона бо тарзи муқоиса омӯхта таҳқиқ карда истодаанд. Ба анҷом расонидани ин гуна корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба ташаккул ёфтани забони ўзбекӣ боис шудааст. Дар забони ўзбекӣ хеле зиёд будани калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ин ду халқ бо ҳам дӯст, воқеан, тарзи ҳаёт ва таъриху тамаддуни онҳо низ бо ҳам шабоҳат дорад.

Дар ин диссертатсия дар хусуси сарчашмаҳои асосии инкишофи лексикаи забони адабии ўзбек, таъсири мутақобилаи забони тоҷикӣ ва бо воситаи он қабули калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ, баъзе тағйироти фонетикӣ дар калимаҳои иқтибосшуда, мавқеъ ва нақши вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар калимасозӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор сухан меравад.

Дарачаи азхудшудаи масъалаи илмӣ ва заминаҳои назариявӣ методологии таҳқиқот. Доир ба забони осори Абдулло Қаҳҳор дар илми забоншиносии ўзбек аз ҷониби муҳаққиқони Ўзбекистон асарҳои таҳқиқотӣ интишор шудааст. Аз ҷумла муҳаққиқ Ҳасанов А. А. рисолае бо унвони *“Абдулло Қаҳҳор ҳикоялари тилининг бадиятини таъминловчи лексик-*

стилистик воситалар” таълиф намудааст. Дигар ин ки хизмати забоншиносон И. Қўчқортоев, Р. Қўчқортоева, М. Омилова, Н. Маҳмудов, А. Абдуллоева, Х. Дониёров, Б. Юлдошев ва дигаронро низ таъкид кардан лозим мебошад. Муҳаққиқ Ҳ. Холиқов дар рисолаи хеш (*Абдулло Қаҳҳор асарлари синтаксисининг айрим хусусиятлари ҳақида*) фикр ва мулоҳизаҳои худро ибраз намудааст. Вале доир ба калима ва ибораҳои иқтибосии забони осори Абдулло Қаҳҳор муҳаққиқони зикршуда чизе нагуфтааст.

Бояд зикр намуд, ки доир ба иқтибосшавии калимаҳои тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ дар дохили кишвар ва ҳатто берун аз он ба ғайр аз ишораҳо, мақолаҳои илмӣ ҷудоғона дигар пажӯҳиш ва таҳқиқе на дар доираи забони тоҷикӣ ва на дар забони ўзбекӣ сурат нагирифтааст. Бо вучуди ин, дар забоншиносии ўзбек ҷиҳатҳои гуногуни ду забони бо ҳам қаробатдоштаро бо тарзи муқоиса муҳаққиқон Бердиалиев А., Хидиров Р., Иноятов С., Ҷабборов Б., Раҷабова Р. Р. дар забоншиносии тоҷик Камолиддинов Б., [Зикриёев Ф.К. 2004], [Юсупов К. 1974] дар забоншиносии рус ва аврупо донишмандон [Боровков А.К.], [Жлуктенко Ю.А. 1974] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур муайян намудани мавқеи вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ мебошад. Ҳамчунин хусусиятҳои вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ масъалаҳои хеле мубрам ва доманадор буда, дар доираи як диссертатсия фаро гирифтани тамоми паҳлуҳои он ғайриимкон аст. Бинобар ин дар диссертатсияи мазкур танҳо масъалаҳои хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ дар асоси осори Абдулло Қаҳҳор ба риштаи таҳқиқ кашида мешавад. Осори гаронбаҳои ин нависандаи беназир ҳазинаи имкониятҳои вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ буда, барои муайян намудани мавқеи вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин омӯзиши калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ осори Абдулло Қаҳҳор арзиши ниҳоят баланд дошта, дар такмили

таркиби луғавӣ ва грамматикии калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ дорои аҳамияти беандоза дорад.

Бо мақсади мушаххас гардонидани доираи таҳқиқ аз ҷониби мо барои расидан ба мақсадҳои худ вазифаҳои зерин амалӣ мешавад:

-муайян кардани нақши мутобиқшавии савтии вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони ўзбекӣ;

-омӯзиши таснифи калимаҳои тоҷикӣ аз рӯйи дараҷаи истеъмол дар забони осори нависанда;

-таҳлили луғавию маъноии калимаҳои тоҷикӣ дар забони осори нависанда;

-иқтибосии калимаҳои тоҷикӣ ба маъноҳои гуногун дар забони ўзбекӣ;

-омӯзиши муродифоти калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор;

-таҳқиқи масъалаи омӯзиши калимасозӣ дар забоншиносии ўзбек ва тоҷик;

-ошкор намудани махсусиятҳои воситаҳои калимасозии иқтибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор;

-сохтори морфологии вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор;

-муайян кардани қолабҳои нави калимасозӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор;

-муайян кардани мавқеи унсурҳои калимасозии иқтибосии тоҷикӣ дар сохтани калимаҳои сохта ва мураккаб дар забони осори нависанда;

-муайян кардани нақши пешванду пасвандҳои иқтибосии тоҷикӣ дар бунёди калимаҳои иқтибосии забони осори Абдулло Қаҳҳор;

Объекти таҳқиқот. Объекти диссертатсияи мазкур осори нависандаи маъруф Абдулло Қаҳҳор буда, ҳамчун пайвандгари ду забони бо ҳам қаробат дошта хидмат мекунад. Дар осори нависанда вожагони иқтибосии тоҷикӣ хеле фаровон ба кор бурда шудааст. Аз ин рӯ асарҳои маъруфи нависанда –

романҳои “Сароб”, “Қўшчинор чироқлари” қиссаи “Синчалак”, “Олам яшаради”, “Оғриқ тишлар” ва ҳикояҳои мавриди таҳқиқ қарор дода шуд.

Предмети таҳқиқи мазкурро 1500 баргадон, ки дар асоси чамъоварии маводи забонии осори Абдулло Қаҳҳор шакл гирифтаанд, ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи қор таҳқиқ ва таҳлили хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ вожагони иқтибосӣ тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор мебошад.

Масъалаҳои таҳқиқот. Масъалаҳои асосии таҳқиқот хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ вожагони иқтибосӣ тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ, ҳамчунин таркиби сохтори вожагони иқтибосӣ тоҷикӣ дар асоси забони осори Абдулло Қаҳҳор мебошад.

Усулҳои таҳқиқот. Ҳангоми таълифи диссертатсияи мазкур зимни омӯзиши забони осори Абдулло Қаҳҳор асосан аз усули таҳқиқотии таҳлили семантикӣ ва таҳлили муқоисавӣ ба қор бурда шудааст. Тавассути усули таҳлили семантикӣ тобиши маъноии калимаҳо ошкор ва муайян гардидааст. Ба воситаи методи таҳлили муқоисавӣ мувофиқат ва фарқи сохти вожагони иқтибосӣ тоҷикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ муқаррар карда шудааст.

Соҳаи таҳқиқот. Таҳқиқ дар заминаи забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ сурат гирифта, тавсияҳои методӣ ва амалии дар диссертатсия асоснокшуда дар раванди таълим дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ бо фанҳои “Забони адабии ҳозираи ўзбек”, “Типологияи муқоисавӣ”, “Калима ва калимасозӣ” мувофиқат мекунад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд:

Марҳилаи якум (солҳои 2015-2016) омӯзиши омилҳои илмӣ-назариявӣ ва амалӣ оид ба масъалаҳои вожагони иқтибосӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор, таснифи семантикӣ онҳо ва мавқеи калимаҳои иқтибосӣ тоҷикӣ дар забони осори нависандаро фаро гирифт, ки барои ташаккул додани фарзияи умумии таҳқиқот замина гузошт.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2016-2017) ба масъалаи баррасии иқтибоси калимаҳои тоҷикӣ ба маъноҳои гуногун дар забони ўзбекӣ ва муродифоти калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ аз рӯйи забони осори нависанда бахшида шуд.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2017-2018) ба баррасии таҳлили сохтори калимаҳои тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор бахшида шуд, ки дар он таҳлили калимаҳои иқтибосии тоҷикии сода, сохта ва мураккаб баррасӣ гардид.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоиши таҳқиқот. Дар диссертатсия ба ғайр аз осори Абдулло Қаҳҳор ва муҳаққиқони ўзбек, асарҳои донишмандони тоҷик- “Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ”-и Муҳаммадиев М.; “Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ”-и Кабилов Ш.; “Таҳлили гендерии антропонимияи баъзе манотиқи Тоҷикистон”-и Маҳмадҷонов О. О.; “Масъалаҳои рушди забон аз нигоҳи Президент”-и Чўраев Ғ.; “Калимаҳои русию интернатсионалӣ дар забони адабии тоҷик”-и Шарофов Н.; “Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ”-и Мухторов З. М. ва асарҳои илмии муҳаққиқони рус- “Что такое словообразование” Кубрякова Е. С.; “Словообразование” Левновская К. А. ва ғайра истифода бурда шуд.

Этимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ. Этимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ бо таҳлили амиқи назариявии масъалаи мавриди назар таъмин гардидааст ва ба нуктаҳои мушаххаси методологиву маводҳои гуногунҷанбаи озмоишӣ дар мувофиқат бо ҳаҷму ҳадаф, вазифа ва мантиқи таҳқиқ асос ёфта, барои таҳлили муқоисавии вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ имкони мусоид фароҳам меорад.

Навгониҳои илмии таҳқиқот. Навгониҳои таҳқиқот пеш аз ҳама дар ин зоҳир мешавад, ки гарчанд таҳқиқоти зиёде оид ба калимаҳои иқтибосии забони ўзбекӣ аз тарафи забоншиносон, муҳаққиқон, умуман, аҳли қалам дар диссертатсияҳои хеш фикру андешаҳои худро баён карда бошанд ҳам, вале, то имрӯз хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ ва нақши он дар осори адибони ўзбек мавриди таҳқиқу омӯзиши ҳаматарафа

қарор нагирифтааст. Дар диссертатсия бори нахуст махсусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣи вожағони иқтибосӣи тоҷикӣи забони осори Абдулло Қаҳҳор мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар он нақши пешванду пасванд дар сохтани калимаҳо, қолабҳои нави калимасозӣ муайян карда шудааст. Қолабҳои нави калимаҳои сохта ва мураккаб кашф гардид, ки ба ҳалли масъалаи калимасозӣи забони тоҷикиву ўзбекӣ хиссаи муайян хоҳад гузошт. Дигар ин ки, мақсади мо нишон додани хусусиятҳои овозӣ ва маъноӣи калимаҳои иқтибосӣи тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, мавзӯи интихобшуда ҳаётан муҳим буда, умуман, ин диссертатсия аввалин кӯшишест, ки дар Тоҷикистон ба анҷом мерасад.

Аҳамияти назарии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар заминаи таҳқиқоти вожағони иқтибосӣи тоҷикӣ дар муҳити дузабонӣ: тоҷикӣ ва ўзбекӣ ташаккул ёфта, барои ташаккули бахшҳои гуногуни забоншиносӣ, аз ҷумла луғатшиносӣ чун маводи назариявӣ ва амалӣ хизмат менамояд. Ҳамчунин натиҷаҳои назариявӣи таҳқиқотро метавон дар баррасии минбаъдаи таҳқиқотҳои дузабонӣ истифода намуд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки маводи диссертатсия имкон дорад ҳангоми омӯختани калима ва ибораҳои иқтибосӣи тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ, хондани курсҳои махсус оид ба иқтибосшавӣи калима ва ибораҳо, тайёр кардани дастуру лексияҳо барои фанни “Забоншиносӣи типологӣ” мавриди истифода қарор дода шавад. Натиҷаҳои диссертатсияро метавон дар донишгоҳу данишкадаҳо зимни дарсҳои характери типологӣи дошта истифода бурд. Маводи диссертатсияро дар таҳқиқотҳои минбаъда оид ба масъалаҳои дузабонӣ, ҳамчунин диссертатсия метавонад дар навиштани асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, дастуру воситаҳои таълимӣ мавриди истифода қарор гирад.

Нуктаҳои Ҷимояшавандаи диссертатсия:

Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда масъалаҳои зерин, ки хусусияти навгонии корро нишон медиҳанд, ё унсурҳои навгонӣ дар масъалаи хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣи калимаҳои иқтибосӣи тоҷикӣ дар забони

Ўзбекӣ дар заминаи забони осори Абдулло Қаҳҳор ба муҳокима пешниҳод мешаванд:

1. Таҳқиқот дар ин замина ба исбот мерасонад, ки калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ нисбат ба дигар калимаҳои иқтибосии ўзбекӣ аз ҷиҳати миқдор хеле фаровон мебошад;

2. Омўзиши хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣи вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор барои таҳқиқоти минбаъда дар заминаи омўзиши муқоисавӣи забонҳои ўзбекиву тоҷикӣ роҳ боз мекунад;

3. Қолабҳои калимасозӣ дар забон маъмул ва роиҷ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дар заминаи маводи амалӣ нишон дода мешавад;

4. Махсусиятҳо, умумият ва фарқи калимасозӣ ҳиссаҳои номии нутқ дар асоси маводи гирдовардашуда ошкор карда мешавад;

5. Масъалаи муродифоти калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ баррасӣ карда шудааст;

6. Дар асоси ошкор намудани тобишҳои маъноӣи калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ гурӯҳҳои семантикӣи онҳо нишон дода шудаанд.

Саҳми шахсии муҳаққиқ дар он зоҳир мешавад, ки мавзӯи мазкур барои нахуст дар забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор мегирад. Корбурди вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар асоси асарҳои нависанда Абдулло Қаҳҳор низ ошкор шуданд.

Таъйиди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он.

Диссертатсия дар Шӯрои олимони ДДОТ ба номи Садриддин Айни (қарори №3/66 аз 26. 02. 2016) тасдиқ карда шуда, дар маҷлиси кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни (суратчаласаи №13 аз 05. 06. 2018) ва сексияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни (суратчаласаи №6 аз 16. 04. 2020) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 8 мақола чоп шудааст, ки 4-тои он ба маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА ФР ва

КОА назди Президенти ҶТ мансуб буда, рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар маводи конфронсҳои илмии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (2016-2020) ва Донишгоҳи Милли Тоҷикистон инъикос ёфтааст.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат аст.

БОБИ I. МУТОБИҚШАВИИ САВТӢ ВА ДАРАҶАИ ИСТЕЪМОЛИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ ТОЧИКӢ ДАР ОСОРИ АБДУЛЛО ҚАҲҲОР

1.1. Мутобиқшавии савтӢ ва хусусиятҳои онҳо.

Забонишиносии ўзбек низ мисли дигар бахшҳои улуми ҷомеашиносӣ ҳамеша дар рушду такомул мебошад. Мусаллам аст, ки ҳамзамон вобаста ба равандҳои тозаии забоншиносӣ як силсила калимаҳои иқтибосӣ ба забони ўзбекӣ ворид гаштаанд, ки онҳо барои боз ҳам ғанӣ гаштани таркиби луғавӣ ва фонди луғавии он хидмат мекунанд. Дар ин гурӯҳ вожагони зиёдеро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, ки аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ иқтибос шудаанд ва аз ҷиҳати сохтор бе ягон тағйирот ворид гаштаанд.

Дуруст аст, ки иқтибосшавии калимаҳо дар забонҳои гуногуни дунё ҳамчун як падидаи муқаррарӣ ва табиӣ ба назар мерасад, вале онҳо бо кадом роҳу восита ворид мегарданд ва дар забони дигар кадом мавқеъ ва ҷойгоҳро пайдо менамоянд, ин масъалаест, ки пайваста дар зери таваҷҷуҳи забоншиносон қарор дорад. Дар ин раванд масъалаи тағйироту дигаргуниҳои савтӣ мавқеи асосӣ дорад. Бо назардошти ин масъала мо кӯшиш намудем, ки дар ин диссертатсия доир ба хусусиятҳои савтиётии калимаҳо ва мафҳумҳои иқтибосшудаи забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ дар мисоли осори нависандаи ўзбекзабон Абдулло Қаҳҳор даҳқиқот анҷом диҳем.

1.1.1. Воридшавии калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ бидуни тағйирот.

Гурӯҳи калима ва мафҳумҳое, ки бидуни тағйирот ва дигаргунӣ аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ иқтибос шудаанд, яъне дар шакли ҳолис ба забони ўзбекӣ гузаштаанд, дар осори Абдулло Қаҳҳор зиёд ба мушоҳида расид. Аз қабилӣ “*гулзор*”, “*гӯшт*”, “*шоҳӣ*”, “*дуда*”, “*бахор*”, “*ягона*” ва ғайра: “*Ундан кейин айвон билан ҳовуз ўртасида унча катта бўлмаган йўлка қолдириб, атроф гулзор қилинади*” [132, с. 180].

Надорад, Сайидо, гулзор чу ман сарви мавзуне,

Ба рӯи сафҳаи айём байти фардро монам [120, с. 285].

“... ичкаридан ўрдак юриш қилиб лапанглаб чиқди ва супада букчайиб ўтириб, **гўшт** тўғраётган қаролини чақирди” [132, с. 174].

Гўшт чун ганда шавад, ўро намак дармон бувад,

Чун намак ганда шавад, ўро ба чӣ дармон кунанд? [120, с. 308].

Гўшт бар гови варза некўтар,

Зинати мард дониш асту ҳунар [120, с. 308].

Бояд зикр намуд, ки дар мадди аввал мо як гурӯҳи калимаҳои тоҷикиеро ба мушоҳида гирифтаем, ки онҳо бидуни ягон дигаргунӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор зикр шудаанд. Масалан, калимаҳои **ягона**, **дуда**, **баҳор** дар забони тоҷикӣ чӣ тавр сохта шуда бошад дар забони ўзбекӣ низ ҳамин тавр истифода бурда мешавад. “*Болалар ижтимоий таъминот идорасини топишди ва ягона соябонлари эканини билишди*” [132, с. 82].

Рӯ ба сӯи хоҷаву дил сӯи дӯст,

Ҳар ду ягона шуда дар мағзу нӯст [121, с. 627].

“*Бизда ҳам газламанинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами, олача, беқасам, шоҳи, катак, ип-арқоқ ва ҳоказолар...*” [132, с. 200].

Ҳама шаҳру кишвар ба ҳам бар заданд,

Деху дударо отаиш андар заданд [120, с. 397].

Ба гуна чун рўяшон дуда кардӣ,

Кеху меҳрро ба нанг олуда кардӣ [120, с. 397].

“*Эрта-индин ваъда бузилади ёки баҳорнинг юмшоқ еллари эсиб муз эрийди...*” [132, с. 179].

Гар баҳору лолаву насрин нарӯяд, гӯ: марӯй!

Парда бардор, эй баҳору лолаву насрини ман [120, с. 165].

Бояд қайд кард, ки ин гуна калимаҳои, ки бидуни ягон дигаргунӣ ба забони ўзбекӣ аз забони тоҷикӣ иқтибос шудааст, миқдоран хеле зиёд мебошад. Мо танҳо аз онҳо як чанд мисол нишон додем.

1.1.2. Воридшавии калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ бо тағйироти овозӣ.

Гурӯҳи дигари калимаҳо ва мафҳумҳои, ки бо тағйироти савтӣ аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ ворид шудаанд, дар таркиби забони осори

Абдулло Қаҳҳор хеле зиёд аст, ки аз ҷиҳати хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ фарқ мекунад. Чӣ тавре ки маълум аст, ҳар як забон, аз ҷумла забони адабии ўзбекӣ ба худ қоида ва қонунҳои хос дорад ва дар ҳамин асос тағйир, такмил ва инкишоф меёбад. Аз ин рӯ, калимаҳои нав мувофиқи хусусиятҳои хоси ин ё он забон қабул карда мешаванд. Бинобар ин, ҳангоми қабули калимаҳои забонҳои дигар падидаи тағйир ва ивазшавии овозҳо ва гоҳо афтидани ҳарфҳо ба ҷаҳм мерасад, ки онҳо дар забони ўзбекӣ аз калимаҳои худӣ фарқияти гуногун дорад. Ин гуна ҳодиса на фақат дар забони ўзбекӣ, балки дар забони тоҷикӣ низ ба назар мерасад, ки дар ин бора муҳаққиқ Мачидов Ҳ. чунин мегӯяд: *“Калимаҳои иқтибосии туркиву муғулӣ низ чун гуруҳҳои иқтибосии дигар дорой як қатор нишонаҳои хоси савтӣ ва маъноӣ мебошанд, ки ба тавассути онҳо дар муқоиса бо калимаҳои худӣ фарқ карда меистанд”* [22, с. 70]. Ин гуна вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор фаровон ба кор бурда шудааст, ки дар зер нишон дода мешавад.

1.1.2.1. Ҳодисаи бадалшавии садонокҳо.

Ба мо маълум аст, ки табдили фонетикӣ дар забон ду навъ дорад. Табдили ҳамнишинӣ ва табдили мавқеи. Табдили ҳамнишинӣ дар натиҷаи мутобиқату мувофиқати фонемаҳои ҳамнишин ба вучуд меояд. Дар ин маврид табдил натиҷаи бевоситаи монандшавӣ мебошад. Табдили фонемаҳо ба ҳодисаи мутобиқати овозҳо умумият дошта бошад ҳам, ин ду ҳодиса аз якдигар фарқ мекунад. Дар табдил фонемаҳои гуногун ба ҳамдигар бадал мешаванд. Дар ин маврид шабоҳати фонемаҳо шарт нест, вале дар мутобиқат ва пайдоиши тобишҳои фонема шабоҳату монандии фонемаҳо ҳатмист. Табдили фонемаҳо ба мавҷудияти шаклҳои гуногуни як морфема вобаста аст ва аз ҳамин рӯ бадалшавӣ танҳо дар сурати монандии морфемаҳо ҷой дошта метавонад. Муҳаққиқ Мухторов З. М. доир ба бадалшавии фонемаҳо чунин мегӯяд: *“Бадалшавии зинда ё фонетикӣ ду навъ дорад: а) бадалшавии ҳамнишинӣ дар натиҷаи мутобиқату мувофиқати фонемаҳои ҳамнишин ба вучуд меояд, ки он натиҷаи падидаи монандшавӣ мебошад: зудтар [зуттар],*

афгон [авгон], аз сар [ассар], аз худ [асхуд]; б) бадалшавии мавқеӣ ба мавқеи ҳамсадо дар калима ва омилҳои дигари талаффуз вобаста аст: кабуд [кабут], санҷид [санҷит]” [117, с. 41].

Мо дар диссертатсияи мазкур оид ба бадалшавии садоноку ҳамсадоро бо мисоли вожагони иқтибосии тоҷикие, ки дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба назар мерасад, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем.

А). Бадалшавии садоноки а ба садоноки и.

Калимаи *бародар* дар осори Абдулло Қаҳҳор ба шакли *биродар* ба назар мерасад: “... *Йӯқ биродар*, - деди муҳаррир, - *хӯроз демоқчи эмасман*,...” [132, с. 249]. “*Ҳамма ишчилар бир-бирлари билан биродарлар*” [131, с. 120].

Бародар он бувад, к-ӯ рӯзи сахтӣ,

Туру ёрӣ кунад дар тангбахтӣ [120, с. 149].

Пурсид зи вай нишони модар,

В-аз ёру бародарони дигар [120, с. 149].

Б). Бадалшавии садоноки а ба садоноки о.

Вожаи *хуфтан* дар шакли *хуфтон* навишта мешавад. “*Ҳайдар ота Ултармага хуфтондан кейин етди*” [138, с. 265]. “*Хуфтон* уқилиб, аллақачон қоронгу тушган, лекин кӯчаларда ҳали якка-дуққа одам оёғи тийилмаган эди” [138, с. 342].

Калимаи *анбор* дар шакли *омбор* меояд. “*Муҳаммадражаб, икки кун ичида омбордаги қолган қутган молларни тарқатди ...*” [132, с. 116]. “*Бу кенг бино колхознинг бугдой омбори*” [138, с. 536].

Дандонзанист кори ту, ҳар ҷо ки донаест,

Ҳастӣ ҳамеша душмани анбори мардумон [121, с. 68].

В). Бадалшавии садоноки а ба садоноки у.

Калимаи ба ҳиссаи мустақили нутқи феъл дахл доштаи *баромад* дар шакли *буромад* меояд. “*Мухтасар гапнинг буромади шулким, яшасин шӯро ҳукумати*” [131, с. 152].

Баромад бар ин сабз кохи баланд,

Ғиреви “бигир”-у хурӯши “бибанд”.

*Зи дарё уммон баромад касе,
Сафар карда ҳомуну дарё бaсе.
Он забзқабое, ки чу маҳ пор баромад,
Имсол дар ин хирқаи гулнор баромад* [120, с. 150].

Г). Бадалшавии садоноки о ба садоноки а.

Калимаи **беандоза** шакли **беандазаро** гирифтааст. “...Охунбобоев мияси путун одам экан деб, қўйдим...шуни билади лекин, иш бошига камбагал ўтирсин, дегани, мияси путун одам ўтирсин, дегани экан-да! Ё гапим **беандазами?**” [132, с. 59]. “Йўқ, таажжубланманг, чунки, **беандаза** редактор бундан нарига ўтолмаса, нима қилсин” [132, с. 92].

Беандоза зарру гуҳар доштам,

Ба сар-бар яке тоқи зар доштам [120, с. 167].

Калимаи **донак** шакли **данакро** гирифтааст. “Қози домла бир ютинишидаёқ, шафтолини саришта қилиб, **данагини** дастурхонга туфлад” [131, с. 207]. “Абдуқодир улуз халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида чуқур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, воқеаларнинг **данагини** ўз билганича чақишга тиришар эди” [131, с. 207].

В-он даҳани танги ту гўй касе,

Донакаке нор ба ду ним кард [120, с. 388].

Калимаи **мастоба** дар шакли **мастава** омадааст. “Аччиқ **мастава** қилдираётиман, бир коса ичсангиз кўрмагандай бўласиз” [132, с. 111].

Вожаи **мувосо**, **мудоро** ё **муросо** дар шакли **муроса** истифода бурда шудааст. “Иттифоқ бўлиб **муроса** билан ишлаш керак” [132, с. 104]. “Халқ билан **муроса** қилишим мумкин, аммо улар билан икки дунёда ҳам **муроса** қилмайман” [131, с. 282].

Дунё на матоест, ки арзад ба низое,

Бо хасм мудоро куну бо дўст мувосо [120, с. 716].

Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст,

Бо дўстон-мурувват, бо душманон-мудоро [120, с. 928].

Аз мувосоҳои софитинатон эмин мабои,

Фитнаҳо дар табъи ҳамвор аст музмар тезро [120, с. 716].

Калимаи **ошно** дар шакли **ошна** омадааст. “Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон **ошнаси** бўлади” [131, с. 224]. “Ўрмонжоннинг отаси Омон ака Содиқжоннинг отаси Соҳибжон ака билан жуда қалин ўртоқ эди, икки **ошна** ўлиб кетгандан кейин, Ўрмонжон билан Содиқжон чинакам ака-укадай бўлиб қолишган эди” [137, с. 56].

Ман аз бегонагон ҳаргиз нанолам,

*Ки бо ман ҳар чӣ кард, он **ошно** кард* [120, с. 943].

Хубон ҳама душмананд, ҳаргиз,

*3-ин тоифа **ошно** надидем* [120, с. 943].

Калимаи **пешонӣ** дар шакли **пешана** ба назар мерасад. “... Бу ерни сиз **пешана** тери тўкиб топгансиз” [132, с. 242]. “Оз бўлса ҳам **пешана** терим билан топан, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман” [138, с. 583].

*Дидани **пешонии** вокардаат ҳар субҳгоҳ,*

Чини чавҳар аз чабин во мекунад оинаро [121, с. 57].

Боз вақт омад, ки ман сар дар парешонӣ ниҳам,

*Рӯи зебо бинаму дар хок **пешонӣ** ниҳам* [121, с. 57].

Вожаи **дандона** дар шакли **дандана** истифода шудааст. “У қозининг қаршисида **дандана** устида тиз чўкиб ўтирди”. “Трактор билан ҳайдалган ерларга **дандана** бостириб қандай қилиб қўйдилар” [131, с. 208].

Ба дасташ арраи захробдоре,

*Ба ҳар **дандонааш** дандони море.*

***Дандонаи** ҳар қасре панде диҳадат нав-нав,*

*Панди сари **дандона** бишнави зи буни дандон.*

Зишту зебову баланду паст аз равшандилӣ,

*Дар назар ояд ба як **дандона** чун оинаам* [120, с. 323].

Ғ). Бадалшавии садоноки е ба садоноки а.

Калимаи **гилем** шакли **гиламо** гирифтааст. “Эсладингизми, ..Зокирхўжа қассоблар **гиламо** устида ўтирганда, биз ўтиришига бўйра ҳам тополмас эдик” [131, с. 160]. “Ичкаридан **гиламо** олиб чиқиб сол” [132, с. 174].

3-ин сарзаниш, ки кард туро дӯст, Ҳофизо,

*Беш аз **гилеми** хеш магар по кашидай?*

Кулоҳи саодат яке бар сараи,

***Гилеми** шақоват яке дар бараи [120, с. 263].*

“Арабҳо ҳарчи бо эшон буд, аз ҷомаи дебо ва зару сим- ҳамаро аз эшон бигрифтанд ва эшонро **гилемҳо** иваз доданд ва ба кишоварзӣ машғулашон карданд” [120, с. 263].

Д). Бадалшавии садоноки и ба садоноки е (э).

Калимаи **биҳӣ** дар шакли **беҳи** меояд. “Хадича хола бундан яқин олти ой бурун келганида бир қийиқ **беҳи** олиб келди” [131, с. 7]. “Сидиқжон уни кузатиб қайтиб келганида, ток остидаги эски сӯрида сочилиб ётган **беҳиларга** кӯзи тушди” [131, с. 110].

Сари ҳавзи шоҳиву сарви сиҳӣ,

*Дарахте гулафшону беду **биҳӣ** [120, с. 188].*

Е). Бадалшавии садоноки е (э) ба садоноки и.

Дар калимаи иқтибосии **андеша** дар забони ўзбекӣ ба ҷойи **е** садоноки **и** истифода бурда мешавад, ки дар забони асл **андеша** мебошад: “...Носировга қарши қўл кўтаргани **андиша** қилади...” [137, с. 210]. “Ғўзаларингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, - чўчитиб юбормайлик, деган **андиша** билан оҳиста сӯрадик” [138, с. 47]. “Одамга **андиша** керак, лекин ундан ҳам илгарироқ инсоф керак” [131, с. 12]. Дар забони тоҷикӣ ба ҷойи садоноки **и** ҳарфи **е** истифода бурда мешавад.

Сиёвуи зи гуфтори ў шод шуд,

*Ниҳонаш зи **андеша** озод шуд [120, с. 74].*

Ҳар кучо оташ алам гардад, пару боли ман аст,

*Нест чун мурғи кабоб аз сӯхтан **андешаам** [120, с. 74].*

Калимаи иқтибосии **гелос** дар шакли **гилос** истифода бурда мешавад. “Нурининг ҳовлисидаги **гилослар** гуллаган”. “Ҳовлининг уч томони бир уй бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони **гилосзор** боғча” [137, с. 190].

“Дар ин чаҳорбоғҳо меваҳои алвони фаровон аст аз ношпотӣ ва бодом ва фундуқ ва **гелос** ва унноб...” [120, с. 261].

Калимаи **гиребон** шакли **гирибонро** гирифтааст. “Саидийнинг зардаси қайнади ва Ҳамиднинг **гирибонидан** тутиб, икки-уч силкиди”. “Алижоннинг.. узун, баҳайбат қўллари агар бирон кишининг **гирибонидан** ушлаб қолгудай бўлса, нима бўлиши маълум” [131, с. 192].

Силсилаи абр гаит зулфи зар эҳсони ӯ,

*Курсаи хуршед гаит гӯи **гиребони** ӯ.*

*Сагу дарбон чу ёфтанд **гариб**,*

*Ин **гиребон** бигирад, он доман.*

Зи сӯзи сина мурдам, чанд пӯшам доғи ҳичронро,

*Дигар тоқат надорам, чок хаҳам зад **гиребонро*** [120, с. 265].

Вожаи **дарег** дар шакли **дариг** истифода бурда шудааст. “Бой шундай хасис эдики, хизматкорларидан ҳатто чойни ҳам **дариг** тутар экан”. “Э **дариг**, шунинг тағига қоним тўкилар эканда,-деб афгон қилиб сўзлагани” [132, с. 211].

Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард,

***Дарег** суд надорад, чу рафт кор аз даст.*

Гирифтанд тобути ӯ сар ба зер,

***Дарег** ончунон номдори далер!* [120, с. 330].

Калимаи иқтибосии **говмеш** дар забони ўзбекӣ дар шакли **говмиш** истифода бурда мешавад: “... илгари **говмиш** сигирнинг елинидай осилиб турадиган бақбақаси сўлган, ...” [132, с. 245]. “Мирҳомидхўжа туриб бориб **говмиш** сигирни устундан ечар экан: - Ҳи-ҳи ..уч маҳал соғилар эди ..ҳи ..- деб сафаровга қаради” [131, с. 192].

*Ба тилони гарданкашу **говмеш**,*

Сипахро ҳаме тўша бурданд пеш [120, с. 273].

*Боркаш чун **говмешу** ҳамлабар чун наррашер,*

Ғамзаи чун жандапилу бонгзан чун каркадан [120, с. 273].

Вожаи иқтибосии **беандеша** низ аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда сохти **беандишаро** гирифтааст. “Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг одобсизлигидан хижолат бўлар, ичида “юзсиз, **беандиша**” дер эди” [132, с. 148].

*Рақибо, гар туро **андешаи** мо нест, маъзурӣ,*

Куҷо бедардро аз дардмандон ёд меояд? [120, с. 74].

Вожаи иқтибосии **даҳлез** дар забони ўзбекӣ дар шакли **даҳлиз** омадааст. “Босинқироқ эшитилиб турган роял товуши саидий **даҳлизга** тўхтади-да, ўрта эшик очилди ва Мунисхоннинг товуши эшитилди” [132, с. 23].

“Шаҳзода касонро дар **даҳлез** таъин кард, ки чун ман гўям “бизанед!” алалфавр дароед ва вазирро аз миён бардоред” [120, с. 358].

Калимаи **мўйсафед** дар забони тоҷикӣ дар шакли **мўсафед** низ ба назар мерасад.

*Чӣ ранг, охир, туро аз **мўсафедӣ**,*

*Чу надҳад **мўсафедӣ** рўсафедӣ* [120, с. 809].

Калимаи мазкур дар забони ўзбекӣ дар шакли **мўйсафид** истифода бурда мешавад. “Бир томонда ўша қонли оқшом манзараси, бир томонда умрининг охирини гарибликда ўтказаётган бир **мўйсафид** оппоқ соқолини силкиллаиб, бировларнинг оёгини чўткалаб ўтириши Кариманинг кўз олдига келди-ю, ҳар нечук, фарзандлик туйғуси галаба қилди” [131, с. 13]. “Ҳақорат қилинган **мўйсафид**, бошларини солинтириб қайтиб кетди” [138, с. 289].

Калимаи иқтибосии **нештар** дар забони ўзбекӣ дар шакли **ништар** омадааст. “У, Саидийнинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир сўзидан хиёнат белгилари излар, ҳар куни шу ваздан бир **ништар** урар эди” [132, с. 184]. “Чаён захарли **ништарини** бир гал ўртанча бармогининг учига, иккинчи марта кўрсаткич бармогига санчиб олди” [138, с. 204].

В-ар қадам бар бисоти сабза ниҳам,

*Сабза дарҳол **нештар** гардад* [120, с. 850].

Калимаҳои **умедвор** ва **ноумед** дар забони ўзбекӣ дар шакли **умидвор** ва **ноумид** мавриди истифода қарор дорад. “У ҳар сафар Саидийдан кўп

маълумотлар **умидвор** бўлиб келар ва **ноумид** кетмас эди” [132, с. 81].
“Хотин кишини ҳамма вақт **ноумид**, норози кўриб ўрганган ва буни хотинлик латофати деб билган Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари .. унча ботмади” [131, с. 212].

*Ба ҳангоми талхӣ машав **ноумед**,
Ки абри сияҳ зояд оби сафед* [120, с. 873].
*Ошиқ,ки ба васл **умедвор** аст,
Побастаи қайди интизор аст* [121, с. 389].

Ё). Бадалшавии садоноки ў ба садоноки у.

Дар калимаи **афсӯс** ба чойи садоноки ў дар забони ўзбекӣ у омадааст. “**Афсуски**, кетаман дейсиз” [132, с. 213]. “Юсуфий **афсус** билан илжайди” [131, с. 63].

*Он сарв, ки пок аст чу гул домани ҳуснаш,
Афсӯс, ки қадри назари пок надонист* [120, с. 102].
*Наргисаш арбадачўю лабааш **афсӯскунон**,
Ними шаб дўш ба болини ман омад, бинишаст* [120, с. 102].

Калимаи иқтибосии **гуруҳ** дар забони тоҷикӣ дар шакли **гурӯҳ** меояд.

*Бирав бо сипоҳе ба кирдори кӯҳ,
Гузин кун зи гурдони лашкар **гурӯҳ*** [120, с. 297].
*Рафтӣ ба **гурӯҳи** хурдсолон,
То домани дашт, чун газолон* [120, с. 297].

Аммо дар забони ўзбекӣ ба чойи ў садоноки у истифода бурда мешавад. “... вилоят партия комитетига қарши **гуруҳ** ташкил қилди” [132, с. 133]. “Жангчилар кичик **гуруҳларга** бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар” [131, с. 200].

Калимаи **дурӯғ** дар шакли **дуруғ**. “Мен **дуруғ** айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминни битиштириши учун сўзладим-да!” [131, с. 241].

*Безорам аз ин **дурӯғ** гуфтан,
В-ин гавҳари бефурӯғ суфтан* [120, с. 405].
*Лаъл, ки он раст кунанд аз **дурӯғ**,*

Қадр надорад, ки надорад фурӯз [120, с. 405].

Ж). Бадалшавии садоноки и ба садоноки у.

Калимаи *гӯгирд* шакли *гугуртро* гирифтааст. “*Гугурт* оловида эликбоши унинг юзидаги саросимани, титроқни кӯриб, захарханда қилди”. “*Харитани гугурт* чӯпи билан ўлчаб, қизил ва кӯк қаламларда чизиб ўтирган соқолли киши дарҳол ўрнидан турди” [131, с. 195].

Соиб, касе ки гӯшаи узлат гирифтааст,

Дар чашимо азиз чу гӯгирди аҳмар аст.

На гӯгирди сурхӣ, на лаъли сафед,

Ки чӯянда бошад зи ту ноумед! [120, с. 303].

Дар калимаи иқтибосии *кумак* садоноки у ба ў табдил ёфтааст ва дар шакли *кӯмак* омадааст. “-Ёзган нарсаларим маслаҳат беришга арзирлик бўлса, яна сиз *кӯмак* ваъда қилсангиз суюнаман ...” [132, с. 45]. “Бу одамлар Саудийга мавзулар берар ва ёзишда *кӯмаклашишга* тайёр эканини билдирар эди” [132, с. 80]. “Фақат қийин дедим. Қийин эканлиги муҳаққақ, токи жами меҳнаткашлар, жумладан зиёлилар *кӯмак* бермасалар ...” [132, с. 70].

З). Бадалшавии садоноки ў ба садоноки о.

Калимаи *хурӯс* дар шакли *хӯроз* истифода бурда мешавад. “Саудий, рақибининг қаеридан чӯқишни мўлжалга олаётган *хӯроздай*, келаётган паравозга қараб бир-икки бош силкитди-ю, бирданига иккита ипални кўтариб бориб изга кўндаланг қўйди,...” [132, с. 254]. “Тантибойваччаникига борамиз эртага .. Жуда *хӯроз* одам” [138, с. 347]. “... Обиджон новдалар орасидан ўқдек отилиб чиқиб, унинг бўйнига осилди ва “акажон!” деб шундай қичқирдики, аллақерда ётган *хӯроз* қақолаб юборди” [131, с. 15].

Аз хурӯсони Хуросон чу мане нест, чӣ суд,

Ки гаҳе субҳ хурӯшон шуданам нагзоранд [121, с. 510].

Зи раиши он хурӯси оташинточ,

Гаҳе теҳу дар отаи, гоҳ дурроҷ [121, с. 510].

И) Бадалшавии садоноки у ба садоноки и.

Вожаи **дору** дар шакли **дори**. “... **дори** ёзиб бераман, тузуласиз... қаерингиз оғрийди?” [132, с. 214]. “Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди! Кигиз ҳар нарсага ҳам **дори**, тиш заҳарини сўради” [131, с. 234].

*Ба **дорую** дармон чаҳон гаит рост,*

Ки беморию марг касро нақост [120, с. 391].

Баргӯ, ки илоҷи ин чавон чист?

***Доруи** мизоҷи нотаваон чист?* [120, с. 391].

Калимаи **меҳрубон** дар шакли **меҳрибон** омадааст. “... Саудий **меҳрибончилик** қилиб бир рюмка узатар эди” [132, с. 175-176]. “Моҳлар ойимнинг Анвар билан муомаласи холис ва самимий бўлиб, у Анварга ўз боласидай **меҳрибон** эди” [131, с. 262].

Аз вафо фарзанди андӯҳи туро,

*Дил аз модар **меҳрубонтар** дояест* [120, с. 684-685].

Ман аз бемеҳрии он моҳ мурдам, кай бувад, ё раб,

*Ки бо ман **меҳрбон** гардад маҳи **номеҳрбони** ман* [120, с. 684-685].

Калимаи **нозук** шакли **нозикро** гирифтааст. “Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга айниқса **нозик** санъат буюмларига, эшик ва деразаларга назар ташлаб қўярди” [131, с. 108]. “Дуторнинг **нозик** торларидан .. чиққан, “Наво” куйи ўз ноласига тушунгувчи Отабекдек йигитларга жуда муҳтож эди” [131, с. 106].

*Беш аз ин гӯ, офтоб, он орази **нозук** масӯз,*

В-ар на оҳе баркашам аз дил, ки сўзад офтоб [120, с. 864].

Калимаи **тарозу** дар шакли **тарози** истифода бурда шудааст. “Мамарайим афанди камбағаллардан юлиб, **тарозидан** уриб қолган бўлса, ўзрилиқни у зинҳор ўзи учун эмас, йўқ, хўжайин учун қилаётганини ..билар эди” [134, с. 128]. “Кейин дадамнинг аҳволини ўйлаб, ақл **тарозиси** билан тортиб кўриб, тақдирга рози бўлдим” [134, с. 128].

Якero ба шамшер зад бар ду ним,

*Ду дасташ **тарозу** шуду гӯр сим* [121, с. 331].

Калимаи *шафтолу* дар шакли *шафтоли* меояд. “... биров бир сават *шафтоли* олиб ўтди” [132, с. 276]. “Оқ ўрик, шотут, *шафтоли* ва зайнолининг сап-сарик япроқлари ҳовли бетини кўмиб ётибди” [138, с. 202].

Домани себ кашонем сӯи шафтолу,

Бибарем аз гули ту чанд сухан сӯи суман [121, с. 573].

1.1.2.2. Ҳодисаи бадалшавии ҳамсадоҳо.

Табдили ҳамсадоҳо аз рӯи садопардаҳо ё чарангнокию бечаранги дар ҳамнишинии ҳамсадоҳои чарангноку бечаранг ба назар мерасад. Дар ин маврид бояд ду тарзи ҳамнишиниро фарқ кард. Табдили бечаранг ва чарангдор. Дар ҳар ду маврид табдил дар натиҷаи монандшавии пасрав ба амал меояд. Агар ҳамсадои якум чарангнок ва ҳамсадои дуввум бечаранг бошад, ҳамсадои якум дар зери таъсири ҳамсадои дуум чарангнокии худро гум мекунад ва ба ҳамсадои бечаранг бадал мешавад. Мисол, *мазкур* (*маскур*), *тазкира* (*таскира*) ва ғайра. Мо бадалшавии ҳамсадоҳоро дар чанд маврид бо мисоли калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ аз рӯи осори Абдулло Қаҳҳор ба рӯи коғаз овардем.

А). Бадалшавии ҳамсадои чарангдори б ба ҳамсадои бечаранги п.

Калимаи *боб* дар забони тоҷикӣ дар мафҳуми шоиста, лоиқ, муносиб омада дар ҳамин шакл истифода бурда мешавад. Ин калимаи иқтибосӣ дар забони ўзбекӣ низ дар ҳамин маъно истифода бурда мешавад, вале шакли он ба шакли *бон* тағйир меёбад. “Ўйлаб кўрсам, саркотиб одамга шундан *бон* совга йўқ экан”. “Ер чопишга оғирлик қилар .. аммо сув бўғишга *бон* кетмон ясатибсиз” [131, с. 130].

3-ин ҷаҳон фирқаи шаётинанд,

Ки чу иблис боби нафринанд.

Қазо ба рӯи арақноки ў чӣ пардозад,

Ки боби хат набувад когазе, ки об гирифт [120, с. 188].

Б). Бадалшавии ҳамсадои к ба ҳамсадои г.

Калимаи *кўдак* шакли *гўдакро* гирифтааст. “Эсли болалар ҳам кўринмайди. *Гўдаклар* эса бешикда, дарахтлар орасидаги беланчакларда ухлаб ётишади”

[134, с. 200]. “Баринг **гўдак**, ҳали нодон боласан, Ҳар иш қилсанг ҳам битмаган чаласан” [138, с. 201].

Кўдакӣ, дар сафар ту мард шавӣ,

Ранча аз роҳи гарму сард шавӣ [120, с. 579].

“Ҳар кӣ тез ва сабуксар бошад, ман бо вай чунон бозӣ кунам, ки **кўдакон** бо гўй бозӣ кунанд” [120, с. 579].

В). Бадалшавии ҳамсадои *г* ба ҳамсадои *к*.

Калимаи **бузург** дар забони ўзбекӣ шакли **бузрукро** гирифтааст. “Вазири **бузрук** Исломуҳҷа катта ишлар бошлаб юборди” [132, с. 146]. “- **Бузрукдан** сўрайдиган катталарингиз бор эканда, - деди уста Олим ва кулди” [131, с. 146].

Оҳи касон хурд набояд шумурд,

Оташи сўзон чи бузургу чи хурд [120, с. 209].

“Аз аҳли Бухоро **бузургон** ва меҳтарон бо вай ёр шуданд ва рафтанд ва ҳарб карданд ва дуздонро хизмат карданд” [120, с. 210].

Вожаи **мисгар** дар шакли **мискар** омадааст. “Бир **мискарнинг** қизини олиши тараддудида юрган экан” [132, с. 219]. “Гулнор **..мискарлар** томонидан самовар тахлитида ясалган қумгондан чой қуяр эди” [132, с. 147].

Калимаи **хизматгор** дар забони тоҷикӣ дар шаклҳои **хидматгар**, **хидматгор** омадааст.

Маҳдуми мулкпарвару садри ҷаҳон, ки ҳаст,

Дар пеши боргоҳаш хидматгар офтоб [121, с. 475].

Дилрабой ҳама он нест, ки ошиқ бикушанд,

Хоҷа он аст, ки бошад гами хидматгориаш [121, с. 475].

Калимаи мазкур дар забони ўзбекӣ дар шакли **хизматкор** меояд. “У қасрда, у водийда чўрилар, қуллар, ҳозирги замон тили билан айтганда-**хизматкорлар** керак бўлади” [132, с. 140].

Г). Бадалшавии ҳамсадои *г* ба ҳамсадои *з*.

Калимаи **рўзгор** дар забони ўзбекӣ дар шакли **рўзгор** истифода бурда шудааст. “Оила бошлиги- Зунунхўжа, **рўзгорни** кампир бошқаради, Содиқжон далага

уруғлик ва гўнг элтиб, ҳосил келтиради” [131, с. 7]. “Икки ой ўтмасдан **рўзгорда** сотарлик нарса қолмади” [132, с. 141].

*Якчанд **рўзгор** чаҳон дардманд буд,*

Беҳ шуд, ки ёфт бўи суман бодро табиб [121, с. 159].

*Ҳар кӣ н-омўхт аз гузашти **рўзгор**,*

Низ н-омўзад зи ҳеч омўзгор [121, с. 159].

Ғ). Бадалшавии ҳамсадои й ба садоноки и.

Вожаи **қаламӣ** дар шакли **қалами** ба назар мерасад. “*Оёғига кўн этик, эғнига чий алакдан яктак тўн, **қалами** иштон берди*” [134, с. 153].

“*Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни **қалами** дўкондан эмас, кўкноридан бойиган дейишади*” [137, с. 73].

“*Ҳазрати устоз ҳар қадар либосе,ки дар бисоти худ доштанд, пўшидаанд, масалан, чомаи кимхоб аз таҳт, ... аз болои вай як дона яктаҳи **қаламии** кўҳна ...ва ҳоказо*” [132, с. 249].

Д). Бадалшавии ҳамсадои н ба ҳамсадои м.

Калимаи **занбил** шакли **замбилро** гирифтааст. “*Албатта шундай бир механизм бўлиши керак, чунки миллатнинг эски **замбилидан** тортиб, водийга солажак қасригача хавф остида*” [132, с. 153]. “*Матқовул билан яна бир киши нарироқда **замбил**, кетмон, болга билан қуролланиб, тош-шагал таширди*” [132, с. 146]. “*Мен Садирдан хижолат бўлдим, ..шу тобда иккаламизга қўи **замбил-у**, тўртта ҳамал керак бўлиб қолди*” [131, с. 276].

*Асо дар даст, **занбиле** ба дўшаи,*

Ду ҳалқа чун қаландар дар ду гўшаи [120, с. 436].

Е). Бадалшавии ҳамсадои б ба ҳамсадои в.

Калимаи **сабад** дар шакли **сават** истифода бурда шудааст. “*...ёғлик кулчалар, патир, кунжитлик, ширмон нонлар чиқиб, **саватларга** тушиди...*” [132, с. 173]. “*Аям бечора маҳсичан кетибди шекилли,- деди ўзига-ўзи гапириб, аллақаяқдан **сават** кўтариб қайтган Гуар Адолатнинг ўтирганини кўриб*” [134, с. 7].

Зи тоза меваҳои тарри ноёб,

Сабадҳо бозбон нур карда аз об [121, с. 162].

Ё). Бадалшавии ҳамсадои чарангдори *д* ба ҳамсадои бечаранги *т*.

Дар забон ҳамсадои чарангдор дар чараёни нутқ дар охири калима чарангнокии худро гум карда, ба ҳамсадои бечаранг бадал мешавад. Дар ин маврид ассимилятсияи прогрессивӣ ба вучуд меояд, ки овози пешоянд овози баъдинаро ба худ монанд мекунад. Дар талаффузи калимаи *гӯгирд* овози *д* ба *т* табдил меёбад, ки ин ҳодиса дар натиҷаи таъсири овози *р*-и пеш аз *д* омада рӯй додааст. Дар натиҷа шакли *гугуртро* гирифтааст. Мисол, калимаи *гӯгирд* дар осори Абдулло Қаҳҳор дар шакли *гугурт* ба мушоҳида мерасад: “*Гугурт оловида элликбоши унинг юзидаги саросимани, титроқни кӯриб, заҳарханда қилди*”. “*Харитани гугурт чӯпи билан ўлчаб, қизил ва кӯк қаламларда чизиб ўтирган соқолли киши дарҳол ўрнидан турди*” [132, с. 195].

То хотирам хизонаи гӯгирди сурх шуд,

Чун зайбақ аст дар таби сард изтиробашон.

На гӯгирди сурхӣ, на лаъли сафед,

Ки чӯянда бошад зи ту ноумед! [120, с. 303].

Ж). Бадалшавии ҳамсадои *ф* ба ҳамсадои *б*.

Калимаи *дилафгор* дар шакли *дилабгор* меояд.

Биров азиз -бирова хор эмас,

Эл бахтиёр –дилабгор эмас [125, с. 225].

Рафтам, ки чораи дили афгори худ кунам,

То рафтам аз гами ту дилафгортар шудам [120, с. 374].

З). Ҳамсадоҳои *н* ва *ч* якҷо омада бадалшавии онҳо ба ҳамсадои *й*.

Калимаи *панҷшанба* дар шакли *пайшанба*. “*Катталар тўпининг мажлислари ҳар пайшанба кечаси ҳар кимнинг уйида бўларди*” [132, с. 236].

“*Эски мактабларда пайшанба куни болалар домўлага келтирадиган пул, нон ва шу каби инъомлар*” [131, с. 128].

И). Бадалшавии ҳамсадои *ф* ба ҳамсадои *п*.

Калимаи *фатир* шакли *патирро* гирифтааст. “... ёғлик кулчалар, *патир*, кунжитлик, ширмон нонлар чиқиб, саватларга тушди ...” [132, с. 173]. “*Бу*

хамирнинг учидан **патир**, ўз қўлим билан эккан ҳандалакнинг тўнғич ҳосили” [132, с. 278].

Й). Бадалшавии ҳамсадои с ба ҳамсадои з.

Калимаи **хурӯс** дар шакли **хўроз** истифода бурда мешавад. “Саидий, рақибининг қаеридан чўқишни мўлжалга олаётган **хўроздай**, келаётган паравозга қараб бир-икки бош силкитди-ю, бирданига иккита ипални кўтариб бориб изга кўндаланг қўйди...” [132, с. 254]. “Тантибойваччаникига борамиз эртага .. Жуда **хўроз** одам” [138, с. 247]. “... Обиджон новдалар орасидан ўқдек отилиб чиқиб, унинг бўйнига осилди ва “акажон!” деб шундай қичқирдики, аллақерда ётган **хўроз** қақолаб юборди” [131, с. 15].

Аз хурӯсони Хуросон чу мане нест, чӣ суд,

Ки гаҳе субҳ хурӯшон шуданам нагзоранд [121, с. 510].

Зи рашки он хурӯси оташинтоҷ,

Гаҳе теҳу дар оташ, гоҳ дурроҷ [121, с. 510].

1.1.2.3. Ҳодисаи афзоиши садонокҳо.

Маълум аст, ки афзоиш акси ҳодисаи коҳиш мебошад. Дар чараёни нутқ дар натиҷаи ҳамнишинии фонемаҳо таркибҳои овозие пайдо мешаванд, ки талаффузашон мушқил аст. Бо мақсади осон шудани талаффуз дар ин таркибҳо як овоз (садонок ва ё ҳамсадо) афзуда мешавад. Аз ҷумла калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ҳастанд, ки талаффузашон ба ўзбекзабонон мушқил шудааст ва онро ба меъёри талаффузи худ мувофиқ гардондааст. Мисол, **шаҳр (шаҳар)**, **захр (захар)** ва ғайра. Афзоиш метавонад ҳам гурӯҳи садонокҳо ва ҳам дар гурӯҳи ҳамсадоҳо ба амал ояд. Ин гуна ҳодисот дар забони осори Абдулло Қаҳҳор чунин ба назар мерасад.

А). Афзоиши садоноки а.

Афзоиши садонокҳо, маъмулан, дар ҳамнишинии ҳамсадоҳо дучор мешавад. Дар ин гуна таркибҳо бо мақсади осон шудан ё як ҳамсадо талаффуз намешавад, ё як садонок илова мегардад. Масалан, дар калимаҳои иқтибосии тоҷикии **шаҳр** ва **захр** талаффузи якҷояи ҳамсадоҳои (**хр**) дар забони ўзбекӣ вазнин ва мушқил аст, барои осон талаффуз кардани он ба ин

таркиб садоноки **а** илова гардида, ин калимаҳо ба шакли **шаҳар** ва **захар** талаффуз мешавад. Дар ҳамин маврид калимаи **захр** дар шакли **захар**, калимаи **шаҳр** дар шакли **шаҳар** дар осори Абдулло Қаҳҳор ба кор бурда шудааст. “Салимбойвачча ички чўнтагидан қоғазга ўралган **захарни** олиб, титроқ қўллари билан ошга сепди ва қошиқ билан илдам аралаштирди” [131, с. 302].

Чу дидаш дар канори худ дусола,

*Дамид осори **захраиш** дар пиёла* [120, с. 446].

“Муродхўжа домла бошқа **шаҳарлардаги** ёру дўстларига мактублар юборгани...” [132, с. 170]. “Деворда осиглиқ Кавказ харитасидаги **шаҳарларнинг** номларини санаб чиқдим” [137, с. 125]. “Бир куни маҳалламизнинг эллиқбошиси **шаҳарга** бориб келиб “аканг осилди, ўз кўзим билан кўрдим”, деди” [131, с. 24].

*Сарафроз гурдони гиранда **шаҳр**,*

Ниҳон чангро об дода ба захр [121, с. 577].

*Як **шаҳру** ду подшаҳ нагунчад,*

Ду сар ба яке кулаҳ нагунчад [121, с. 577].

Б). Афзоиши садоноки и.

Калимаи **хайрхоҳ** дар шакли **хайрихоҳ** меояд. “Узоқ вақт ўтмай, Саудий ўзига бу одамларни **хайрихоҳ** деб ишонди” [132, с. 80]. “Онахон тикка турар, ўтирганларнинг ҳаммаси ўзига **хайрихоҳ** эканини сезгандай бўлар эди” [134, с. 112].

Чу парҳезгорӣ шавад пешаат,

*Бувад **хайрхоҳӣ** дар андешаат* [121, с. 457].

Вожаи **кирдор** дар шакли **кирдикор** истифода бурда мешавад. “... Носировнинг **кирдикори** тўғрисида газетага бир фелетон ёзилса бўлмасмикан?” [132, с. 212]. “Унинг (Умрининг) **кирдикорини** мен биламан, ундан мен жирканаман деб юрсам, бутун қишлоқ билар экан, бутун қишлоқ жирканар экан” [131, с. 317].

*Чунин аст **кирдори** гардуни пир,*

Гаҳе чун камон асту гоҳе чу тир [120, с. 554].

В). Афзоиши садоноки у.

Калимаи *тухм* дар шакли *тухум* ба назар мерасад. “... турли сабзавот, *гӯшт*, *тухум*, ун ва бошқа молларни Муродхӯжа домладан олар эди” [132, с. 176]. “Бундан роса *ӯн* йил бурун мана шу болохонадаги қазноқда *тухум* босиб ётган фаранги товуқ бирданига қоқолаб том орқасига- Собиржон қориникига учиб тушиди” [138, с. 235-236].

Тухм агар чав бувад, чав орад бар,

Бачасанҷоб зояд аз санҷоб [121, с. 380].

Замини шӯра сунбул бар наёрад,

Дар ӯ тухми амал зоеъ магардон [121, с. 380].

1.1.2.4. Ҳодисаи афзоиши ҳамсадоҳо.

Афзоиши ҳамсадоҳо дар ҳамнишиниҳои садонокҳо ба амал меояд. Масалан, вобаста ба он ки исмҳо бо кадом садонок (*а, и, у*) тамом мешаванд, дар онҳо ҳамсадоҳои (*й, з, в*) афзуда мешаванд:

Афзоиши ҳамсадои й.

Калимаи *дида* дар осори Абдулло Қаҳҳор дар шакли *дийда* меояд, ки ин далели фикрҳои дар боло зикркардаамон мебошад: “- *Дийдам* ҳали бу қардошлик бӯстонининг шарофатли ҳусну камолига тӯйиб-тӯйиб боқмаган эди, - деди автор” [131, с. 223]. “Она нури *дийдаси* ва жираг пораси *Норматни* жуда согинганини .. ёзган эди” [132, с. 223].

Кам аз як дам задан моро агар дар дида хоб ояд,

Ғами ишқат бичунбонад ба гӯш-андар чарас моро [120, с. 366].

Шӯълаи савдои ман оҳангудоз афтодааст,

Дидаи занҷир аз девонаи ман равшан аст [120, с. 366].

1.1.2.5. Ҳодисаи афтидани садонокҳо.

Афтодани овоз ё ҳичо барои осон шудани талаффуз дар натиҷаи монандшавӣ ва диссимилятсия: корча-кордча, те-деҳ, бомурод-бобомурод, замбӯр-занбӯр, шамбе-шанбе ва дигар. Калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ба ҳодисаи диереза дучор гаштаанд, дар осори Абдулло Қаҳҳор ба назар расид.

Афтидани садоноки и.

Вожаи *кимйёгар* дар забони ўзбекӣ дар шакли *кимёгар* истифода бурда шудааст. “... Тошкентга кетибди, у ерда яна беиш йил ўқиб *кимёгар* бўлар эмиш!” [131, с. 260].

Кимйёгар ба гусса мурдаву ранҷ,

Аблаҳ андар хароба ёфта ганҷ [120, с. 552].

1.1.2.6. Ҳодисаи афтидани ҳамсадоҳо.

А). Афтидани ҳамсадои й.

Калимаи *рўймол* дар шакли *рўмол*. “...-Чунки қимирлайди, -деди Саидий *рўмолчаси* билан юзини, бўйнини артиб” [132, с. 198]. “Бу гапни эшитиб, Хадича холанинг бошидан *рўмоли* тушиб кетди” [131, с. 20]. “Муште аз чуволи маънӣ ба гўшаи *рўймол* баста бошам” [121, с. 160].

Б). Афтидани ҳамсадои т.

Калимаи *бардошт* дар шакли *бардош* ба назар мерасад. “Ҳеч ким *бардош* бера олмайдиган гамга қари одам *бардош* беради” [132, с. 262].

Чу бардошт парда зи дар ҳербад,

Сиёвуи ҳамебуд тарсон зи бад [120, с. 146].

Калимаи *болишт* дар шакли *болиш* ба назар мерасад. “Ҳар бир айвоннинг тоқчасида беҳисоб бахмал, ипак кўрпачалар, *болишлар*” [132, с. 129]. “Бобоқул минг қўйли сурукни айланиб чиқиб, чайлага қайтганида Махсум оёқларини йиғиб, бир қўлини *болиш* қилиб ётган экан” [137, с. 129].

Бо сари бедавлатон давлат нагардад, гуфт, агар

Аз пару боли Ҳумо созанд пур болиштро [120, с. 199].

Ин гуна калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ бо доштани хусусиятҳои фонетикӣ дар забони ўзбекӣ хеле зиёданд, ки инро дар боло шоҳид шудем. Мавҷуд будани дар забони ўзбекӣ вожагони иқтибосӣ, ки баромадаш ба забони тоҷикӣ тааллуқ дорад, асосан ба воситаи гуфтугӯ қабул гардидааст. Аз ин лиҳоз шакли навишти онҳоро бо тағйиру иловаҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ин бора забоншинос Шарофов Н. дар диссертатсияи худ мегӯяд: “Чуноне, ки Д. Тоҷиев қайд карда буд, калимаҳои русӣ ва

интернатионалиеро, ки ба забони тоҷикӣ даромадаанд, тоҷикон ба воситаи гуфтугӯ ва матбуот ба он шакле, ки дар забони русӣ талаффуз ва навишта мешаванд, ёд мегиранд” [59, с. 89].

Маълум аст, ки халқи тоҷику ўзбек дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт робитаи мустаҳкам дорад. Ин боис мешавад, ки онҳо бештар бо ҳам муошират намоянд. Дар натиҷаи муошират калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ бештар шакли гуфтугӯияш гузаштааст, ки онҳо аз рӯйи талаффуз дар забони ўзбекӣ навишта мешавад.

Чи тавре ки мушоҳида карда шуд, вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ бо хусусиятҳои фонетикии худ аз асли хеш фарқ мекунанд. Албатта, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ин гуна вожаҳои иқтибосшудаи баромадаш ба забони тоҷикӣ тааллуқ дошта, дар забони осори Абдулло Қаҳҳор миқдоран хеле зиёд буда, ҳар кадоми онҳо мувофиқи талаби мавзӯву тақозои тасвир ба кор бурда шудаанд. Метавон гуфт, ки ин гуна вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ боиси боз ҳам такмилёбии захираи луғавии забони адабии ўзбекӣ мегардад.

1.2. Таснифи калимаҳои тоҷикӣ аз рӯйи дараҷаи истеъмол

Омӯзиши забони осори Абдулло Қаҳҳор аз он шаҳодат медиҳад, ки ӯ ба санъати истифодаи воҳидҳои луғавӣ ва вожагони иқтибосии аз забони тоҷикӣ гузашта диққати махсус зоҳир намуда, тобишҳои маъноӣ нозукиҳои услубии ҳар як калимаи иқтибосиро ба инобат гирифта, онҳоро хеле моҳирона ба қалам додааст. Калимаи “*нештар//ништар*” дар забони тоҷикӣ [120. с. 850]. ба маънии як навъ корди чарроҳӣ; олати чарроҳӣ, ки бо он раг мезананд, обила мекӯбанд маънидод шудааст. Вожаи зикршуда сохта буда, аз решаи **неш** (*аъзои нугтези заҳрдори ҷонварон, мас. неши каядум, занбур ва ғайра*) ва пасванди **-тар** иборат аст. Калимаи **неш** ба маънии маҷозии “заҳр”, “талхӣ” ва “тезӣ” дар осори классикии тоҷик истифода шудааст. Дар осори устод Абдулло Қаҳҳор калимаи мазкур дар маъноӣ маҷозии *нештари танқид* ба мушоҳида мерасад: “У, Саудийнинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир сӯзидан хиёнат белгилари излар, ҳар кунӣ шу важдан бир **ништар** урар эди” [132, с. 184].

Роҳ ёфтани калима ва истилоҳҳои иқтибосии забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ давраҳои дуру дарози таърихи дошта, ба талаботи замон вобастагии қавӣ дорад. Яке аз ҷиҳатҳои фарқкунандаи калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ дар он аст, ки онҳо қариб тамоми соҳаҳои ҳаётро дар бар мегиранд ва миқдори чунин вожаҳо рӯз то рӯз меафзояд. Таркиби захираи луғавии эҷодиёти нависанда Абдулло Қаҳҳор ба пешравии маданият, илму фан, ба тараққиёту тағйироти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва зиндагии халқ вобастагӣ дорад. Иқтибосшавии калимаҳои тоҷикӣ ба забони адабии ўзбекӣ аз рӯйи хоҳиши шахсии ягон нависанда ба амал намеояд, балки вобаста ба воқеаву ҳодисаҳоест, ки рафти таърих дар замоне ба вучуд меоварад. Маҳз бо ҳамин сабаб таърихи ҳар як забон бо таърихи халқу тараққиёти маданияти он алоқаи қавӣ дорад.

Муҳаққиқ Шарофов Н. гуфта буд: “Халқи тоҷик дар натиҷаи муносибати ниҳоят наздик доштан бо халқи кабири рус ва бо ёри бародаронаи ин халқ иқтисодиёт ва маданияти худро тараққӣ дод. Дар

натиҷаи ин ва бо таъсири забони русӣ ба лексикаи забони тоҷикӣ чандин калимаҳои русӣ ва ба воситаи он калимаҳои интернационалӣ дохил гардиданд” [59, с. 40].

Ҳамин ҳолатро нисбат ба муносибати халқи тоҷику ўзбек низ қайд кардан айни муддаост.

Мавриди зикр аст, ки бо таъсири забони тоҷикӣ забони адабии имрӯзаи ўзбек боз ҳам такмил ёфта, захираи луғавии он аз ҳисоби калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ва забонҳои дигар (аз ҷумла арабӣ) рӯз то рӯз ғанӣ гардида истодааст. Ин чараён дар осори нависандагони ўзбек ханӯз идома дорад.

Нависанда Абдулло Қаҳҳор барои болоравии маданияти халқ ба нозукиҳои забони миллӣ, ки воситаи муҳимми тасвир дар адабиёт мебошад, диққати махсус додааст. Маълум аст, ки тамаддуни ҳар як халқ дар заминаи забони ӯ инкишоф меёбад. Чараёни дар зиндагӣ ба амалномада дар баробари донишҷӯи забони худ ба таври ихтиёрӣ омӯхтани забони тоҷикӣ ва иқтибоси вожаҳои онро талаб менамояд.

Дар зиндагӣ бо мурури замон воқеа ва ҳодисаҳои нав ба вучуд меояд, истилоҳоти ҷамъиятӣ тағйир ва такмил меёбад. Ин ҳодиса барои иқтибосшавии вожаҳои тоҷикӣ ба забони адабии ўзбекӣ боз ҳам шароити муносибро ба вучуд меорад. Тағйироти дар ҳаёти одамон бавучудномада дар забон, бештар дар захираи луғавии забони асарҳои адибон роҳ меёбад. Аз ҷумла калимаи **гулзор** дар фарҳанги забони тоҷикӣ [120, с. 284]. ба маъноҳои маҳалли рӯйидани гулҳои бисёр; гулистон, гулшан омадааст. Вожаи **гулзор** дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба мушоҳида мерасад. “*Ундан кейин айвон билан ҳовуз орасида унча ҳам катта бўлмаган йўлка қолдириб, атроф гулзор қилинади*” [132, с. 180].

Забоншинос Шарофов Насриддин чунин ибраз менамояд. “*Дар фонди луғавии забони тоҷикӣ ба воситаи тарҷима ё калка калима ва ибораҳои нав ба вучуд меомад, ин қабил калима ва ибораҳоро низ дар асарҳои Аҳмади Дониш дидан мумкин аст*” [59, с. 43].

Бо таъсири забони тоҷикӣ айнан ҳамин гуна ҳодиса дар забони ўзбекӣ низ рух додааст, ки инро мо дар осори нависанда Абдулло Қаҳҳор мушоҳида мекунем. Аз қабилӣ калимаҳои **шаҳр**, **кўча**, **гўристон** бо илова кардани пасвандҳои “-нинг”, “-дан”, “-га” бо тағйироти овозӣ ба забони ўзбекӣ роҳ ёфтаанд: “Саидий **кўчанинг** у юзига ўтди ва қарийиб икки километр йўл юриб **шаҳардан** чиққач, катта **гўристонга** томон бурилди” [132, с. 254].

Калима ва истилоҳҳои иқтибосӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор вобаста ба мавзӯву мундариҷаи тасвир ҳар қадам барои ифодаи ашё, аломати он, ҳодиса, вазифа, касб, андозаю миқдор ва мисли инҳо ба кор рафтаанд. Аз ҷумла вожаҳои **гўшт**, **ширин**, **шикаст** ва дигар мисол шуда метавонад: “...ичкаридан ўрдак юриш қилиб лапанглаб чиқди ва супада букчайиб ўтириб, **гўшт** тўғраётган қаролини чақирди:” [132, с. 174]. “... шундай **ширин** сўзлар айтдтқи,...” [132, с. 227]. “Худди орқасидан бирон **шикаст** етказадиган киши келаётгандай бўсогадан ўтиши билан тезроқ эшикни занжирлагуси келар эди” [132, с. 240].

Яке аз хислатҳои начиби Абдулло Қаҳҳор эҳсоси падидаҳои нав буд. Ин гуна навоариҳо, албатта, дар заминаи хушқу ҳолӣ пайдо нашудаанд. Адиб дар доираи танге маҳдуд нагашта, пайваста адабиёти серғизои тоҷикӣ ва забони тоҷикиро меомӯхт ва аз он баҳра мебардошт. Нависанда аз як тараф, меҳнатдўсту соҳиби ҳиссиёти баланд бошад, аз тарафи дигар, ба интиҳобу истифодаи калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ва бамаврид ба қалам овардани онҳо рағбати зиёде зоҳир менамуд. “- Ёзган нарсаларим маслаҳат беришига арзирлик бўлса, яна сиз **қўмак** ваъда қилсангиз суюнаман...” [132, с. 45].

Нависанда Абдулло Қаҳҳор ҳамчун қаламкаши сермахсул, пуртаҷриба ва рангинбаён кайҳост, ки мақбули хонандагон гардидааст. Вай, аввалан, нисбат ба худ серталаб буда, тобишҳои маъноию нозуқиҳои услубии ҳар як калима ва ибораро ба инобат гирифта, калимаҳои иқтибосшударо дар мавқеи худ истифода бурдааст.

Дар осори Абдулло Қаҳҳор истеъмоли калима ва истилоҳҳои тоҷикӣ аввалин маротиба таҳқиқ карда мешавад. Таълифоти адиб маводҳои

фаровонеро доро буда, мо онҳоро дар асоси хусусиятҳои маъноӣ ба гурӯҳҳо тақсим кардем. Маҷмӯаи гурӯҳу зергурӯҳҳо ба соҳаҳо ҷудову ҳар навъи он бо далелҳо равшан ва бо матну мисолҳо ҷо ба ҷо карда шудаанд.

1.2.1. Истилоҳҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ: дорулфунун, ҷанг, қабулхона, қозихона.

“-Дорулфунун ҳам масхара бўлди шекилли...” [132, с. 6]. “...Қаттиқ бир жангдан кейин булар ўн тўрт киши нима бўлиб бошқалардан ажралиб уолишибди...” [131, с. 269]. “Орадан бир йил ўтар-ўтмас Ёдгор ота қозихонада ўзини пичоқлаб қўйди” [131, с. 259]. “Шеригим мени секин туртиб, имлади. Қабулхонага чиқдик” [131, с. 249].

1.2.2. Калимаю истилоҳҳои тоҷикӣ ба соҳаҳои савдо ва тиҷорат мансуб буда: арзон, дастмоя, даромад, дўкандор, савдо, савдогар, сармоя, харидор. “Арзон... Ҳимм... Хўш, яна бир иш...” [132, с. 185]. “...-Нега, дастмоя ҳожиникими? Ё молни у топадими?”. [132, с. 149]. “Унинг даромади ва даромад манбалари кун сайин ортади” [132, с. 98]. “Аббосхон гӯё кўп мол билан келган ва кўнглига ёқадиган кишиларга арзонроқ нарҳда мол бера оладиган катта савдогар, унинг атрофини ўраб “ака-ака” деганлар эса эски, янги дўкандорлар” [132, с. 21]. “Ўтган йилга қараганда ҳукумат хусусий савдони бўғди, молни оз бера бошлади” [132, с. 234]. “Америкада сарлавҳа бир газетанинг синиши ёки сармоясига сармоя қўшиши масаласини ҳал қилади...” [132, с. 99]. “Уч кундан кейин минг сўмга ҳам харидор чиқади” [132, с. 234].

1.2.3. Калимаю истилоҳҳои номҳои ҷойи маданияту маишӣ: майхона, меҳмонхона, чорбоғ, ҳовли. “Илғари ҳам баҳарнави эди, ҳозир яна битта майхона орттирдингиз” [132, с. 115]. “... у келганда меҳмонхона саҳнида тикка ўйланиб турар, чоракор билан хизматкор Остонақул эса даладан олиб келинган сўнгги икки арава гўзапоя ва жўхориюяларни дарвозанинг томига босишар эди” [132, с. 241]. “Агар бу йўл тушадиган бўлса, домланинг ҳовлиси буткул ва чорбогининг ярми кетар эди” [132, с. 235].

1.2.4. Калимаю истилоҳҳои касб-кор: аравасоз, бинокор, боғдор, деҳқон, дорбоғ, дўкандор, мардикор, мискар, савдогар, уста, харидор, чоракор.

“...–Уста Турдиали бўламан. Колхозда **аравасоз**...” [131, с. 255]. “...иккинчи ёқдан **бинокорлик** материаллари кундан-кун қимматланармикан, деб ўйлаши эди” [132, с. 181]. “...Николайнинг вақтида **боғдорларга, дўкандорларга** қанча солиқ чиққанлиги ва ҳозир қанча чиқиши тўғрисида узоқ сўзлади” [132, с. 237]. “Мана шу бойларнинг ерларини экадиган **деҳқонларни** капсанчилар дейилар эди” [131, с. 25]. “Унинг кўнгли тўқ, унга бу иш **дорбоз** чигириқ ўйинидай кўринар эди” [132, с. 170]. “Бир **миска**нинг қизини олиш тараддудида юрган экан” [132, с. 219]. “... у келганда меҳмонхона саҳнида тикка ўйланиб турар, **чоракор** билан хизматкор Остонақул эса даладан олиб келинган сўнгги икки арава гўзапоя ва жўхориюяларни дарвозанинг томига босишар эди” [132, с. 241].

1.2.5. Калимаю истилоҳҳои мансуб ба сабзавот: кашнич, зарчўва, мурч, зира, пиёз. “...супанинг бир томонини қоғозларга ўралган **мурч, зарчўва, қалмпир, зира, сингари дориворлар, кашнич, кўк пиёз, жамбил сингари кўкатлар банд қилган**” [132, с. 174].

1.2.6. Вожаҳои мансу ба номҳои меваҳо: анҷир, анор, шафтолу. “Ўша вақтда Собиржонқорининг қароли бўлган шу Сидиқжон анҳорнинг нариги ёғида **анҷир** очаетган бўлиб, қизни кузатиб турган эди” [131, с. 5]. “... **анор** сувининг томчисидай тиниқ...” [132, с. 152]. “... биров бир сават **шафтоли** олиб ўтди” [131, с. 276].

1.2.7. Калимаю истилоҳҳои мансуб ба матоъ: беқасам, лас, парда, рўмол, қаламӣ, шоҳӣ. “... Сидиқжоннинг келишини билганлиги тўғрисида тинмай жовраб супага қизил шолча ва янги **лас** кўрпача солди” [131, с. 15]. “Қаршида қаерда бошланиб қаерда тугаганлиги маълум бўлмаган бир парда турар эди” [131, с. 256]. “...–Чунки қимирлайди, -деди Саидий **рўмолчаси** билан юзини, бўйнини артиб,...” [132, с. 198]. “Бизда ҳам газламанинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами, олача, **беқасам, шоҳи, катак, ип-арқоқ** ва ҳоказолар...” [132, с. 200].

1.2.8. Калимаҳои мансуб ба соҳаи маориф, таълим ва тарбия: донишманд, нодон, бепанд. “Бошқа оқил, **донишманд, тажрибали**

зотларнинг фикрлари ҳам шу бўлиб, гапни ёшлар ҳисобига ўстириши тўғрисида разм қилишар эди” [132, с. 154]. “...санъатга ҳар қанча қизиқса ҳам, унга нисбатан **нодон** ҳисоблаб, турли масалаларга Саудийнинг қарашини билмоқчи ёки баъзи масалаларга ўз қарашининг тўғрими эканини аниқламоқчи бўлар эди” [132, с. 207]. “...Энди Раҳимжонни марказга юборамиз, дейсиз. Бу ҳам **бепанд** иш” [132, с. 227].

1.2.9. Калимаю вожаҳо мансуб ба соҳаи ҳарбӣ: гурз. “Мункарнакир гангиб қолди, нима дейишини билмай, устанинг бошига **гурзи** билан урди” [131, с. 255].

1.2.10. Мафҳумҳои ифодагари вақту замон ва номи рӯзҳо: андак, барвақт, баҳор, дарҳол, пайшанба. “Саудийнинг бир саволи жавобсиз қолиши, ёки унинг **андак** кўнгилсизланиши миллион қўшқулоқ қатикнинг пулидан ортиқроққа тушуви эҳтимол эканини домла билар эди” [132, с. 160]. “Мирза Муҳиддин эрталаб **барвақт** ўзига келди...” [132, с. 109]. “Эртаниндин ваъда бузилади ёки **баҳор**нинг юмшоқ еллари эсиб муз эрийди,...” [132, с. 179]. “Маҳмуджон афанди вазиятни **дарҳол** англади ва “Шўройи ислом”дан қолган оғиз парчалар билан бирга кавакка кирди” [132, с. 79]. “Катталар тўпининг мажлислари ҳар **пайшанба** кечаси ҳар кимнинг уйида бўларди” [132, с. 236]. “**Якшанба** куни яна келмоқчи бўлиб кетди” [132, с. 227].

1.2.11. Калимаю вожаҳои ифодакунандаи номҳои макон, маҳалу манзил: боғ, гулзор, даргоҳ, дашт, дорихона, корхона, майдон, меҳмонхона, оишона, чорбоғ, шаҳр. “Эсингда борми, ҳу ишчилар шаҳарчасининг боғида дарс тайёрлаб ўтирганимизда нима деган эдим?” [132, с. 172]. “Ундан кейин айвон билан ҳовуз ўртасида унча катта бўлмаган йўлка қолдириб, атроф **гулзор** қилинади” [132, с. 180]. “Саудий Мунисхоннинг **даргоҳ**ига иккинчи кўприкдан-шуҳрат, обрў, пул кўпригидан ўтади” [132, с. 84]. “Домла худди **дашт** сафаридан қайтгандай, озган, кўзлари киртайган,...” [132, с. 88]. “...шунақасига почтахона, **дорихона**, ҳаммом эшиги ва бошқа жойларга ётиштиришини буюрди” [132, с. 203]. “Лавҳалар **корхона**сида кўп миқдорда

турли лавҳалар таржимаси бўлиб турар экан,...” [132, с. 183]. “Саидий қасридаги чўрилар, экин **майдони**, бог ва яна кўп жойларда ишлайдиган сон-саноқсиз батраklar кимлар бўлади?...” [132, с. 140]. “Уй қизи бўлиб қолган Саидий, у келганда **меҳмонхона** саҳнида тикка ўйланиб турар, чоракор билан хизматкор Остонакул эса даладан олиб келинган сўнги икки арава гўзапоя ва жўхориюларни дарвозанинг томига босишар эди” [132, с. 241]. “Бир куни **ошхона**да ўчоқ олдида ўтириб, саҳарга яқин кўзим уйқуша кетибди” [132, с. 218]. “Агар бу йўл тушадиган бўлса, домланинг ҳовлиси буткул ва **чорбогининг** ярми кетар эди” [132, с. 235]. “...Муродхўжа домла бошқа **шаҳар**лардаги ёр дўстларига мактублар юборди...” [132, с. 170].

1.2.12. Вожаҳое, ки мафҳумҳои хешовандӣ, муносибатҳои шахсӣ ва ғайра ифода мекунад: биродар, ёр, мезбон, меҳмон, дўст, душман. “...Йўқ **биродар**, -деди муҳаррир, - хўроз демоқчи эмасман,...” [131, с. 249]. “...Муродхўжа домла бошқа шаҳарлардаги **ёр** дўстларига мактублар юборди...” [131, с. 170]. “...Ўзингиз биласиз, мезбон ташвишманд бўлгандан кейин **меҳмон** ўтиргани жой тополмай қолади” [132, с. 150]. “...ҳар куни эртадан кечгача **ёр-дўстлар**, таниш-билишларнинг олдига бориб маслаҳат солди” [132, с. 108]. “...зотан **душман** бўлган дўстлар...” [132, с. 154].

1.2.13. Калимаҳои мансуб ба узвҳои бадан: гўшт, дил, қон, лаб, лўнч, пешана, чехра. “... ичкаридан ўрдак юриши қилиб лапанглаб чиқди ва супада букчайиб ўтириб, **гўшт** тўғраётган қаролини чақирди” [132, с. 174]. “Кўзимга **дили** қора кўринган мутахассислар унга хушомадгўйлик қилишади” [132, с. 211]. “У, Саидийнинг қаерга борганини, ким билан сўзлашганини мудом суриштириб билиб юрар ва агар бирор шубҳага тушса қизи орқали, ёки жуда чидаёлмаса, ўзи Саидийни сиқиб **жонини** олар эди” [132, с. 87] “- Гапирсам шуки, -деди Рўзимат кулимсираб, -Бўтабой акамнинг **лабига** учуқ тошмаганига ҳайронман” [131, с. 60]. “...ўзини даргазаб кўрсатишига тиришиб, **лўнжини** иширди” [132, с. 142]. “...Бу ерни сиз **пешана** тери тўкиб топгансиз” [132, с. 242]. “Салимхон аввал домланинг бевақт

келишидан ранжиган эди, домла эвини қилгандан кейин, **чехраси очилди**” [132, с. 75].

1.2.14. Калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои хӯрок, ғизо, озуқа ва хӯрдани: **ош, мастава, гӯшт.** “Аччиқ мастава қилдираётиман, бир коса ичсангиз кўрмагандай бўласиз” [132, с. 111]. “...индамасдан қайтиб кетди ва **ош** сузар экан, дўнгиллар эди...” [132, с. 219]. “...ичкаридан ўрдак юриши қилиб лапанглаб чиқди ва супада букчайиб ўтириб, **гӯшт** тўғраётган қаролини чақирди” [132, с. 174].

1.2.15. Калима ва мафҳумҳои ифодакунандаи номҳои чизу чора, асбобу анҷом: **дуда, дутор, занжир, ойна, сих.** “Бизда ҳам газламанинг турларига исм бор: бўз, **дуда**, қалами, олача, беқасам, шоҳи, катак, ип-арқоқ ва ҳоказолар...” [132, с. 200]. “Мирза Муҳиддин тушида кўргандай элас-элас хотирлайди: **дуторни** босиб синдирди...” [132, с. 109-110]. “...Эшик деганнинг **занжири** бўлади, одам деган шуни шириқлатади” [132, с. 247]. “Оқсоч, Саидийнинг қўлига қадалган **ойна** парчаларини суғуриб ташлади-да, елтишда давом этди...” [132, с. 197]. “Турдига **сих** буюрган эдим, олиб келган бўлса айт, кабобни қилаверсин” [132, с. 174].

1.2.16. Калима ва мафҳумҳои марбути табиат: **офтоб, баҳаво, баҳор, гулзор, офтоб.** “Шаҳар бир ҳафтадан бери **офтоб** юзини кўргани йўқ” [132, с. 108]. “...водийнинг энг **баҳаво**, энг гўзал ерига солган қасрида ўтириб, хотини Ариаднанинг роялда қилган машқига қулоқ берар экан...” [132, с. 139]. “Эрта-индин ваъда бузилади ёки **баҳорнинг** юмшоқ еллари эсиб муз эрийди...” [132, с. 179]. “Ундан кейин айвон билан ҳовуз ўртасида унча катта бўлмаган йўлка қолдириб, атроф **гулзор** қилинади” [132, с. 180]. “Шаҳар бир ҳафтадан бери **офтоб** юзини кўргани йўқ” [132, с. 108].

1.2.17. Оид ба номҳои растаниҳо ва чузъи онҳо: **гўзапоя, гунча, дарахт.** “...бутун қишлоқ уйидаги **гўзапоядан** тортиб ўтирадиган пўстагигача олиб чиқиб, ботқоқнинг устига ёйиб берибди” [132, с. 178]. “-Менинг сенга бўлган муҳаббатим ҳамон илгаригича. Бу муҳаббат ҳануз **гунча**” [132, с. 172].

“Саидий олтининг кучи билан бу бозда лотос гуллари, хурмо ва апельсин **дарахтлари** ўстиради...” [132, с. 139].

1.2.18. Мансуб ба намуди зоҳирини ҳар чиз: ранг, доғ, рўйхуш, сиёҳ. “Янги текинхўрни кўриши билан **ранги** учган “булбули гўё” титраб-қақшаб Муҳаммадражабни қаргади” [132, с. 216]. “Бир вақт қоронгулик қаърида оқиш бир **доғ** пайдо бўлди” [132, с. 254]. “... баъзилари замон нотинч бўлиб турганда бировнинг касофатига биров қолиши жуда осон эканини очиқ айтиб унга **рўйхуш** бермасди” [132, с. 108]. “Иброҳим ҳаммасини айтиб бўлгандан кейин, раис ручкани **сиёҳга** ботириб, анкетанинг остига қўл қўйишини таклиф қилди” [132, с. 60].

1.2.19. Калима ва вожаҳои ифодакунандан ҳачм, миқдор ва андоза: андак, беандоза, дона, пайса, тарози, чандон, ягона. “Саидийнинг бир саволи жавобсиз қолиши, ёки унинг **андак** кўнгилсизланиши миллион қўшқулоқ қатикнинг пулидан ортиқроққа тушуви эҳтимол эканини домла билар эди” [132, с. 160]. “...Охунбобоев мияси путун одам экан, деб қўйдим... Шунини биледи. Лекин, иш бошига камбағал ўтирсин, дегани экан-да! Ё гапи **беандозами?**...” [132, с. 59]. “Эҳсоннинг кетидан шунча юрди; бир **дона** гуручга арзийдиган манфаат чиқмади” [132, с. 225]. “Бозор куни менга бирон беш **пайса** отнинг илигини олиб келиб бер” [132, с. 218]. “Охунбобоев “Ҳаммаларинг ерларингни бирга ишлайсизлар, ҳосилни **тарозуда** тортиб, бўлиб оласизлар” депти” [132, с. 243]. “Аббосхонни **чандон** билимдон деб ўйламайман” [132, с. 222]. “Болалар ижтимоий таъминот идорасини топишди ва **ягона** соябонлари эканини билишди” [132, с. 82].

1.2.20. Доир ба асбобу анчоми рўзгор: анжом, гилам, дастурхон, дастмол, замбил, зина, обдаста, пиёла, сават.

“... машиат **анжомлари** тахт бўлгандан кейин, ичкари уйдаги иш бўлмасини ўз қўли билан йигиштиради,...” [132, с. 96]. “Ичкаридан **гилам** олиб чиқиб сол” [132, с. 174]. “...Рўзани **дастурхон** устида туз билан очадилар...” деган эди” [132, с. 138]. “- Мен хотинингдан, ўша **дастмолқовоқдан** камми?...” [132, с. 192]. “Албатта шундай бир механизм

бўлиши керак, чунки “миллатнинг эски **замбилидан тортиб, водийга солажак қасригача хавф остида**” [132, с. 153]. “**Ҳақиқатда эса Саудий ёзувчиликда сўнги зинага қадам босиши эмас, биринчи зинадан ҳануз оёғини кўтаролмаган эди**” [132, с. 132]. “**Обдастанинг жўмраги синган эди**” [132, с. 219]. “**Саудий бир пиёла чойни не машаққат билан ичиб, бўлмасига кириб кетди...**” [132, с. 193]. “**...ёғлик кулчалар, патир, кунжитлик, ширмон нонлар чиқиб, саватларга тушди...**” [132, с. 173].

1.2.21. Калимаҳои мансуб ба хусусият, ҳолат ва аломати зоҳириву ботинии инсон: астойидил, баҳузур, бахтиёр, беихтиёр, безараз, дардманд, дилкаш, дилсиёҳ. “... Саудий тез фурсат ичида “**Иморат битган кундан бошлаб астойидил ўтириб китоб ёзаман**” деган ниятини унутди” [132, с. 192-193]. “**Қаландаров бурун районда бўлиб турган мажлисларда биринчи қаторда ўтирадиган бўлса, энди президиумга чиқадиган, ниҳоят, област ва марказдан келган катта кичик билан баҳузур гаплашиб, кулишиб, имлашиб ўтирадиган бўлди**” [131, с. 9]. “**...ҳар қайси ўзича мамнун, ўзича бахтиёр, аммо булардан ҳеч қайсисининг мамнуният ва бахтиёрлигини ҳозирча Саудийники билан тенглаштириб бўлмас эди**” [132, с. 151]. “**Саудий беихтиёр ўрнидан турди...**” [132, с. 197]. “**Мана ҳозир ҳам... безараз гапиришамизку?...**” [132, с. 138]. **Дардманд** бўлгандан кейин, дард устига дард келаверар экан” [132, с. 220]. “**-Жамол Каримийни танийсизми? –Ҳа, - деди Мунисхон, бундоқ одамлар писанд эмас, дегандай, -бизникига тез-тез келиб туради. Жуда хушчақчақ, мулойим, дилкаш йигит...**” [132, с. 22]. “**Мунисхон йиғлабди, Салимхон уни урибди. Ичкарида анча дилсиёҳлик бўлибди**” [132, с. 25].

1.2.22. Калимаҳои ифодақунандаи маънои манфидошта: бадбахт, бадбин, бадмаст, бадхоҳ. “**...бадбахт тул хотинга раҳми келган гумон қилди**” [132, с. 232]. “**Унинг тақдири ҳақида энг некбин бўлган Ҳайдар Ҳожиди, энди бадбинликка тушиб хатлар ёзарди**” [132, с. 225]. “**...йиртилган кўйлакнинг бир парчасини у бадмастнинг қўлида қолдириб, хотин қандай қочиб чиққанлиги худди кўргандай тасвир қилинар эди**” [132, с. 147].

“...мутахасислар бу хайрихоҳлик остида ашаддий **бадхоҳлик** ётишини билар эди” [132, с. 210]. “...-Битириб келган билан, дарров доктор бўла қоладими?- деди Саидий **зарда** аралаш...” [132, с. 205]. “-Агар биров менинг олдимга “иштаҳам йўқ” деб келса-да, мен уни ётқизиб бурнини кеса бошласам, -деди у, **захарханда** қилиб,...” [132, с. 222-223]. “... Носировнинг **кирдикори** тўғрисида газетага бир фелетон ёзилса бўлмасмикан?” [132, с. 212]. “- Бир **ножўя** ҳаракатингиз билан бир неча кишининг бир ҳафталик вақтини олдингиз...” [132, с. 45]. “Бу сўзларнинг ичида нимадир уни **ранжитди** ва нимадир унга ёқди” [132, с. 113].

1.2.23. Исмҳои маънӣ: андиша, бахт, афсус, баҳона, обрў. “...Носировга қарши қўл кўтаргани **андиша** қилади,...” [132, с. 210]. “...унинг **бахтига** тонг отгунча мана шулар тўғрисида ўз ҳасратидан бўшамай, ҳисоб ҳам сўрамади” [132, с. 211]. “**Афсуски**, кетаман дейсиз” [132, с. 213]. “...кейин, чилимнинг сувини янгиламаганини **баҳона** қилиб, ўлгундай урди ва диққат бўлиб кўчага чиқиб кетди” [132, с. 108]. “Саидий Мунисхоннинг даргоҳига иккинчи кўприкдан-шуҳрат, **обрў**, пул кўпригидан ўтади” [132, с. 84].

1.2.24. Калимаҳои иқтибосии ёридиҳанда: афсус, башарти, гўё, зора. “**Афсуски**, кетаман дейсиз” [132, с. 213]. “-**Башарти** танқид қилинса яна яхши, таниласиз, танқид даражасида асар яратиш осон иш эмас” [132, с. 82]. “Муҳаммадражаб **гўё** Саидийдан катта бир янгиллик эшитгандай ҳайрон бўлиб, анграйиб қолди...” [132, с. 115]. “**Зораики** бу кураида Эҳсон енгилса,...” [132, с. 211].

Доҳилшавии калимаҳои забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ яқе аз сарчашмаҳои инкишофи таркиби луғавии забони ўзбекӣ ба шумор веравад. Чунон ки аз таҳлилҳои боло равшан гашт, дар осори Абдулло Қаҳҳор калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар ду шакл: айнан ва бо каме тағйироти овозӣ истифода шудаанд, вале маъно бе тағйир мондааст. Инкишофи таркиби луғати забон аз рӯйи қонуни доҳилии ба худ ҳосе ба вучуд меояд. Ба забони ўзбекӣ гузаштани вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ ханўз идома дорад. Ин ҳодиса мувофиқи талаби ҳаёт ва ниёзмандиҳои чома сурат мегирад. Калимаҳои

иктибосии аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ қабулгардида ин як қисми таркиби луғавӣ ва фонди луғавии забони ўзбекиро ташкил медиҳанд. Калима ва ибораҳои тоҷикӣ низ ба монанди калимаҳои дигари иқтибосӣ, дар натиҷаи ҳамзистии ин ду халқ, дўстӣ, ҳамкорӣ, муносибати байни ҳамдигарии халқҳои тоҷику ўзбек ба таркиби лексикаи забони ўзбекӣ мувофиқи қоидаю қонунҳои худ қабул шудаанд ва дар инкишофи таркиби лексикаи забони адабии ўзбекӣ мақоми арзандае доранд. Ин гуна вожаҳо боиси дар таркиби лексикаи забони ўзбекӣ ба вуҷуд омадани як қатор дигаргуниҳо шудаанд ва инчунин баъзеи аз онҳо хусусиятҳои нави лексикӣ ва семантикӣ низ пайдо кардаанд.

Чи тавре ки мушоҳида карда шуд, вожаҳои иқтибосии тоҷикии забони осори адиб асоси таснифоти мазкур гардидаанд. Албатта, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки вожаҳои истифоданамудаи нависанда миқдоран хеле зиёд буда, ҳар кадоми онҳо мувофиқи талаби мавзӯю тақозои тасвир ба қалам омадаанд. Ба қаламоии онҳо осон ба даст наомада, тавассути ҷустуҷӯ ва диққаткорихои адиби мумтоз Абдулло Қаҳҳор амалӣ гаштаанд.

Ҳамин тавр метавон гуфт, ки аксари калимаҳои таснифшуда барои ифодаи образи аҳли меҳнат, соҳаҳои илму ҳунар, тараққиёти техника, ҳақиқати ҳаёт, санъату адабиёт ва амсоли инҳо нақш бозида, боиси боз ҳам такмилёбии захираи луғавии забони адабӣ ва адабиёти бадеӣ гаштаанд.

БОБИ II. ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ ТОЧИКӢ ДАР ОСОРИ АБДУЛЛО ҚАҲҲОР

2.1 Иқтибоси калимаҳои тоҷикӣ ба маъноҳои гуногун дар забони ўзбекӣ.

Аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ гузаштани калимаҳо барои инкишоф ва нашъунамои забони ўзбекӣ мусоидат мекунад. Муҳимияти ин зуҳурот дар осори лингвистии бисёр муҳаққиқони ватанию хориҷӣ зикр гардидааст. Ғановатмандии таркиби луғавӣ аз ҳисоби калимаҳои забонҳои дигар дар натиҷаи таъсири тарафайни забонӣ ба вучуд омада, ин қабил вожаҳо бештар зимни муносибатҳои дӯстӣ, хешутаборӣ, ҳамкорӣ, сиёсӣ, тиҷоратӣ ва иқтисодӣ ба забон роҳ меёбанд.

Маълум аст, ки дар лексикаи забони ўзбекӣ вожагони иқтибосшуда аз забони тоҷикӣ хеле зиёд аст, ки ин барои рушди забони ўзбекӣ аҳамияти хоса дорад. Мисол, калимаи “**майхона**” дар забони тоҷикӣ маънои *майқада, шаробхона, хонаи майфурӯширо* ифода мекунад:

Воқиф аз сирри харобот чуз он маст нашуд,

Ки ба майхона баровард, чу Чомӣ, чилаҳо [120, с. 625].

Калимаи мазкур дар забони осори Абдулло Қаҳҳор низ ба мушоҳида мерасад, ки ба ҳамин маъни ба қор бурдааст: “*Илғари ҳам баҳарнави эди, ҳозир яна битта майхона орттирдингиз*” [132, с. 115].

Забони ўзбекӣ, аз як тараф, бо роҳи хусусиятҳои калимаҳои тоҷикиро аз худ қардан, сохти грамматикӣ онҳоро ба низоми сохтори худ мувофиқ намудан, ғанӣ шавад, аз тарафи дигар, ин калимаҳо аҳамияти муайян ва махсусе дошта, бо калимаҳои ўзбекӣ робита пайдо мекунанд. Ин ҳолат боиси он гаштааст, ки калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор ба калимаҳои алоқадори ўзбекӣ таъсир мерасонад ва дар натиҷа калимаҳои тоҷикӣ маънои нав, маънои иловагӣ, мавқеъҳои нави истеъмоли пайдо кардаанд. Нависанда Абдулло Қаҳҳор ҳамчун қаламкаши сермаҳсул, пуртаҷриба ва рангинбаён кайҳост, ки мақбули хонандагон гардидааст. Вай дар мадди аввал, нисбат ба худ серталаб буда, тобишҳои маъноӣ нозуқиҳои услубии ҳар як калима ва ибораро ба инобат гирифта, калимаҳои

иктибосшударо дар мавқеи худ истифода бурдааст. Ин гуна калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор ба таври фаровон истифода шудааст. Калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ, ки дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба маъноҳои гуногун омадааст, онҳоро ба чанд гурӯҳ тақсим намуда мавриди таҳқиқ қарор додан мумкин аст.

2.1.1. Калимаҳои иқтибосие, ки сурати овой ва навишти онҳо бо калимаҳои ўзбекӣ як буда, маъноҳои гуногун доранд.

Калимаи **пиёда** аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ гузашта дар маъноҳои *одами бо пойи худ раванда, муқобили савора* истифода бурда мешавад: “Тоққа қараб кетган худди шу симёгочли йўлда бир **пиёда** йўловчи бормоқда” [134, с. 84], *сарбози пиёда дар қушунҳои пиёдагард* “Гулдурос билан келаётган танклар орқасидан **пиёдалар** югурди” [134, с. 54], *дар шоҳмот муҳраи одди* “- Гарде ...-деди Мухторхон ва Саудийга энди жавоб бераман, деб турганда Мирза Муҳиддин бир **пиёда** суриш билан уни илгариги ҳолатда қолдирди” [134, с. 74]. Калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ низ дар маъноҳои дар боло зикршуда ба қор меравад.

*Манам ҳамчун **пиёда**, ту саворӣ,*

Зи ранҷи рафтани огоҳӣ надорӣ [121, с. 58].

*“Имодулмулк **пиёдаҳои** шаҳрро берун карда, то лашкари шайх Алиро дар богот муаттал доштанд”* [121, с. 58].

Зулфаш андар ҷавр талқин мекунад,

*Рух **пиёда**, ҳусн фарзин мекунад* [121, с. 58].

Ин калима ғайр аз ин маъноҳо маънои маҷозӣ низ дорад. Яъне маъноҳои *бебахра мондан, бенасиб мондан* ва *махрум шуданро* ҳам ифода мекунад.

***Пиёда** набошам зи асбоби дониш,*

Гар асбоби дунё фароҳам надорам [121, с. 59].

Калимаи мазкур дар забони осори нависанда ба маъноҳои *бебахра мондан, бенасиб мондан* ва *махрум шудан* мавриди истифода намешавад. Дар осори нависанда ин калима маънои пойи пиёда рафтаниро дорад. “*Куннинг*

*иссиғидан тарқала бошлаган кайф билан шунча йўлни **пиёда** босиб уйга бориш кўп машаққат эди*” [132, с. 188].

Дар забони ўзбекӣ калимаи **гумона** низ вожаи иқтибосӣ буда, хусусияти омонимӣ дорад. Калима **гумона** калимаи тоҷикӣ буда, дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои зеринро дорад:

Ту дилро ба чуз шодмона мадор,

*Равонро ба бад дар **гумона** мадор* [120, с. 289].

Дар ин маврид дар маънои *гумон кардан, шаку шубҳа кардан* омадааст. Дар маънои *чоҳи озмоиш барои фаҳмидани будан ва ё набудани об дар зери замин* низ меояд.

Эй баски дилам дар талаби чашмаи нӯшат,

*Дар бодияи фикр фуру бурда **гумона** ...* [120, с. 289].

Калимаи **гумона** дар забони ўзбекӣ дар маъноҳои дар боло зикр шуда маълум нест. Калимаи номбурда дар забони ўзбекӣ танҳо дар маънои *ҳомилаи дар батни модар бударо мефаҳмонад*, ки дар осори нависанда ба мушоҳида расид: “*Мендан буви Ҳилолнинг бӯйида олти ойлик **гумона** қолди*” [134, с. 98].

Калимаи **дастмол** аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ гузашта, дар осори нависанда шакли *дасмол* ва ё *дасмолқовоқро* гирифта мафҳуми *анҷоми рӯзгор барои шустушӯи дегу косаро* ифода мекунад: “*-Мен хотинингдан, ўша **дастмолқовоқдан** камми?...*” [132, с. 191]. Аммо дар забони тоҷикӣ дар маънои *фишор додан бо даст, паҳи кардан* омадааст.

Он кас, ки чун қалам наниҳад бар хати ту сар,

*Дар **дастмоли** ҳодиса монанди мистар аст.* [120, с. 349].

Вожаи **даҳа** дар забони тоҷикӣ маънои *ҳар як баҳши даҳгонаи вақт монанди даҳ рӯзи як моҳ ё тақсими вақт ба даҳрӯзӣ* маълум аст. Калимаи мазкурро дар ҳамин маъно дар забони ўзбекӣ низ дидан мумкин. Ғайр аз ин маъно, нависанда дар маънои *ноҳия* низ дар забони осори худ ба кор бурдааст: “*Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт **даҳаси** билади*” [132, с. 216].

Калимаи **девон** дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои *маҳкама*, *идораи давлатӣ* ва *маҷмуаи ашъорро* ифода мекунад.

Зи рӯи хашиш дод он гоҳ фармон,

Ки оранд он занонро то ба девон [120, с. 362].

Сухан сардафтари девони ишқ аст,

Сухан ганчинаи султони ишқ аст [120, с. 362].

Вожаи **девон** дар забони ўзбекӣ низ дар маъноҳои дар боло зикр шуда меояд. “У Абусаид Мирзо даврида **девонда** ишловчи майда вазирлардан эди” [132, с. 218]. “Мен мактабда Ҳофиз **девонидан** сабоқ ўқирдим” [132, с. 218].

Аммо, дар осори нависанда ин калима ба маънои *диван* низ ба назар мерасад: “**Девонда** ёнбошлаб ётган Аббосхон Саидийнинг ҳурматиға қимирлаб қўйди” [132, с. 218].

Калимаи **дов** дар забони тоҷикӣ ба маънои *як ронд дар бози шатранҷ* ва ё *қимор* маълум мебошад.

Аҳли назар ду олам дар як назар бибозанд,

Ишқ асту дови аввал бар нақди чон тавон зад [120, с. 382].

Калимаи номбурдаро дар забони ўзбекӣ низ ба ҳамин маъно дидан мумкин: “Қиморда мени **дов** тикмасайди, яна бировга ютқизмасайди, деб қўрқар эдим, деди Ҳожи хола” [132, с. 230]. Ғайр аз ин калимаи **дов** дар забони осори нависанда ба маънои *одами қадбаланд*, *бақувват* омада аст: “*Йўлчи серсоқол, дов аскар билан олишиб, икки мушт билан уни гаранглатдида, чандастлик билан қиличини суғуриб олди*” [132, с. 230].

Ба ин маъно дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад.

Вожаи **донашўр** мафҳуми *як навъи растание*, ки дар биёбон мерӯяд, дар осори Абдулло Қаҳҳор мавриди истифода қарор гирифтааст: “Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, **донашўр**, жиссан, сита, бузолиқ сингари донли ўтларни севиб ейди” [132, с. 233]. Калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ танҳо дар маънои *донаи шўр* омадааст.

Калимаи **меш** дар забони тоҷикӣ ба маънои *гўсфанд* ва ё *гўсфанди мода* маълум аст. Вале, калимаи номбурда дар забони осори Абдулло Қаҳҳор

мафхуми халтаи чармине, ки барои об гирифтани ё бурдан ба кор меравад, яъне саночро ифода кардааст: “*Бир меш қимиз. Мешда сув ташимоқ*” [137, с. 62]. Ба ин маъно дар забони тоҷикӣ маълум нест.

Калимаи **сурма** ба маънои гарди сиёхранге, ки аз хокаи қалъагӣ бо омехтаи моддаҳои дигар сохта, онро барои зебӣ ва ё ҳамчун дору ба чашм мекашанд маълум мебарояд. “*Қарасам .. қошларида ўсма, кўзларида сурма, икки чаккада гажак, лабида кўк хол*” [138, с. 87].

Ба ин маъно дар забони тоҷикӣ низ ба назар мерасад.

То ба ҳар чашме зи роҳат сурма бурд,

Чашми ман дорад зуборе аз сабо [121, с. 276].

Губори роҳ гаштам, сурма гаштам, тўтиё гаштам,

Ба чандин ранг гаштам, то ба чашмат ошно гаштам [121, с. 276].

Калимаи номбурда дар забони осори нависанда ба маънои *чунбондан*, ҳаракат додан ва ё ба ҳаракат овардан, омада метавонад. Аммо ба ин маъно дар забони тоҷикӣ дида намешавад. “*Сурма қопқоқ*”, “*Столнинг сурма яшиги*” [134, с. 87].

Вожаи **боғ** дар забони тоҷикӣ ба маънои ҷои сабзу хуррами ба атрофаш девор кашида шуда, ки дар он дарахтони мевадор ва бемева, гулҳои рангоранг мерӯянд маълум мебарояд.

Завқи гулгашти Хуросон рафтааст аз ёди мо,

Дар саводи Ҳинд сайри боғи Зоғон мекунам [120, с. 207].

Богаке дошт хуш чу боғи Ирам,

Боғҳо гирди ӯ чу боғи Ҳарам [120, с. 207].

Ба маънои дар боло зикршуда дар осори Абдулло Қаҳҳор дидан мумкин. “*...Николайнинг вақтида боғдорларга, дўкандорларга қанча солиқ чиққанлиги ва ҳозир қанча чиқиши тўғрисида узоқ сўзлади*” [132, с. 237]. “*Бизнинг юртда шу паллада тоқда узум, полизда қовун, боғда анор*” [139, с. 69].

Вожаи **боғ** дар забони ўзбекӣ мафхуми бастани банди алафу пояҳои ғалладонаи даравкарда, ҳезум, беда ва ғайраҳоро ифода мекунад, ки ба ин маъно дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад. “*Амин нӯхта боғининг қозиқда*

*боглиқ бўлганини кўрди-да, қиличини сузуриб, у билан ипни кесди” [138, с. 142]. “Топган бир даста гул, топмаган бир **боғ** пиёз” [138, с. 142].*

Калимаи **бурд** дар забони тоҷикӣ мафҳуми ғалаба дар мусобиқа ва ё бозӣ дорад.

Шаҳ аз мансубае зад он сипахро,

*К-аз он мансуба **бурд** афтод шахро [120, с. 213].*

Бениёзит чумла сохтагӣ,

***Бурдат** оинадори бохтагӣ [120, с. 213].*

Ғайр аз ин, ба маънои навъе аз матои катонии рах-рах ва ё алоча.

Хонаи худ боз равад ҳар яке,

*Атлас кай бошад ҳамтои **бурд** [120, с. 213].*

Макаш ранчи беҳуда, хурсанд бош,

*Қаноат кун, ар нест атлас чу **бурд** [120, с. 213].*

Ба маъноҳои дар боло зикршуда дар забони ўзбекӣ ба кор бурда намешавад. Вале, калимаи **бурд** дар забони осори Абдулло Қаҳҳор хусусияти омонимӣ пайдо карда дар маънои эътимод, боварӣ ва ё итминон дида мешавад, ки ба ин маъно дар забони тоҷикӣ нест. “-Бу кетишда газетамиз **бебурд** бўлади” [132, с. 105]. “-Менга қара,-деди Ражаб бобо Ҳожиматга .. бир **бурдинг** кетгандан кейин, ҳеч ким сени одам қаторида кўрмай қўяди” [137, с. 150].

Калимаи **бӯ** ё ки **бӯй** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ мафҳуми бухори нонамоёне, ки аз чиз ва моддаҳои гуногун ҷудо шуда, дар ҳаво паҳн мегардад ва ба воситаи бинӣ қувваи шомма ҳис мешавад ифода мекунад.

***Бӯи** пиёз аз даҳани хубрӯй,*

Хубтар ояд, ки гул аз дасти зишт [120, с. 218].

*Имрӯз сабо аз ҷигарам **бӯй** гирифтаст,*

Зинҳор к-аз он сӯш вазидан нагузоранд [120, с. 218].

*“Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб ҳаётбахш кокилларининг муаттар **бӯйини** ҳидлади” [137, с. 158].*

Калимаи **бӯй** дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ омада, мафҳумҳои нишон, аломат ва ё осорро низ ифода мекунад.

*Бар **бӯи** он ки дар боз ёбад гуле чу рӯяд,*

Ояд насиму ҳар дам гирди чаман барояд [120, с. 218].

Ба ин маъноҳо дар забони ўзбекӣ истифода бурда намешавад. Калимаи мазкур дар осори нависанда хусусияти омонимӣ пайдо карда, маънои дарозии одам, хайвон ё растане, ки ба боло қад мекунад ифода кардааст. “Гулнорнинг **бӯйи** ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда, бойвачча.. уни кўз тағига олиб қўйган эди” [137, с. 158]. “Райондаги мактаб бинолари билан **бӯй** ўлчашидиган мактаб биниси солдик” [138, с.158]. “Коля терак **бӯйи** келадиган баланд нарвоннинг тепасига чиқиб олиб, мактабнинг сиртини бўяётган усталарнинг ишини томоша қилди” [137, с. 158].

Ғайр аз ин, маънои лаби дарё ва ё канори роҳро низ дорад: “Элмурод билан Абдурасул йўл **бӯйидаги** тепаликка чиқдилар” [138, с. 158]. Дар ин маъноҳои зикргардида дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад.

Вожаи **дӯст** дар забони тоҷикӣ мафҳуми ёр, ошно, ошиқ ва ё муҳибро ифода мекунад.

Аз ҷон тамаъ буридан осон бувад, валекин,

*Аз **дӯстони** ҷонӣ мушқил бувад буридан.*

*Ошиқеро, ки гами **дӯст** беҳ аз ҷон бувад,*

Ошиқи худ буваду ошиқи ҷонон набувад [120, с. 409].

Ба маънои мазкур дар забони осори нависанда низ ба кор меравад. “Ўз **дӯстим** деб сир айтма, **дӯстингнинг** ҳам **дӯсти** бор” [138, с. 244]. “Таъна, дашном, танқид ва бошқа минг турли **дӯстона**, хайрихоҳона товушларга таҳсин аралашса, ...” [132, с. 155].

Ин калима дар забони осори Абдулло Қаҳҳор мафҳуми тасанно, офаринро низ ифода мекунад: “”Роҳат”ни эшитиб, Тантйбойвачча “эзиб юбордингиз жонидан!” –деб қичқирди ва бангилар каби бир **“дӯст!”** тортди” [138, с. 244].

Калимаи **чора** ҳам дар забони ўзбекӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои илҷ, тадбир ва ғайраро ифода мекунад. Аз ҷумла дар забони тоҷикӣ чунин омадааст.

Чавон гарчи шоҳи дабирон бувад,

*Гаҳи **чора** мӯҳтоҷи пирон бувад.*

*Зиндагӣ бар гардан афтодаст, Бедил, **чора** чист,*

Шояд бояд зистан, ношод бояд зистан [121, с. 545].

Калимаи номбурда дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ низ омада мафҳумҳои даво, дармон ва ҳила, макрро дорад.

*Табиб **чораи** дардам қарор дода ба сабр,*

Чи сон кунам, ки маро нест бе ту сабру қарор.

Зане буд бо ӯ ба парда-дарун,

*Пур аз **чораву** рангу банду фусун* [121, с. 545].

Калимаи иқтибосии **чора** дар забони осори нависанда мафҳуми *тағораи ҷӯбини калонро* ифода мекунад, ки дар ин маъно дар забони тоҷикӣ дида намешавад. “Дастурхон ёзилиб, каттакон **чора** тавоқда архар гӯшти келтирилганда, Махсум меҳрибонлик билан сӯз бошлади” [137, с. 319].

2.1.2. Иқтибоси калимаҳои тоҷикӣ бо маъноҳои гуногунашон ба забони ўзбекӣ.

Калимаи **поғона**, **поғунда** дар забони тоҷикӣ дар маънои *ҳар як пойи зина*, *помонакҳои зина* ифода бурда мешавад.

Ғайр аз ин маъно, маънои *пахтаи ҳаллоҷишударо* низ дорад. Калимаи **поғона** ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда, маънои *мавқеъ ва дараҷаи мартабаро* ифода мекунад. “У ўзини мартаба **поғона**сиға қадам қўйиши олдида турган ҳис қилар ва сўнгги қадамни ташлаш, назарида, жумҳурият матбуотининг бир шовқин кўтариши билан бўлиши керак эди” [132, с. 131].

Калимаи **сур** дар забони тоҷикӣ ҳамчун омоним маъноҳои *чашн*, *шодӣ* ва *зиёфату тўйро* ифода мекунад.

*Ту шод ба **суру** ман ба мотам,*

Моро чӣ мувофиқ аст бо ҳам? [121, с. 275].

Маънои девори қалъаро низ дорад:

Кунунам ниғаҳ кун ба вақти суҳан,

*Бияфтода як-як чу **сури** куҳан* [121, с. 275].

Калимаи **сур** шайпур, шоҳи дарунҳолие, ки ба он медаманд ва аз он садо мебарояд, яъне мафҳуми сурнайро ҳам ифода мекунад.

Ба дуди ҷигар чархро килла баст,

*Ба **сури** нафас қалби гардун шикаст.* [121, с. 275].

Дар маънои шаробе, ки аз биринч тайёр карда мешавад.

Лифт бихӯрдам ба гарм, дард гирифтам шикам,

***Сур** бикашидам ду дам, маст шудам ногаҳон* [121, с. 275].

Мафҳуми *кафи* ё ин ки *пойафзол*.

Мудхилонро рикоб зарогин,

*Пойи озодагон наёбад **сур*** [121, с. 275].

Дар гуфтугӯ калимаи “**сур**”-ро истифода мебаранд, ки ин маънои *рондан, таъқиб кардан, сур кардан, дунбола ва пеш карданро* ифода мекунад.

Калимаи мазкур ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда, дар забони ўзбекӣ низ хусусияти омонимӣ пайдо кардааст. Масалан, дар маънои *гӯшти хушк* омада метавонад.

Қозоқ қизи тутган қимиз, қалбидек соф,

*Эсдан чиқмас **сур** қазининг тўграмчаси* [126, с. 85].

Абдулло Қаҳҳор калимаи мазкурро дар мавриди одамоне, ки беандеша ҳарф мезананд, ин намуд одамҳоро *одами сур* меноманд, ба кор бурдааст: “*Нигоранинг кўз олдига Ёқутойимнинг тухумдай тигиз гавдасию пардозандоз қилган **сур башараси** келди*” [132, с. 175].

Калимаи **сур** маънои рангро ҳам ифода мекунад. Ранги сияҳкўлро, яъне *сияҳкўли сурранг*.

Лолаларнинг унар жойи қир бўлур,

*Қоракўлнинг кўркама тури **сур** бўлур* [126, с. 85].

Абдулло Қаҳҳор ин калимаро дар осори худ ба маънои *салобат*, яъне *салобати касе дигар касро зер кардан, касе аз ҳашамат ва салобати дигар*

шахс худро гум кардан низ овардааст: “Саидийни сур босди, Салимхон ҳали қўл урилмаган бир тарелка кабобни Саидийнинг олдига суриб, бостириб-бостириб, бир неча рюмка узатди” [132, с. 52].

Вожаи **панд** дар забони осори нависанда ҳамчун калимаи иқтибосӣ шуморида мешавад, ки ин калима низ хусусияти омонимӣ дорад. Аслан калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ дар маънои *насиҳат*, *андарз* истифода бурда мешавад.

Панд гир аз масоибӣ дигарон,

То нагиранд дигарон зи ту панд [121, с. 22].

Калимаи **панд** дар маънои *насиҳат* дар забони осори нависанда низ истифода бурда мешавад. “*Мана бугун яна бир панд бериб, насиҳат қилмоқчи бўлиб келган эдим, тузук, иш ўнгланиб кетганга ўхшайди*” [134, с. 58]. Вожаи **панд** ғайр аз ин маъно маънои *панд додан*, *фиреб доданро* низ ифода мекунад. “*Яхшидан қанд ейсан, ёмондан панд ейсан*” [134, с. 48].

Калимаи **панд** дар забони тоҷикӣ дар маънои *калхот* яъне парандаи ваҳшӣ низ истифода бурда мешавад.

Чун панди фурумоя сӯи чӯча гирояд,

Шоҳини ситанба ба тазарвон кунад оҳанг [121, с. 22].

Калимаи **зикршуда** дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дар маънои *калхот* ба назар намерасад.

Калимаи **гул** низ хусусияти омонимӣ дорад. Вожаи **гул** дар забони тоҷикӣ мафҳуми *гунча* ва *ё муғҷаи вошудаи гиёҳон* ва *дарахтонро* медахад.

Ганҷи беранҷ надидаст касе,

Гули бехор начидаст касе [120, с. 281].

Калимаи мазкур дар забони осори Абдулло Қаҳҳор низ мафҳуми дар боло зикр шударо ифода мекунад: “*Супаларнинг ораларига, атрофига анвои гуллар экилган*” [132, с. 195]. Калимаи **гул** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ ҳамчун омоним мафҳуми *як навъи касалие, ки бадани одам сурхак мешавад*, ифода мекунад. “*Болага гул тошди*” [134, с. 84].

Калимаи **дастархон** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ мафҳуми *суфраро, ки дар рӯйи он нону таом мегузоранд*, дорад.

*Зи нон гаит **дасторхон**ҳо тухӣ,*

Фақирон хароб аз гами фарбеҳӣ [120, с. 350].

*“Қумри кулранг бӯз **дастурхон**ни ёзди”* [132, с. 214].

Калимаи **“дастурхон”** дар осори Абдулло Қаҳҳор ба маънои *“овоза кардан”*, *“пахн кардани ягон хабар”* ба кор бурда шудааст: *“Сиз кимга яхши кўринмоқчи эдингиз, ёлгон гапни **дастурхон** қилиб юрибсиз?”* [132, с. 214].

Калимаи **саччин** дар забони тоҷикӣ маънои *чуқуртарин ҷар ё қаъри дўзахро* ифода кардааст.

Юсуфи мулк туй, душмани ту дар сичи аст,

*Лекин он сичи чу беҳтар нигарам, - **саччин** аст* [121, с. 229].

Аммо, дар осори Абдулло Қаҳҳор ба маънои *масофа* омадааст; *“... айвондан беш-олти **сажин** берида, унга қараганда икки-ун ҳисса катта ҳовуз қазилади”* [132, с. 180]. Вале ба ин маъно дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад.

Калимаи **гунбаз** аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ бо шакли **гумбаз** иқтибос шуда, маънои қисми болои куббашакли иморатро ифода мекунад. *“Тўғрида Ҳирот мадрасаларининг нақшли **гумбазлари** эрталабки куёш нурида ярқираб кўринмоқда”* [132, с. 198]. Дар маънои мазкур дар забони тоҷикӣ низ маълум аст.

Пароганд гирди ҷаҳон мўбадон,

*Ниҳод аз бари озарон **гунбадон*** [120, с. 291].

*Яке **гунбаде** дид афрошта,*

Ба динор сар то сар анбошта [120, с. 291].

Калимаи **гумбаз** дар осори нависанда ба маънои маҷозӣ низ омада, одами хунукандом, шаклу шамоили зиштдоштаро ифода мекунад, ки ин хусусияти омонимӣ мебошад: *“Тунов куни холамникига борган эдим, холам ..ҳамма гапни Ҳомид чўчқанинг қулогига етказувчи ўз қизи **Зайнаб** **гумбаз** бўлганини бирма-бир айтиб берди”* [132, с. 198].

Калимаи **дорой** дар забони ўзбекӣ мафҳуми *давлатмандӣ, тавонгарӣ ва боигариро* ифода карда, илова бар ин як навъи ангури пешпазаки сафеду сурхчаранги пўсташ тунукро низ мефаҳмонад. Дар ин маврид дар забони тоҷикӣ низ ба қор меравад. Аммо калимаи мазкур дар осори нависанда маънои як навъи маторо додааст: “*Хосият биби оқ доройи рӯмолининг уҷларини икки елкасига ташлаб, .. гуруннга аралашмай ўтирибди*” [132, с. 235].

Вожаи **дош** дар забони тоҷикӣ мафҳуми оташдони қалон барои пухтани хишт, сафол ва ғайраро ифода мекунад.

Ман чунин зор аз он ҷаммош-дарам,

Ҳамчу оташ миёни дош-дарам [120, с. 393].

Зоҳиди хоми хешбин ҳаргиз,

Нашавад пухта, гар ниҳӣ дар дош [120, с. 393].

Ба маънои дар боло зикршуда дар забони ўзбекӣ низ маълум мебошад. “*Анави бойлардан ҳам домлага нисбатан кўпроқ жонли-жонсиз моллар олиниб, орада тегирмон-обжувозлар ҳам колхознинг умумий дошига тушса керак*” [132, с. 235]. Калимаи мазкур дар забони осори нависанда ба маънои таҳаммул, тоқатпазир низ дидан мумкин: “*Шундай жазирамада чопишга фил ҳам дош беролмайди*” [132, с. 235].

Калимаи **соф** дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои беғубор, беғаш ва тозаву покиза меояд.

Диламро соф гардон аз кудурат,

Бувад оинаам дар банди сурат [121, с. 262].

Дар маънои мазкур дар забони ўзбекӣ низ дида мешавад. “*Соф, яшил табиат юракларига куч бағишлади*” [134, с. 69]. Дар забони тоҷикӣ калимаи **соф** баъзан мафҳуми шаробро мефаҳмад.

Ба дарду гуссаву андӯҳ аз он хушам,

Ки софи айшу тараб нест хушгубор маро [121, с. 262].

Аммо калимаи **соф** дар забони ўзбекӣ ба маънои шароб намеояд. Калимаи мазкур дар осори нависанда ба маънои асл низ омадааст: “*Бир грамм соф*

радий олиши учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади” [138, с. 69].

Вожаи **сангоб** дар забони тоҷикӣ мафҳуми санглохи соҳили рӯд, анҳор ё ки селхонаро медахад. Калимаи номбурда, дар забони осори Абдулло Қаҳҳор мафҳуми элементи химиявино ифода кардааст. “*Теринг сангобда чиригур сигир бирдан иргиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб бир қочиб берди,-деди Шумбола*” [137, с. 19].

Вожаи **соз** дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои гуногунро ифода мекунад. Аз ҷумла мафҳуми асбобу анҷом, хўрданӣ ва дигар чизҳои зарурии зиндагӣ.

Зебо ниҳода маҷлису зебо ниҳода ҷой,

Сози шароб пеш ниҳода рада-рада [121, с. 256].

Зи хонумону қаробат ба гурбат афтодам,

Бимондам ин ҷо бе созу баргу ангиштол [121, с. 256].

Дар маънои тартиб, вазъ.

Чу ин карда шуд, сози дигар ниҳод,

Замона бад-ӯ шоду ӯ низ шод [121, с. 256].

Эй чарх, бигӯ, ки дар чӣ созӣ,

То чанд маро наменавозӣ?! [121, с. 256].

Мафҳуми тайёрӣ, омодагӣ ва таҳияро.

Оҳанг ба сози рафтаниш кард,

Тартиби ҷиҳози рафтаниш кард [121, с. 256].

Ба маъноҳои дар боло зикршуда вожаи **соз** дар забони ўзбекӣ дида намешавад. Ғайр аз ин ба маънои яке аз асбобҳои тори мусиқиро ифода мекунад. “*Созҳои малоҳӣ бисохт ва Қобилро руд задан биёмӯхт*” [121, с. 256].

Сабзаву боғу баҳору мутрибу созу рубоб,

Муғтанам дон, эй париваи, айши ин ҳангомро [121, с. 256].

Вожаи **соз** дар забони осори нависанда ба маънои асбоби мусиқӣ ба назар мерасад: “*Ҳовлининг бир чеккасида супа бўлиб, унда созандалар соз чалмоқда ва куйламоқда эдилар*” [137, с. 64-65]. “*Ерлар кўк гиламлар билан*

безалганда .. биз ҳам тўй қилармиз, чимилдиқда бахт **созини** тинглаб, истиқбол куйини куйлармиз...” [137, с. 65].

Инчунин калимаи “**соз**” дар маънои оҳанг ё мусиқӣ ба кор бурда мешавад:

Саодат ба ман рӯй бинмуд боз,

*Навозандаи **соз** бинвохт соз* [121, с. 256].

*Зӯхра **созе** хуш намесозад, магар удаиш бисӯхт,*

Кас надорад завқи мастӣ, майгусороиро чӣ шуд? [121, с. 256].

Вожаи **соз** ба мафҳуми оҳанги мусиқиро чӯр, мувофиқ, созгор карданро дорад.

Хуш он кас, ки дар пардаи гуфтугӯ,

*Хамӯшӣ бувад **сози** оҳанги ӯ* [121, с. 256].

Маҳи мутриб он парда оғоз кард,

*Бар оҳанги ӯ ин газал **соз** кард* [121, с. 256].

Ба ин маъно дар осори нависанда низ дидан мумкин. “Дутор ҳали **соз** эмас”.

“Роялнинг **сози** бузилибди” [134, с. 64].

Вале калимаи мазкур дар забони ўзбекӣ хусусияти омонимӣ пайдо карда мафҳуми як навъ ҳайвон, ки дар қамишзор мезистад додааст. Ба ин маъно дар забони тоҷикӣ маълум нест. “**Соз** силовсин-қамишзорда яшовчи силовсин, ёввойи мушук” [138, с. 65].

Вожаи **дам** дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои гуногун дида мешавад. Ба маънои нафас.

Пур кун қадаҳи бода, ки маълумам нест,

*Ин **дам**, ки фуру барам, барорам ё не?*

*Дар вай дардам **дами** вафое,*

Бошад, ки бурун диҳад садое [120, с. 317].

Ба маънои мазкур дар осори нависанда низ омадааст: “Терсак **дамини** ичига олиб, ..тикилиб қолди” [138, с. 206]. “Элмурод бир нафас **дами** ичига тушиб ўтирди-да, сўнг оғир бир энтикиб.. –Хай, майли..., -деди” [138, с. 146].

Ба маънои бод, вазиши бод, насим. Ба ин маъно дар забони ўзбекӣ ба назар намерасад.

*Марғули сунбул аз **дами** кӯи ту хушнасим,*

Зулфи сабо зи хоки ҷаноби ту мушксоӣ.

***Дами** боди баҳори бетааммул,*

Намудӣ сабз ҳамчун тухми сунбул [120, с. 317].

Ба маънои фурсати як нафаскашӣ, лаҳза, он.

Бигуфт: Аҳволи мо барқи ҷаҳон аст,

***Даме** пайдову дигар **дам** ниҳон аст.*

*Ҳамчу осие бар ман нест як **дам** ороме,*

Баҳри рӯзие мурдам, рӯзу шаб ҷадал дорам [120, с. 317].

Ба ин маъно дар забони ўзбекӣ низ дида мешавад.

“Уй эгаси **дам** ўтмай ҳаммасини ҳозир қилди” [120, с. 207].

Ба маънои вақт, ҳангом, замон.

*Он **дам**, ки бо ту бошам, як сол ҳаст рӯзе,*

В-он дам, ки бе ту бошам, як рӯз ҳаст соле

*Агар ту дар **дами** мурдан ба ноз бар сарам ой,*

Умед ҳаст, ки умрам ба дӯстӣ ба сар ояд [120, с. 317].

Ба маънои чуръа, як култи нӯшиданӣ.

Аз бода шавад такаббур аз сарҳо кам,

В-аз бода шавад кушода банди маҳкам.

*Иблис, агар зи бода хӯрдӣ як **дам**,*

Кардӣ ду ҳазор саҷда пеши одам

З-он дам, ки чарх бар сари одам ситодааст,

*Бе заҳмате ба кас **дами** обе надодааст [120, с. 317].*

Ба маънои овоз, садо ва бонг.

***Дами** каррано рафт то осмон,*

Биларзид бар худ замину замон.

“Чандон ки кафшгар фарёд кард, аз зан.. **дам** берун наёмад” [120, с. 317-318].

Ба маъноҳои афсун, сеҳр, фиреб, мақр ва найранг.

Шодӣ маталаб, ки ҳосили умр дамest,

Ҳар зарра зи хоки Кайқубодеву Ҷамест.

*Аҳволи ҷаҳон, балки гетӣ яксар,
Хобеву хаёлеву фиребеву дамест.
Туро сеҳру дамү афсуну найрангу мани маҳзун,
Занам ҷӯшу диҳам ҳушу ниҳам гӯшу кунам бовар [120, с. 318].*

Ба маънои назд.

*Ниҳон буд чанд аз дами аждаҳо,
Ба фарҷом ҳам з-ӯ наёмад раҳо.
Ҷуз ман, ки даст бар сари зулфи ту мезанам,
Ку захрае, ки касе ба дами аждаҳо равад! [120, с. 318].*

Ба маънои хун.

*Гӯй кучо рафт он санам, к-ӯ буд дар олам алам,
Хӯрда дами Узро ба дам, бурда дили вомиқ бадал [120, с. 318].*

Ба маънои маҷозии шароби сурх.

*Зоги сияҳ то ниҳод байзаи зар аз даҳон,
Булбуларо мечакад аз сари минқор дам [120, с. 318].*

Ба ин маъноҳои зикргардида дар забони ўзбекӣ ба назар намерасад.

Калимаи дам ба маънои дами оҳангарӣ, асбоби чарминест барои бод дода шукуфондани ангишт дар корхонаҳои оҳангарӣ.

*Кова, ки донад задан бар сари Заҳҳок путк,
Кай шавадаш пойбанд кӯраву сандону дам [120, с. 318].*

Ба ин маъно дар забони осори нависанда низ истифода бурда шудааст: “Фарҳод темирчидан бир кӯра, бир дам сӯраб олди”. “Ўчоқнинг орқасидаги уйда икки киши зӯр бериб, тӯхтовсиз ўчоққа дам беради”. “Акам мени тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига эртадан кечгача дам босар эдим” [138, с. 207].

Ба маънои қисми тези ҳар асбоби бурранда:

*Дами тег аст, Бедил, роҳи борики сухансанҷӣ,
Забони хома ҳам шак дорад аз ҳарф офариниҳо.
Ҷафопарварда бадхӯе, ки маҳвам бо маҳи рӯяш,
Чакад захри ҳалоҳил аз дами шамшери абрӯяш.*

Густох манеҳ ба ҳарфаи ангушт,

*То бар **дами** дашна н-оядат мушт [120, с. 318].*

Ба ин маъно дар осори нависанда дидан мумкин. “*Отабек ханжарини қинидан сузуриб олди-да, **дамини** ойдинга солиб боқди*” [138, с. 117].

Илова бар ин, вожаи **дам** дар забони ўзбекӣ ба маънои тараф ва ё самт низ ба кор меравад, ки ба ин маъно дар забони тоҷикӣ дида намешавад. “*Иброҳимов оёгини ёзгани ўрнидан турди ва айвоннинг **дамига** бориб, .. узоқдаги каптар ранг тоғларга қаради*” [138, с. 241].

Калимаи **даф** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ мафҳуми доираро ифода мекунад.

Эй басо нуқсон, ки дар зимнаиш бувад як навъ суд,

*Чун **дафи** лўлӣ дарид, аз баҳри маймун чанбар аст [120, с. 352].*

*Бонги ною **даф** аз даҳлезҳо ба зўр берун меомад [120, с. 352].*

“*Ойбодоқ югуриб бориб гижжак, танбур ва **даф** келтирди*”. “*Даф* чалиниб, базм бошланди” [137, с. 164].

Калимаи **даф** дар забони осори Абдулло Қаҳҳор мафҳуми баргардонидан ё несткунониданро низ медиҳад. “*Мана у шу мудҳиш, бошга тушмоғи аниқ турган ҳалокатнинг **дафи** учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди*”. “*Душман самолётларини **даф** қиладиган тўп ва самолётларни ким ясаб бериб туради? Яна ўша ота-оналар, ака-укаларми?*”. “*Беғуноҳларга ножўя **даф** қиладиганларни сал фаҳмласанг, шипшитиб қўй, нақ белини синдирамиз*” [137, с. 214].

Калимаи **ғаш** дар забони тоҷикӣ мафҳуми беқарорӣ, ифлос, чиркин ва гардро дорад.

З-он шароби ноби беғаш деҳ, ки андар савмаа,

*Сўфин софӣ ба бўи ҷуръае **ғаш** мекунад [121, с. 651].*

Калимаи мазкур дар забони осори Абдулло Қаҳҳор маънои дилғирӣ ва хафагариро ифода кардааст: “*Орадан бир неча ой ўтган бўлса ҳам, Роҳатбиби кўнглидаги **ғаш** ёзилмади*”. “*Ҳамма ёқда кўкат ислари гуркираб келарди. Қудрат кўкрагини тўлдириб-тўлдириб нафас олди-да, бетини*

ювгани ҳовузчага борди ва ундаги хунук манзарани кўриб кўнгли *гаши тартди*” [137, с. 55].

Калимаи иқтибосии **бордон** ҳам дар забони ўзбекӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои хўрчин, ҷувол ва ё сабадро ифода мекунад:

“Йўлчи оишонадаги **бордонга** бугдойни ағдариб, ҳовлида чолдан ҳақини олиб тураркан, қаршидаги уйдан илжайиб Абдушукур чиқди” [137, с. 131].

“Дар бозори он чо аз баққол ва аттор ва пилавар ҳар чӣ фурушанд, **бордони** он аз худ бидиҳанд” [120, с. 204].

Вале калимаи мазкур дар осори Абдулло Қаҳҳор ба маънои як навъи гилеми аз қамиши бофташудааст ифода мекунад, ки ба ин маъно дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад: “Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ бўйида сершоҳ тол тагига сув сениб, **бордон** тўшаб қўйилган эди” [138, с. 41].

2.1.3. Дигар шудани маънои калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ.

Ин гуна калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор хеле фаровон ба кор бурда шудааст. Аз ҷумла, калимаи **дуда** аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ гузашта маънои нав пайдо кардааст. Калимаи **дуда** дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои *хонадон*, *хешу табор*, *оила* истифода бурда мешавад.

Ҳама шаҳру кишвар ба ҳам бар заданд,

Деху дударо отаи андар заданд [120, с. 397].

Калимаи мазкур ғайр аз ин маъно дар маънои моддаи сиёҳе, ки дар натиҷаи дуди бисёр дар мўрӣ ва таги дег пайдо мешавад истифода бурда мешавад:

Ба гуна чун рўяшон дуда кардӣ,

Кеху меҳрро ба нанг олуда кардӣ [120, с. 397].

Ё ки сиёҳие, ки аз дуда сохта шуда, бештар дар наққошӣ ба кор бурда мешавад.

Машиота зулфи ёр ба ангушт мекашад,

3-он рӯ ки нисбате ба қалам ҳаст дударо [120, с. 397].

Вале, нависанда Абдулло Қаҳҳор дар осори худ калимаи “дуда”-ро ба маънои дигар яке аз намудҳои матоъ истифода кардааст, ки ин ҳолат сабаби омонимшавии он гардидааст.

“Бизда ҳам газламанинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами, олача, беқасам, шоҳи, катак, ип-арқоқ ва ҳоказолар...” [132, с. 200].

Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор вожаҳои иқтибосии тоҷикиро дидан мумкин аст, ки хусусияти омонимӣ пайдо намудаанд. Масалан, калимаи **пайса** дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои зеринро ифода мекунад. *Пули майда, тангаи мисин, ки дар Аморати Бухоро ба 16 пули сиёҳ баробар буд.*

Каллапазро пайса додам: Калла дех. Ҷ поча дод.

Ҳар кӣ бо каммоя савдо мекунад, по мехӯрад [121, с. 18].

Калимаи **пайса** аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда, маънои нав пайдо кардааст. Мисол дар ҷумлаи *“Бозор куни менга бирон беш пайса отнинг илигини олиб келиб бер”* [132, с. 218]. Дар ин ҷо адиб калимаи **пайсаро** дар маънои *воҳиди вазн, ки тахминан ба 50 грамм баробар аст* истифода бурдааст. Ин калима дар маънои мазкур дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ва дар фарҳангномаҳои забони форсӣ ба мушоҳида намерасад. Мисолҳои дар боло овардашуда гувоҳӣ медиҳад, ки таркиби луғавии забони адабии ўзбек бо таъсири забони тоҷикӣ на танҳо аз ҳисоби калимаҳои нави тоҷикӣ такмил ва бой гардидааст, балки ба воситаи инкишофи маънои ин қабил калимаҳо низ то рафт бойтар шуда истодааст.

Калимаи **гўр** низ хусусияти омонимӣ дорад. Яъне калимаи мазкур ба забони ўзбекӣ гузашта дар забони осори нависанда, дар маънои ҷое, ки мурдаи одамро дафн мекунанд, истифода мешавад. *“Бу товушлар, худди гўрдан чиққандай, жуда бўғиқ эшитилар эди”* [132, с. 255]. Дар маънои мазкур дар забони тоҷикӣ низ истифода бурда мешавад.

3-ин хона чу мо шудем дар гўр,

Дигар туву дашту улфати гўр [120, с. 304].

Калимаи **гўр** дар забони тоҷикӣ дар маънои ҳайвон ҳам истифода бурда мешавад.

Бигардон аз ин кор тадбирро,

*Парешон макун **гӯру** нахчирро [120, с. 304].*

*“Ба наздикии Самангон, ки шаҳре аз шаҳрҳои Тӯрон буд, расида, даштро нур аз **гӯр** дид. Зуд якчанд **гӯрро** бо тиру каманд шикор кард” [120, с. 174].*

Дар ин мисолҳо дар маънои хари ваҳшии биёбонӣ, яъне гӯрхар, ки дар замонҳои қадим онҳоро шикор карда мехӯрданд, омадааст. Вале, калимаи **гӯр** дар ин маъно дар забони осори нависанда ба назар намерасад.

Калимаи **гум** низ аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ гузашта хусусияти омонимӣ пайдо кардааст. Ин калима дар забони тоҷикӣ ба маънои нопадид ва ғойб маълум аст.

*Ба доми дилбаре афтодаам, **гум** гашта тадбирам,*

Саропо ваҳшатам, дар кӯи ӯ оҳуи тасвирам [120, с. 288].

Калимаи номбурда дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ низ омада мафҳуми беҳуд ё беҳол шуданро низ дорад.

Сирри даҳонат заррае ҳаргиз нашуд бар ман яқин,

*Дил мебарад дуздидаву дар гӯшае **гум** мезанад [120, с. 288].*

Ин калима мафҳуми *нобуд кардан* ё ин ки *нест карданро* низ ифода мекунад.

*Диле, ки **гум** шуда, ҳаргиз наёфтам асараиш,*

Бирав, сабо, ба хами турраи нигори ман аст [120, с. 289].

Калимаи **гум** дар забони ўзбекӣ низ маънои нопадид ва ғойбро медиҳад.

*“Қўлингдаги қозозда номлари кўрсатилган беш кишини топ, **гум** қил” [132, с. 198].* Вале, ин калима дар осори Абдулло Қаҳҳор хусусияти омонимӣ пайдо карда, мафҳуми чуқурии дарёро додааст: *“Тегирмоннинг бутун асбоб-анжомлари, тош ва дўллариғача **гум**нинг ичида, қумнинг остида қолган” [132, с. 198].*

Вожаи **баркаш** дар забони тоҷикӣ мафҳуми *тарозу кардан*, *вазн карданро* ифода мекунад.

Якшаба он ранҷ ки модар кашид,

*Бо ду ҷаҳонаш натавон **баркашид** [120, с. 147].*

Аммо дар забони осори нависанда мафҳуми *ашё ва чизу чораи рӯзгорро* ифода кардааст: “Келин қайнаб турган чойнакни кўтариб кирди,.. Битта тарелкада узум ҳам келтириб қўйди. **Баркаш**га қовун сўйди” [132, с. 82].

Калимаи **тоз**-асоси замони ҳозираи феъл, сиғаи амрӣ дар забони тоҷикӣ дар маъноҳои *асп тозондан, асп давондан* ва *шакли кўтоҳшудаи калимаи тоза* маълум аст.

Оташи дил в-оби дил нуқлсоз,

Бўстон аз абру хуршед аст тоз [121, с. 369].

Калимаи мазкур ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда, дар забони осори Абдулло Қаҳҳор маънои *сари бемӯ, калро гирифтааст*. “Бошим –**тоз**, кўнглим-ноз” [134, с. 89].

Вожаи **гушна** хусусияти омонимӣ дошта, дар забони тоҷикӣ мафҳуми *гуруснаро* дорад.

Муддате рафт, ки бекосаву кошӣ, Бепул,

Гушнаву ташнаву беошу либосӣ, Бепул [120, с. 301].

Ишками сер чӣ парвои ишками гушна дорад [120, с. 301].

Калимаи номбурда дар забони осори нависанда ба маънои *зўровар, золим, зулмпеша* истифода маълум аст: “Картабозларнинг **гушнаси** шу-да, деб бошқа биров жавоб берди” [132, с. 200].

Аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ калимаи **шама** иқтибос шуда, хусусияти омонимӣ пайдо кардааст. Калимаи **шама** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ ба маънои *пасмондаи чой*, ки баъди нӯшидани он дар чойнак мемонад, маълум мебошад. Дар забони тоҷикӣ ғайр аз ин, маънои *андакero* низ ифода мекунад.

Дар ин меҳнат, к-аз он як шамма гуфтам,

Ба шарҳаш гавҳари сад нукта суфтам [121, с. 563].

Калимаи мазкур дар забони осори нависанда хусусияти маҷозӣ пайдо карда, ба маънои шахсе, ки дар вақти суханронӣ мақсади аслиро пинҳон намуда, бо тарзи киноя ҳарф мезанад омадааст: “Ҳайдар бузоқ ҳар куни келар, қарзимизни писанда қилиб, Ойша опамга **шама** қилиб кетарди” [132, с. 315].

Ба ҳамин минвол, калимаҳои гуногунмаънии баромади тоҷикидошта дар забони адабии ҳозираи ўзбек дар натиҷаи муносибатҳои тўлонӣ ва ҳамсоягии қавмҳои тоҷику ўзбек пайдо шуда, аз асрҳои XI-XII то инҷониб мақоми муайян пайдо кардаанд.

Хулоса ин гуна ҳодисаҳо барои рушди ҳар ду забон, яъне забони тоҷикӣ ва забони ўзбекӣ аҳамияти хоса дорад. Инкишофи забон аз рӯи қонуни дохилии ба худ хосе ба вучуд меояд. Ба забони ўзбекӣ гузаштани вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ ҳанўз идома дорад. Ин ҳодиса мувофиқи талаби ҳаёт ва ниёзмандии ҳома сурат мегирад. Калимаҳои иқтибосӣ аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ қабул гардидааст, ин як қисми таркиби фонди луғавии забони ўзбекиро ташкил медиҳад. Монанди ин калимаҳо ба забони ўзбекӣ гузашта бо мурури замон дар асоси қонуну қоидаҳои дохилии забони ўзбекӣ, ҳам аз ҷиҳати талаффуз ва ҳам аз ҷиҳати маъно то андозае тағйир ва инкишоф ёфта, суфта гардиданд, ки мо дар боло шоҳиди ин падида будем.

Калима ва ибораҳои тоҷикӣ низ ба монанди калимаҳои дигари иқтибосӣ, ки дар натиҷаи дўстӣ, ҳамкорӣ, муносибати байни ҳамдигарии халқҳо ба лексикаи забони ўзбекӣ иқтибос мешаванд, барои инкишофи лексикаи забони адабии ўзбек саҳми арзандае гузоштанд, боиси дар лексикаи забони ўзбекӣ ба вучуд омадани як қатор дигаргуниҳо шудаанд ва инчунин баъзе аз онҳо хусусиятҳои нави лексикӣ ва семантикӣ низ пайдо кардаанд, ки инро мо дар боло мушоҳида кардем.

2.2. Муродифоти калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ

Синонимҳо шаклан аз ҳам фарқ карда, аз ҷиҳати маъно баробар ё ба ҳамдигар хеле наздиканд. Синонимҳо ин ё он ҳодисаро номбар карда, онро аз ҳар ҷиҳат ва ё аз ҳар нуқтаи назар тасвир мекунанд. Мисол, калимаҳои *ган, сухан, калом, гуфтор* синоним мебошанд ва онҳо метавонанд ҷойи якдигарро гиранд.

Синоним аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, мафҳуми *ҳамномро* ифода мекунад. Доир ба синонимҳо муҳаққиқони бузург чун Муҳаммадиев М. дар осори хеш чунин иброз намудааст: *“Ҳодисаи ба якдигар синоним-муродиф шудани калимаҳо як ҷузъи узви таркиби лугавии забон аст. Аз ин рӯ, муваффақиятҳои дар соҳаи лексикография ба даст овардашударо аз кори омӯхтани синонимҳои забон ва тартиб додани лугати синонимҳо ҷудо кардан мумкин нест”* [31, с. 6].

Инчунин, академик В. Виноградов оид ба синонимҳо чунин менависад: *“Бешубҳа ба фонди асосии лугавӣ, асосан, синонимҳои идеографӣ, яъне синонимҳое, ки бо маънӣ ва тобишҳои маъноӣ алоқаманданд, хос мебошад”* [19, с. 32]. Воқеан, гуфтаҳои академик В. Виноградов дуруст мебошад, ки синонимҳо дар захираи умумии лугавӣ нақши муҳим мебозанд. Ҳар як синоним барои ифодаи ягон хусусияти нутқ хизмат мекунад.

Таваҷҷӯҳи забоншиносон ба таҳқиқи навъҳои гуногуни синонимҳои забони тоҷикӣ дар муқоиса бо лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ ва бо забонҳои мухталиф бештар ба назар мерасад. Аз ҷумла муҳаққиқ Абдуллоева Г. дар диссертатсияи худ таҳқиқи хусусиятҳои синонимҳои забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Қаратоғ ибрози назар карда, чунин қайд мекунад: *“Дар ҳақиқат, синонимҳо дар лугати забони адабӣ ва ҳам лаҳҷаҳои маҳаллии забони тоҷикӣ яке аз қабатҳои басо сермаводи калимаҳо маҳсуб меёбанд, ки зухуроти тақомулоти онҳо роҳҳои зиёд дорад”* [1, с. 117].

Таъкид кардан лозим аст, ки муродифҳо дар истемол ҷойи якдигарро пурра ё қисман иваз мекунанд ва дар ҷараёни нутқ онҳо ба тобишҳои гуногуни маъноиву услубӣ соҳиб мегарданд. Муҳаққиқи бузург

Муҳаммадиев М. ҳамин ҷиҳати синонимҳоро таъкид намуда гуфта буд: “Маълум аст, ки маънои калима дар асари бадеӣ бо маънои предмети он маҳдуд намешавад. Калима дар матн метавонад маънои нав гирад” [31, с. 6]. Ин гуна калимаҳои иқтибосии баромади забони тоҷикӣ дошта дар забони адабии ўзбекӣ миқдоран басо зиёд мебошад.

Муродифҳое, ки аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда, дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба мушоҳида мерасад, онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намудан мумкин. Муродифҳое, ки дар забони ўзбекӣ варианти худро надорад, айнан истифода бурда мешавад ва муродифҳое, ки дар забони ўзбекӣ варианти худро дорад, назар ба тобишҳои маъноӣ ва дар мавридҳои хос истифода бурда мешавад.

2.2.1. Калимаҳои иқтибосии хоси забони тоҷикӣ, ки дар забони ўзбекӣ вариант надоранд.

Калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар таркиби луғавии забони ўзбекӣ хеле зиёд буда, барои боз ҳам ғанӣ гардонидани он мусоидат менамояд. Дар забони ўзбекӣ аксари вақт барои истифода бурдани калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ зарурат пайдо мешавад. Барои он ки қисми зиёди вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар таркиби забони ўзбекӣ буда, варианти ўзбекиашро надорад. Боис мешавад, ки калимаи иқтибосии тоҷикӣ дар забони тоҷикӣ чи тавр ба кор бурда шавад, ҳамон тавр дар забони ўзбекӣ низ ба кор фармуда мешавад. Ин гуна калимаҳо дар шакли асл ё бо каме тағйирот истифода мешавад. Онҳоро аз рӯйи забони осори Абдулло Қаҳҳор ба гурӯҳҳои мухталиф тақсим намудан мумкин мебошад.

2.2.1.1. Оид ба касбу ҳунар: *ошпаз, заргар, сартарош, мардикор* ва ғайра.

“*Ошпазлар қозонлар яқинида ўтириб, бирлари сабзи-пиёз, бирлари гўшт тўғраб, бирлари занглаган қозонларни ювиш билан машғул бўлдилар*” [132, с. 156]. “*Ювиниб, тараниб тоза кийинган қиз заргар қўлидан эндигина чиққан узукка ўхшайди*” [132, с. 300]. “*Далада ишининг тигиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун илгари жавоб берилган*” [137, с. 247].

2.2.1.2. Калимаҳои таърихӣ: *зиндон, навкар* ва ғайра.

“Қўл-оёғи боғланиб **зиндон**га ташланган бахтсиз нажод излаб, ёруғ излаб жовдираганидек, мен сизни излаб, сизни кўзлаб жовдирайман”. “Бойнинг уйи сарой бўлсин, барибир Гулнорга **зиндон** бўлади” [132, с. 306]. “Хусайн Бойқаро “Боғи Шимол” дарвозаси яқинидаги.. чодир ичида икки-уч **навқари** билан ўтирарди” [138, с. 291].

2.2.1.3. Оид ба сабзавот: **карам, сабзи, пиёз** ва ғайра.

“Бутун оиласи бу ерга помидор, пиёз, редиска, **карам** ва ҳоказо резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб “пул” қилишга тиришар эди” [132, с. 38]. “Ошпазлар қозонлар яқинида ўтириб, бирлари **сабзи-пиёз**, бирлари **гўшт тўғраб**, бирлари занглаган қозонларни ювиш билан машгул бўлдилар” [132, с. 56].

2.2.1.4. Оид ба мевачот: **анжир, бодом** ва ғайра.

“Бир ёмон **анжир** кесар, икки ёмон занжир кесар” [132, с. 47]. “Мен беқасам тўн кийиб, бошимда **бодом** дўппи. Садага бўлиб кетай галаба қадамига” [131, с. 125].

2.2.1.5. Анчоми рўзгор: **гугурт, обдаста, дастийўй, капгир** ва ғайра.

“**Гугурт** оловида эллиқбоши унинг юзидаги саросимани, титроқни кўриб, заҳарханда қилди”. “Харитани **гугурт** чўпи билан ўлчаб, қизил ва кўк қаламларда чизиб ўтирган соқолли киши дарҳол ўрнидан турди” [134, с. 115]. “Анвар ўрнидан туриб даҳлизга чиқди. Қўлига **обдаста, дастийўй** кўтариб, Раънонинг ёнига келди: -Юв юзингни” [138, с. 214].

Ин гуна вожағони иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори нависанда хеле зиёд аст, ки онҳоро боз ба чандин гурӯҳҳо тақсим намудан мумкин. Калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикиро дар забони ўзбекӣ доништа ва дуруст ба кор фармудан, нутқи гўяндаро таъсирнок ва фасеҳтар мегардонад. Бо ин имконият пайда мешавад, ки нозуктарин тобишҳои фикр басо аниқ ва қолиб ифода мешавад.

2.2.2. Муродифҳои иқтибосии забони тоҷикие, ки дар забони ўзбекӣ вариант доранд.

Чи тавр дар боло ишора кардем, ки калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар асл ва бо каме тағйироти овозӣ дар забони ўзбекӣ истифода бурда мешавад. Вале боз якчанд гурӯҳи вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ қарор дошта, вариант ва ё муродифи худро дар забони ўзбекӣ доранд. Мисол, *даркор-керак*, *рафтор-хатти-ҳаракат*, *мардум-эл*, *дам-тин*, *дароз-бўйчан*, *новча* ва ғайра. Калимаҳои дар боло зикршударо бо мавридаш ба ҷойи якдигар ба кор бурдан мумкин мебошад. Онҳоро аз рӯйи забони осори Абдулло Қаҳҳор ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин.

2.2.2.1. Оид ба аъзои танаи инсон: *чехра* ва *рўй-бет*, *юз*, *рухсор-бет*, *даҳан-огиз*, *мижгон* ва *мижжа-киприк* ва ғайра.

“Қори уни гоҳ “сизлаб”, гоҳ “сенлаб” яхши муомалада бўлгани учун очиқ *чехра* билан гаплаша кетди” [132, с.165]. “Оташ арава, милтиқ, тўп, ўқ, калиш, газлама,.. борингчи шу *рўйи* заминда кўриниб турган илми-ҳунаршулардан чиқади” [132, с. 131]. “Азиз бир кишининг *рухсори*га тўйиб-тўйиб тикилиш нақадар яхши!” [132, с. 229].

2.2.2.2. Оид ба асбоби мусиқӣ: *даф-чилдирма*, *чирманда* ва ғайра.

“Ойбодоқ югуриб бориб гижжак, танбур ва *даф* келтирди”. “*Даф* чалиниб, базм бошланди” [132, с. 214]. “Икки томондан учтадан олтига оқ кийинган қиз *чилдирма* мақомига оёқ уриб, кифт қоқиб чиқди”. “Кўча томонда *чилдирма* ва қўшиқ эшитилди” [132, с. 167]. “Кеча сукунатини ногора ва *чирманда* садоси бузиб юборди”. “*Чирманда*дай қизгиш ой тирмаша-тирмаша бақатеракнинг устига чиқиб олди” [134, с. 102].

Он калимаҳое, ки дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба кор бурда шудааст, ҳар кадоми онҳо ба ғайр аз бо синоними худ умумияти маъноӣ доштан, хусусиятҳои алоҳидагӣ низ дорад. Он синонимҳое, ки дар забони осори нависанда ба кор бурда шудааст, бо ҳама хусусиятҳояшон ба ҳамдигар баробар дониш мумкин нест. Доир ба ин муҳаққиқи рус В. С. Белинский чунин гуфтааст: “Чунон ки дар табиат ягон барге ба барги дигар монанд будае нест (ҳар як барги дарахт аз ягон ҷиҳат аз баргҳои дигар фарқ мекунад), ҳамчунин дар забон ҳам калимаи бо калимаи дигар айнан монанд,

баробар, якхела нест. Ҳар калима бо ягон хусусияти худ (аз калимаи дигар) фарқ дорад” [31, с. 5-6].

Забони адабии ҳозираи ўзбек таркиби луғавии бой ва фаровоне дорад, ки асосан дар заминаи ҳуди забони ўзбекӣ дар асоси тараққиёти мустақили воситаҳои лексикиву грамматикӣ, инчунин дар натиҷаи инкишофи мустақили маъноҳои лексикӣ калимаҳои гуногун ба вучуд омадааст. Айнияти ҳамин гуна тараққиёти лексикӣ-семантикӣ забони ўзбекиро, ки дар заминаи вожагони иқтибосии тоҷикӣ, арабӣ ва ғайра дидан мумкин.

Сабабҳои калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ муродифи худро пайдо карданаш гуногунанд. Вале ҳамаи онҳо як хусусияти умумӣ дошта, пеш аз ҳама таркиби луғавии забони ўзбекиро мукамалтар ва бойтар менамояд. Чи тавре, ки мушоҳида кардем муродифҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ мавқеъ ва ҷойи хоси худро дорад. Бо ин гуна муродифҳои иқтибосии тоҷикӣ забони адабии ўзбекӣ боз ҳам рӯ ба рушд оварда, боиси ғани гардидани фонди луғавӣ мешавад.

Инкишофи забон аз рӯйи қонуни дохилии ба худ хосе ба вучуд меояд. Калима, термин ва ибораҳои нави оммафаҳм зиёд аст, ки ба забони ўзбекӣ гузаштани онҳо ҳанӯз идома дорад. Ёдовар мешавем ин роҳи қонуниест, ки бо болоравии ҳаёти пуравчи имрӯзаи мо таркиби луғавии забонамонро аз ҳисоби калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ такмилу пурра мегардонанд.

Боби III. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ КАЛИМАҲОИ ТОЧИКӢ ДАР ОСОРИ АБДУЛЛО ҚАҲҲОР

Калимасозӣ чун як рукнҳои асосии грамматика муддатҳои мадид аст, ки дар маркази диққати омӯзиши забоншиносон қарор дорад. Вале то ҳанӯз моҳият, мақсаду вазифа, тарзу усул ва дигар хусусиятҳои калимасозӣ ба як қорҷубаи муайян танзим нашудааст. Илова бар ин дар ин ҷабҳа махлут сохтани мабҳасҳои омӯзиши калимасозӣ морфология, мафҳуму воҳидҳои онҳо ва ҳатто усулҳои таҳлили калимасозии морфологӣ ба мушоҳида мерасад. Бо истилоҳи “калимасозӣ” дар забоншиносӣ роҳу равиш, тарзу усул ва қавонини сохта шудани калимаҳо дар назар дошта шуда, ҳамзамон ин истилоҳ соҳаи томи забоншиносиро ифода мекунад.

Калимасозӣ чун соҳаи тому мустақили забоншиносӣ амсоли фонетика, луғатшиносӣ, морфология, синтаксис мабҳасу мавзӯи хоси таҳқиқоту омӯзиш дорад ва маркази соҳаи таҳқиқоти он асосан калимаҳои сохташуда қарор мегиранд. Мақсаду моҳияти бахши калимасозиро забоншиносон Е. С. Кубрякова хеле нишонрасу бамавқеъ қайд намудааст: “... калимасозӣ аз лиҳози забони мушаххас чун яке аз услубҳои хоси забоншиносии ҳамон забон маҳсуб шуда, бо ин васила ҷузъи алоҳида ва мустақили забонро созмон медиҳад, ки он воҳидҳои оддитарини худ (асосҳои калимасоз ва аффиксҳои навъи инфиродӣ (дериватсионӣ), тарзҳои ба худ хоси омезиши воҳидҳои оддӣ бо воҳидҳои бузургтар ва ниҳоят услуби махсуси иртиботи байни чунин воҳидҳоро мегирад” [100, с. 73].

Қобили қайд аст, ки то ҳол калимасозӣ дар забоншиносӣ на ҳамчун соҳаи мустақил баррасӣ мегардад, балки он чун бахши таркиби морфология ва луғатшиносӣ мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Баъзе мутахассисон барои калимасозӣ дар байни ду қисмати ғавқуззикр ҷои васатиरो ҷудо мекунанд, ки ба назари мо, дар ҳар ду ҳолат ҳам луғавию маъноӣ ва шаклию таркибии он нақш мекӯнад. Дар чунин мавридҳо бешубҳа воҳидҳои махсуси калимасозӣ-асосҳои калимасоз, қолабҳои калимасоз сарфи назар карда мешавад. Мо муътақид ба онем, ки калимасозӣ соҳаи мухторои луғатшиносӣ

аст, вале он бидуни, робитаи мустаҳкам бо морфология вучуд дошта наметавонад. Тавре зикр шуд, калимасозӣ ҳам як ҷузъи грамматика аст, ки дар ин бора К. А. Левновская ин тавр навиштааст: *“Ба грамматика мансуб будани калимасозӣ дар он зоҳир мешавад, ки тамоили калимаҳои сохташуда маъмулан воҳидҳои мувофиқ ба қавонини морфологӣ ташаккул ёфта, ба ҳиссаҳои муайяни нутқ тааллуқ доранд ва марбути категорияҳои морфологӣ буда, вазифаҳои хоси синтаксисиро низ иҷро мекунанд”* [101, с. 5]. Ба туфайли калимасозӣ захираи луғавии забон ба ҳам пурратару ғанитар мегардад.

Пешрафту тараққиёти ҷомеа ҳамзамон дар риштаҳои сиёсату иқтисодиёт ва тамаддуни иҷтимоӣ таҳаввулоту падидаҳои навро эҷод мекунад, ки ҷиҳати ифодаи онҳо калимаҳои наву мувофиқ тақозо мешавад. Дар чунин ҳолатҳо соҳаи калимасозӣ нақши муҳимро мебозад. Бо назардошти хусусиятҳои хоси ҳар соҳа бо тақия ба ҳиссаҳои нутқ ва инчунин дақиқкорона омӯхтани мероси илмию адабии классикӣ калимасозии истилоҳоти хоси худро аз ҳисоби забонҳои дигар дарёфта, бо нишонаи зарурӣ пешниҳод менамояд. Дар баробари сохтани калимаҳои нав аз ҳисоби захираи луғавии худӣ инчунин ба забони муосир аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ дохил кардани калимаҳои нав яке аз вазифаҳои муҳими адибон аст. Абдулло Қаҳҳор яке аз чунин адибони корозмудаи муосири ўзбек буда, дар осораш аз калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ фаровон истифода бурдааст. Вожагони иқтибосии тоҷикиро, ки дар осори Абдулло Қаҳҳор ба кор бурда шудааст, аз рӯи сохтор ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардем:

3.1. Калимаҳои сода

Аз қадим мардуми ўзбек ва тоҷик бо ҳам алоқаи зич дошта, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт робита доштанд. Умуман, таърих ва тамаддуни ин ду халқ аз ҳам ҷудонашаванда буда, урфу одатҳои мардумии онҳо якхела мебошад. Хоки сарзамини худро муборак дониста, хешутабории қавӣ доштанд. Дӯстии ин ду халқ аз замони чехраҳои бузурги адабиёти тоҷику ўзбек Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ ба мо мерос мондааст. Маҳз ана

ҳамин дӯстӣ ва муносибатҳои аждодӣ буд, ки ин робита аз шарофати сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон боз ҳам мустаҳкамтар гардид. Ҳамин гуна робитаҳо боис мешавад, ки калимаҳои як халқ ба халқи дигар мегузараду фонди луғавии ҳамдигарро афзунтар мегардонад. Ин ҳодисот бешубҳа ба назари забоншиносон мавриди таҳриру таҳқиқ қарор мегирад. Дар диссертатсия калимаҳои иқтибосии тоҷикиро ба қалам гирифта аз нуқтаи назари забоншиносии типологӣ таҳқиқ намудем. Дар рафти таҳриру таҳқиқи қор маълум гардид, ки ин ду забон ба якдигар таъсиргузор буда, забони якдигарро боз ҳам такмилтар мегардонад. Дар шароити дӯстии бародарона ва боварии байниҳамдигарии халқҳо забонҳои миллӣ дар асоси баробарҳуқуқӣ ва бойгардонии якдигар инкишоф меёбад.

Мо инро дар мисоли таъсири босамари забони бойи халқи тоҷик ба забони халқи ўзбек бараъло мушоҳида мекунем. Дигаргуниҳое, ки дар ҳаёт ба вучуд меоянд, ба забон ҳам таъсири худро мерасонанд, забон тағйироти дар ҷамъият бавучудомадаро дар худ акс менамояд.

Калимаҳои иқтибосии содаи тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дар истифода хеле фаъол мебошад. Онҳоро аз рӯйи ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳо тақсим намуда таҳлил қардан мумкин.

3.1.1. Калимаҳои содаи исмӣ.

Яке аз вазифаҳои асосии морфология омӯхтани таркиби морфологии калима мебошад. Калима ҳамчун унсури маънодори забон ва ифодакунандаи мафҳуми муайян воҳиди мураккаби нутқ ба шумор меравад. Дар калима баробари маънои луғавӣ як ва ё якчанд маънои грамматикӣ таҷассум ёфта метавонад. Аз ин рӯ, исмҳои зиёде ҳастанд, ки ба ҳиссаҳои гуногун тақсим мешаванд ва ҳар як ҳиссаи он маъно ва вазифаи муайян дорад. Калимаҳои содаи исмӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба таври фаровон ба қор бурда шудааст. Онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудан мумкин.

3.1.1.1. Оид ба мевачот: *анор, анжир, беҳи, тут* ва дигар.

“... **анор** сувининг томчисидай тиниқ...”[132, с. 152]. “Ўша вақтда Собиржонқорининг қароли бўлган шу Сидиқжон анҳорнинг нариги ёғида **анжир** очаетган бўлиб, қизни кузатиб турган эди” [131, с. 5]. “Хадича хола бундан яқин олти ой бурун келганида бир қийиқ **беҳи** олиб келди” [131, с. 7]. “Сидиқжон супага чўзилар экан, **тут**нинг каллагига қистириб қўйилган тунука печкани кўриб қолди” [131, с. 17-18].

3.1.1.2. Анчомхон рўзгор: бўйра, гилам, дуда, ойна, парда, рўмол, ришта, сават ва ғайра.

“Сидиқжон онаси кутгандан ҳам ортиқроқ гайрат қилиб ҳаш-паш дегунча ёғоч, сомон, **бўйра**, тахта ва бошқа нарсалар ташиб олди ва тезда уста солди” [131, с. 21]. “Ичкаридан **гилам** олиб чиқиб сол” [132, с. 174]. “Бизда ҳам газламанинг турларига исм бор: бўз, **дуда**, қалами, олача, беқасам, шоҳи, катак, ип-арқоқ ва ҳоказолар ...”[132, с. 200]. “Оқсоч, Саудийнинг қўлига қадалган **ойна** парчаларини сузириб ташладида, елпишда давом этди...” [132, с. 197]. “Қаршида қаердан бошланиб қаерда тугаганлиги маълум бўлмаган бир **парда** турар эди” [131, с. 256]. “Бу гапни эшитиб, Хадича холанинг бошидан **рўмоли** тушиб кетди” [131, с. 20]. “Бу ўқ ўткир қилич бўлиб, хаёлида ўтмишига боғланган, қачон бўлса ҳам орқага тортадиган умид **риштасини** кесди” [132, с. 239].

3.1.1.3. Оид ба бозоргонӣ: дўкон, пул, пайса, савдо, тилла, бозор ва ғайра.

“... эртадан кечгача **дўконда** ўтиришни кўмир **конида** ишлашдан қийин ҳисоблар эди” [132, с. 237]. “Сенга **пул**нинг фойдасини бермагандан кейин, нега бермадинг десам, тутиб олиб урди” [132, с. 218]. “Бозор куни менга бирон беиш **пайса** отнинг илигини олиб келиб бер” [132, с. 218]. “Ўтган йилга қараганда ҳукумат хусусий **савдони** бўғди, молни оз бера бошлади” [132, с. 234]. “Юзбошини галати қилишипти: бир сандиқ **тилласи** бор экан, олиб чиқиб олдига қўйишипти...” [131, с. 23-24]. “Ҳайдар ота шу баҳона билан у ёқ-бу ёқни ҳам кўрай деб, айланишироқ бўлса ҳам, **бозор** бошидан юрди” [131, с. 270].

3.1.1.4. Оид ба растанӣ: барг, гунча, гўзапоя, дарахт ва ғайра.

“Ховлида қуртга **барг** қирқаётган укаси Обиджон новдалар орасидан ўқдек отилиб чиқиб, унинг бўйнига осилди ...” [131, с. 15]. “-Менинг сенга бўлган муҳаббатим ҳамон илгаригича. Бу муҳаббат ҳануз **ғунча**” [132, с. 172]. “... бутун қишлоқ уйидаги **ғўзапоя**дан тортиб ўтирадиган нўстагигача олиб чиқиб, ботқоқнинг устига ёйиб берибди” [132, с. 178]. “Сидиқжон катта йўлдан анча четда, каттакон паҳмоқ бир **дарахт** остида милтиллаб турган чироққа томон бурилди” [131, с. 22]. “Саидий олтиннинг кучи билан бу боғда лотос гуллари, хурмо ва апелсин **дарахтлари** ўстиради...” [132, с. 139].

3.1.1.5. Оид ба мафҳумҳои табиат: **бахор, офтоб, соя** ва ғайра.

“Дарё бўйида князнинг каттакон боғи бўлиб, княз ҳар йили **бахор**да болачақаси, ўн саккизта ити билан келиб, кузакда кетар экан” [131, с. 25]. “Эрта-индин ваъда бузилади ёки **бахор**нинг юшиқ еллари эсиб муз эрийди, ...” [132, с. 179]. “Шаҳар бир ҳафтадан бери **офтоб** юзини кўргани йўқ” [132, с. 108]. “.. Маҳмуджон афанди ва бошқалар сингари **соя**си юпқа одамларни тортиш хатарли, деди” [132, с. 154].

3.1.1.6. Исмҳои маънӣ: **бахт, меҳр, азоб** ва ғайра.

“... унинг **бахтига** тонг отгунча мана шулар тўғрисида ўз ҳасратидан бўшамай, ҳисоб ҳам сўрамади” [132, с. 211]. “Тўсатдан вужудини қамраган оналик **меҳри** голиб келиб, тортган **азоби** ҳам эсидан чиқди” [132, с. 215].

3.1.1.7. Оид ба хўроқа ва маҳсулотҳои он: **ош, ғўшт, нон, тухум** ва ғайра.

“... индамасдан қайтиб кетди ва **ош** сузар экан, дўнғиллар эди, ...” [132, с. 219]. “... ичкаридан ўрдак юриш қилиб лапанглаб чиқди ва супада букчайиб ўтириб, **ғўшт** тўғраётган қаролини чақирди” [132, с. 174]. “...дуойи-фотиҳага келганнинг олдида битта иккита қаттиқ-қуттиқ **нон** қўйсангиз бўлгани” [132, с. 240]. “Хадича хола болалик чоғидаги сингари унинг белига **нон** тугиб берди ...” [131, с. 21]. “Бундан роса ўн йил бурун мана шу болохонадаги қазноқда **тухум** босиб ётган фаранги товуқ бирданига қақолаб том орқасига –Собиржонқорининг боғига учиб тушди” [131, с. 5]. “..турли сабзавот, **ғўшт, тухум**, ун ва бошқа молларни Муродхўжа домладан олар

эди” [132, с. 176]. “-Хўжайинигизнинг қаерда, неча **таноб** ери бор?” [132, с. 59].

3.1.1.8. Оид ба истилоҳҳои динӣ: намоз, рӯза, зино, сағана ва ғайра.

“...-Нима учун у дунёда **намоз** ўқимадинг, **рӯза** тутмадинг?” [131, с. 255]. “...-Дўзахни **зино** қилган, бировнинг ҳақини еган гуноҳкор бандаларимга яратганман” [131, с. 256]. “Ўликнинг жони йўқ!-деб, ҳозир дилига битта одамчалик қувват бўлаётган бу гапни оғзидан қўймай, **сағана** ва гўрларни оралаб ўтин қидирди...” [131, с. 331-332].

3.1.1.9. Оид ба масоҳат ва асбоби баркашидани вазн: майдон, таноб, тарозу ва ғайра.

“Саудий қасридаги чўрилар, экин **майдони**, боғ ва яна кўп жойларда ишлайдиган сон-саноксиз батрақлар кимлар бўлади? ...” [132, с. 140].

“Эҳсоннинг бутун хурсандлиги, хафалиги, рози ё норозилиги ўз билимини бу янги **майдон**да ишлатиш атрофида бўлди” [132, с. 220]. “Охунбобоев “Ҳаммаларинг ерларингни бирга ишлайсизлар, ҳосилни **тарозуда** тортиб, бўлиб оласизлар” депти” [132, с. 243].

3.1.1.10. Дар маъниҳои гуногун: бева, бемор, гулхан, дарё, деҳқон, ошина, тахта ва дигар.

“... Ҳайдар ота бош бўлиб, бир **бева** хотинга уйлантириб қўйди” [131, с. 265].

“... Муродхўжа домла буларни кўриб **бемор** кишидай инқиллаб юборди, “...пишиллаб, тутаб ёнишдан кўра сўнишига мойил бўлиб турган аксилинқилоб **гулхани** яшнаган, бутун мамлакатни босарлик бир ёнгин ҳолига келган бўлмайдимми?” [132, с. 206]. “Мана шу бойларнинг ерларини экадиган **деҳқон**ларни капсанчилар дейилар эди” [131, с. 25]. “**Дарё**ни янги изга солувчи, шаҳарни тамоман янги бир қиёфага киргизувчи одамлар, бу иш жараёнида ўзларини ва ўз турмушларини ҳам ўзгартирди” [132, с. 209]. “Сидиқжон онаси кутгандан ҳам ортиқроқ гайрат қилиб ҳаш-паш дегунчаёғоч, сомон, бўйра, **тахта** ва бошқа нарсалар ташиб олди ва тезда уста солди” [131, с. 21].

Метавон гуфт, ки дар забони ўзбекӣ калимаҳои содаи иқтибосии тоҷикӣ нисбат ба дигар ҳиссаҳои мустақили нутқ дар исм аз ҷиҳати миқдор хеле зиёд мебошад.

3.1.2. Сифатҳои асли.

Маълум аст, ки сифат аломат ва чигунагии ашро мефаҳмонад. Аломатҳои хоси он одатан дар дохили ибора равшан зоҳир мегардад. Аз ҷиҳати маъно ва аломатҳои морфологи сифат ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад. Сифатҳои асли ва нисбӣ. Сифатҳои аслии иқтибосии забони тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор хеле зиёд ба назар мерасад. Онҳоро аз ҷиҳати ифодаи аломат ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин.

3.1.2.1. Сифатҳои аслии ифодакунандаи сатҳу масоҳат: *баланд*, *паст* ва ғайра.

“Тогни *баланд* дема, талаб қилсанг-чиқасан, ёвни кучли дема, гайрат қилсанг-йиқасан”. “Мингбоши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган болохонадор, *баланд*, баҳайбат дарвоза томониға югурди”. “Самандаров, қошининг бири *паст* ва бири *баланд*, ниманидир диққат билан ўқир” [132, с. 74]. “Богнинг атрофи эски, *паст*, лекин ямалиб-ясқалиб бутунланган деворлар билан ўралган”. “Абдулвоҳид Хусайн.. оддий котиб бўлиб, *паст* маош ила ишлар эди” [132, с. 217].

3.1.2.2. Хусусияти ашҳое, ки бо узвҳои ҳис дарк мешаванд: *ширин*, *яхна*, *шўр* ва ғайра.

“.. шундай *ширин* сўзлар айтдики,..” [132, с. 227]. “*Ширин* меваларга ўрганган оғизларига бу ернинг нордон неъматлари ёқмади”. “-Албатта, албатта, деди Сулаймонов жиддий қиёфада, -масалан, балиқ – кўп яхши нарса, қовурилса, қандай *ширин* бўлади!” [134, с. 26]. “..Қани у киши? Улар қани? *Яхна* чой борми?” [132, с. 110]. “Ҳали ош вақтида, ошининг тузини *паст* қилиб қўйибсан ёки *шўр* қилиб қўйибсан, деб баҳони қиламан-да, катта жанжал чиқараман” [134, с. 46].

3.1.2.3. Аломати ҷисмонии шахс: *караҳт*, *ношуд*, *нозик* ва ғайра.

“-Қўл майиброқ, ўғлим, қўл майиброқ, -деди чол Сидиқжонни хижолатдан чиқариб, -мана шу ўнг қўл **карахт**” [131, с. 22]. “Яъни, менинг янги гап ташкил қилолмаганим, ёки бирон кишини бор гапга тортолмаганим – **ношудлигимдан эмас, дейман**” [132, с. 185]. “-Мен биламан, -деди домла, -опангизнинг табиати жуда **нозик кўринади**” [132, с. 217].

3.1.2.4. Хусусиятҳои маънавий одам: **шўх, бад** ва ғайра.

“Эртадан кечгача яйлов далада тинмай ўйнаб чарчаган **шўх** болаларни бир лаҳзада ва бирдан уйқу олди”. “-О, бизнинг йигитлар жуда **шўх** бўлади, -деди Муҳаррам ўтираётиб, битта намунаси мана қошингизда турибди” [134, с. 84]. “Қизим ақлли, ҳушли қиз, дадасининг бундай **бад** ниятини билади. Шундан хафаланади, куяди”. “Чамаси Султонали аблаҳлик қилиб, Анварни **бад** олдириб қўйган ва тонг вақти улар уйқуда экан чогида зойиб бўлиб, яна шубҳани орттирган бўлса керак” [132, с. 70].

3.1.2.5. Сифатҳои ифодакунандаи хусусият, ҳолат ва хислат: **тоза, чиркин, хунук** ва дигар.

“-Сизнинг ҳам талантингизни шундай ширадан **тозалаганми?**” [132, с. 223]. “Улар гулларни севадилар. Кийимлари **чиркин** бўлса ҳам, чаккаларига гул қистириб юрадилар”. “Бу **чиркин** гамхонада жой учун ижара тўлайсизлар-а!”. “Ўтмишининг **чиркин** қолдиқлари жамиятимизга иснод келтиради” [134, с. 87]. “Йигит отини тут ёғочига боғлаб, уйга томон юрган ҳам эди, бурчакдаги уйдан.. пакана хотин.. **хунук** қиёфада йигитга қараб югуриб кела бошлади” [134, с. 92].

3.1.3. Шумора.

Шумора ҳиссаи номии нутқ буда, миқдор ва тартиби ашёро ифода менамояд ва ададҳоро номбар мекунад. Шумораҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд. Шумораҳои миқдорӣ ва шумораҳои тартибӣ. Шумораҳои миқдорӣ миқдори ашёро мефаҳмонад. Шумораҳои миқдорӣ аслий, тахминӣ ва касрӣ мешаванд. Аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ аз ҳама бештар ва пештар шумораҳои аслий иқтибос шудааст. Дар забони осори нависанда шумораҳои

аслии иқтибосии тоҷикӣ ба таври фаровон ба кор бурда шудааст. Мисол, **чор, сад, ҳазор** ва ғайраҳо гувоҳи ин маънист.

“Кекса қайрағоч чайлани ва унинг чор атрофини ўз бағрига олиб, бўрон, селдан, қуёш қизигидан каттакон соябондай сақлаб турарди”. “Маҳмуд атторлик дўкон эгаси сифати билан савдо бозорини чор айлана бошлади”. “Бу “улфати чор” ичида катта саллали оппоқ соқолли, лекин вазоҳати йигитдай, бир кекса киши.. диққатни ўзига жалб этади” [134, с. 96]. “Иванов чашма сувидан тўлдириб олган ҳовучларини оғзига етказган ҳамано чор атрофдан, буталар тагидан баробар даҳшатли садо янгради: “Қўлингни кўтар!!!” [134, с. 96]. “Худои таоло бир ўзил ато қилган эди, сад ҳайфки.. қизамиқ деган касал билан қазо қилди” [134, с. 99]. “Бажонидил ўқир эдик, ҳазор-баҳазор афсуски, ойнак ҳужрада қолибдир” [134, с. 114].

3.1.4. Чонишин.

Ба ҳамагон маълум аст, ки чонишин ба гурӯҳи ҳиссаҳои номии нутқ мансуб бошад ҳам, аз дигар калимаҳои ин гурӯҳ аз ҷиҳати маъно ва хусусиятҳои грамматикӣ фарқ мекунад. Чонишин ашё ва аломати онро бевосита ифода намекунад, балки ба онҳо танҳо ишорат менамояд. Чунончи, ашёи алоҳидае бо номи ин вучуд надорад, вале ҳангоми зарурат ҳама гуна исмҳо бо чонишини ин иваз шуда ва ё бо он ишорат ёфта метавананд. Чонишин одатан ба ҷойи ягон ҳиссаи номии нутқ, аз ҷумла исм, сифат ва шумора омада метавонад. Чонишинҳо дар забон аз ҷиҳати миқдор аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ камтар бошанд ҳам, дар нутқ хеле серистеъмоланд. Чонишин ҳамчун ҳиссаи номии нутқ хусусияти унвонӣ дорад, вале бар хилофи исму сифат ҳодисаҳои сермаъноӣ, омонимӣ, синонимӣ, антонимӣ ба калимаҳои чонишинӣ хос нест. Гузариши чонишинҳои иқтибосии забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ аз ҷиҳати миқдор мисли исму сифат ғаёл нест. Вале, дар баъзе маврид дар забони осори Абдулло Қаҳҳор чонишинҳои иқтибосии тоҷикӣ ба назар мерасад. Мисол, **он, ҳамин, ҳама, ҳар** ва дигар.

“Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ”. “Бухоройи азимга келиб, муллавачча ҳам бўливолдик. Тўн тўпиқча, салла

ҳамин қадар, -деди Мамаражаб” [134, с. 94]. “Қор эриб расталарни жуда ифлослаган, ҳамма ёқ тилч-тилч лой, балчиқ, сув” [134, с. 113]. “Ҳар қутидан етмиш саккиз килодан тилла чиқса бўладими?”.

3.1.5. Зарф.

Зарф ҳиссаи мустакили нутқ буда, аломати амал ва ҳолатро аз рӯи миқдору сифат, замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи вуқӯъ ва ғайра эзоҳ медиҳад. Дар забон зарфҳо аз рӯйи маъно ба ду гурӯҳ чудо мешавад. Зарфҳои хосаи тавсифӣ ва ҳолӣ. Ба гурӯҳи яқум зарфи тарз, монандӣ, миқдор ва дараҷа дохил мешавад. Ба гурӯҳи дуҷум зарфҳои замон, макон, сабаб ва мақсад дохил мешавад. Зарфҳои, ки аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ иқтибос шудааст, дар забони осори нависанда чунин ба назар мерасад.

3.1.5.1. Зарфи тарз.

Зарфи тарз тариқи воқеъ шудани амал ва чигунагии ҳолату вазъиятро мефаҳмонад ва вобаста ба ин хусусияти худ ба феъл ва хабарҳои аз дигар ҳиссаҳои нутқ сохташуда нигаронида мешавад. Зарфҳои тарз низ мисли дигар зарфҳо дар забони ўзбекӣ фаъл мебошанд. Нависанда Абдулло Қаҳҳор дар осори худ аз зарфҳои тарз истифода бурдааст. Мисол, **чунон**, **чунончи**, **пиёда** ва ғайра.

*“Қилич ботир бўзчини кўтариб **чунон** урдикӣ, у қўлтигигача ерга кириб кетди”. “Ака-ука бир-бировларига **чунон** ҳам суяниб қолган эдилар-ки, бир-бирлари бўлмаса таом емас эдилар” [134, с. 112]. “У кўп тилни, **чунончи**, рус, англиз, франсуз, немис тилларини билади” [134, с. 85]. “Энг нишаб ерга келганда аравакаш отдан,.. икки йигит аравадан тушиб **пиёда** юришиди”. “Чарчадинг-а? Сизни шунча **пиёда** олиб юрдим-а? Келинг троллейбусга чиқайлик” [132, с. 75].*

3.1.5.2. Зарфи миқдор.

Зарфи мазкур миқдори ашё ва миқдори воқеъ шудани амалу ҳолатро нишон медиҳад. Дар забони осори нависанда яқчанд зарфи миқдор ба кор бурда шудааст. Мисол, **якка**, **ягона**, **танҳо** ва ғайра.

“Қишлоқ тинчлигини бузган бу **якка** от туёқларининг тарақ-туриқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-юлт чақмоқ дам ўтмай узоқлашди” [134, с. 58]. “Эшак деб аталадиган уч кишилик **ягона**, оёқлари тарвайган скамейкада Абдурасул билан Ойимхон ўтиришибди”. “Энди домла синфнинг **ягона** ўқитувчиси эмас, унинг болаларга берадиган маънавий тўртдан бирга тушиб қолган.. эди” [134, с. 83].

3.1.5.3. Зарфи замон.

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалу ҳолатро нишон медихад. Калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ ҳамчун зарфи замон дар осори нависанда ба кор бурда шудааст, чунин мебошад. Мисол, **ҳамиша**, **ҳамон**, **ҳамонро**, **ҳануз**, **дам** ва ғайра.

“Эшоннинг қорни бешдир, бири **ҳамиша** бўшдир”. “Синглиси бўлса, биров билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини **ҳамиша** бир нуқтадан узмас эди” [134, с. 49]. “Арқда жанг тўхтайдди. Аммо орқада **ҳамон** шовқин”. “Қани, паранжингни қўй, ёнимга ўтир. **Ҳамон** дардимни оча қолай” [134, с. 84]. “Иванов чашма сувидан тўлдириб олган ҳовучларини оғзига етказган **ҳамонро** чор атрофдан, буталар тағидан баробар даҳшатли садо янгради: “Қўлингни кўтар!!!””. “Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши **ҳамонро**, Элмурод кўчага чиқди”. “У кўчага бурилиши **ҳамонро** орқада шатиллаб келаётган киши қадамини сезди” [134, с. 64]. “Ҳомид **ҳануз** қўлини бўшатишига кучанар эди”. “Эшонхон кетма-кет папирос тутатар, ҳаяжондан **ҳануз** ўзини боса олмас эди”. “Йўқ, инсон **ҳануз** сабий, балогатга етмагандир” [134, с. 65]. “Уй эгаси **дам** ўтмай ҳаммасини ҳозир қилди” [132, с. 207].

Цараёни ба таркиби луғавии забони ўзбекӣ дохил шудани калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ чандин даврҳоро фаромегирад. Ба забони ўзбекӣ дохил шудани вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ то як андоза аз рӯйи зарурат ва эҳтиёҷ сурат ёфтааст. Калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ба роҳи қонунии аз ҳисоби иқтибос такмил ёфтани забони ўзбекӣ мувофиқат мекард.

Қисми зиёди калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ дохил шудаанд, дар истеъмоли забони ўзбекӣ тақрибан то ба замони мо расидаанд ва то кунун ба соҳибони забони ўзбекӣ то як андоза мафҳум ва маълуманд.

Чунончи, ба назар мерасад, забардасттарин шоиру олимони давраи пешини ўзбек, мисли Алишери Навоӣ ва дигарон дар эҷодиёти худ калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикиро қор фармудаанд. Қараёни иқтибосшавии калима ва ибораҳои тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ дар асрҳои XIX ва XX низ дар авҷ буд. Аз ҷумла дар эҷодиёти Усмон Носир, Чўлпон ва махсусан Абдулло Қодирӣ бештар ба назар мерасад. Дар забони эҷодиёти нависанда Абдулло Қаҳҳор калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ хеле фаровон ба қор бурда шудааст, ки гувоҳи ин падида ҳастем.

3.2. Калимаҳои сохта

Калимасозӣ дар забони ўзбекӣ бо ёрии пешванд ва пасвандҳои иқтибосии тоҷикӣ яке аз роҳҳои маъмултарин ва сермаҳсултарин ба ҳисоб меравад. Ин усули калимасозӣ махсусан дар давраи нави инкишофи забони ўзбекӣ боз ҳам маъмул гардид. Имрӯз низ дар забони ўзбекӣ сохта шудани калимаҳо бо пешванд ва пасвандҳои иқтибосии забони тоҷикӣ аз усулҳои маъмули калимасозӣ мебошад.

Дар забони ўзбекӣ калимаҳои сохтае, ки номи касбу ҳунар, унвон, пайрави ягон таълимот ва аъзои ташкилоти ихтиёрӣ будани шахс, инчунин хусусиятҳои шахсро аз рӯйи ихтисос, машғулияташ ифода мекунанд, нисбатан қисми калони калимаҳои иқтибосии сохтаре ташкил медиҳанд. Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор калима, истилоҳ ва ибораҳо, мавқеъ ва нақши калимаҳои сохтаи баромадаш ба забони тоҷикӣ иртибот дошта, хеле зиёданд.

Дар натиҷаи то рафт инкишоф ёфтани соҳаҳои гуногуни хоҷагии ду халқ, яъне тоҷику ўзбек як қатор калимаҳои оид ба касбу ҳунароҳои нава ва шахсони бо ин касбу ҳунароҳо машғул ҳастанд, пайдо шуданд. Ин ҳолат доираи ба воситаи аффиксҳо сохта шудани исмҳои иқтибосии ифодакунандаи номи шахсро васеъ карда, маҳсулнокии баъзе тип ва воситаҳои калимасозиро боз ҳам пурқувваттар кардааст. Калимаҳои сохтаи иқтибосии **бозорчи**, **дуюрчи**, **бахтиёрлик**, **бевалик** ва ғайраҳо гувоҳи ин маънист. *“Шаҳарда очлар ва хайр сӯровчилар кӯнапайган эди. Улар хайр сӯраб чӯзган қўллари билан дӯкандорларни ҳам, хонадонларни ҳам, косибларни ҳам, йўловчиларни ҳам, бозорчиларни ҳам, самовардаги чойхӯрларни ҳам безор қилдилар”*[132, с. 126]. *“Дуюрчи дуюрнинг қулогини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди”* [132, с. 55]. *“Ойимхон инсон ҳаётида юз берган тафовутни- алам билан бахтиёрлик, қуллик билан озодлик ўртасидаги тафовутни тўла ҳис қилиб кўзларидан мўлт-мўлт ёши оқизмай қолмас эди”* [132, с. 85]. *“Беваликда не ҳасратда катта қилганман”* [132, с. 93].

Ба ҳама маълум аст, ки ҳам мардуми ўзбек ва ҳам мардуми тоҷик дар давоми асрҳо бо касбу ҳунароҳои мардумии гуногун машғул буданд. Бо

тараққӣ кардани техника ва технология касбу ҳунарҳо миқдоран боз афзуд ва ба ин муносибат коркунони соҳаҳои гуногуни касбу ҳунар низ хеле зиёд шуданд. Ҳеч як халқ худ ба худ якка вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, байни онҳо муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияту маърифатӣ ва ғайра ба вучуд меояд. Асбобу анҷом ва чизҳои дигар, албатта, ном доранд ва бештар бо ҳамон номашон аз як забон ба забони дигар мегузаранд. Калимаҳои иқтибосӣ баъзан чунон ҳазм мешаванд, ки аз забони бегона будани онҳоро кас пай намебаранд. Аз ҳамин сабаб низ таркиби луғавии забон аз ҳисоби калимаҳои забонҳои дигар бой мегардад.

Асосан калимаҳои сохта ҳамчун воҳиди мустақили луғвӣ низ истифода мешавад ва аз он калимаҳои гуногун сохта мешаванд. Ин аст, ки манбаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ва пеш аз ҳама фонди асосии он ба шумор меравад. Яке аз роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забон аз забонҳои дигар қабул намудани калимаҳои ҷудогона мебошад. Ин ҳодиса дар забони адабии ўзбек бараъло мушоҳида мешавад. Калимаҳои зиёде аз забонҳои дигар бо роҳу воситаҳои гуногун ба таркиби луғати забони ўзбекӣ дохил шудаанд. Миқдори муайяни онҳоро калимаҳои русӣ, арабӣ ва асосан калимаҳои тоҷикӣ ташкил мекунанд. Ба забони ўзбекӣ аз забони тоҷикӣ аз ҳама пештар ва бештар исмҳо дохил шудаанд. Баробари инҳо аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ як қатор пешванду пасвандҳо низ гузаштаанд, ки онҳо дар забони осори Абдулло Қаҳҳор миқдоран хеле зиёд ба назар мерасад.

3.2.1. Пешванди ҳам-

Пешванди **ҳам-** дар калимасозӣ хеле фаъол мебошад. Ин пешванд аз исм исмҳои месозад, ки ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносибати ду-тарафаи шахс ва ашро мефаҳмонад. Мисол, **ҳамроҳ, ҳамсоя, ҳамхона** ва дигар.

Муҳаққиқ Хусейнов Х. оид ба хусусияти пешванди **ҳам-** чунин андеша дорад: *“Хусусияти префикси ҳам- дар он аст, ки вай ба маънои аслии калимаҳо ифодаи ҳамроҳӣ, якҷоягӣ медиҳад, дурусттарафӣ, вай ду ва зиёда исмро аз ҷиҳати хусусияти дохилӣ ва хориҷӣ ба якдигар баробар мегузорад”* [55, с. 84].

Пешванди **ҳам-** бо калимаҳои ўзбекӣ ҳамроҳ омада, исмҳои ифодакунандаи касбу кор, машғулият ва хусусияти шахсро ифода мекунад, ки ин қабилҳои калимаҳо дар забони осори нависанда ба мушоҳида расид. Мисол, **ҳам-ётоқ, ҳам-юрт, ҳам-қишлоқ, ҳам-қур** ва ғайра:

“Саидий буни ўзининг **ҳамётоқларига** айтиб берди” [134, с. 68]. “Унинг ботирлиги **ҳамюртларига** ҳам эшитилиб қолади” [134, с. 85]. “Қумри-Сарагулнинг **ҳамқишлоғи**, жуда яқин дугонаси, етим қиҳ эди” [134, с. 64]. “Йўлчи ўз **ҳамқурлари** билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қуёш тик келганда **овқатланиб**, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди” [134, с. 122]. “Саидий қайтиб келганида **ҳамхўҷраси** Эҳсон тор ва дам уйда иштончанг, димиқиб ўлтириб мутолаа қилар эди” [134, с. 24].

3.2.2. Пешванди **сер-**:

Сер дар маънии он ки нав хўрок хўрда шикамаш пур аст ва майли хўрокхўрӣ надорад ифода мекунад. Ҷузъи пешини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои зиёд ва фаровон будани чизе. Мисол, **серкор, серталаб, серташвиш** ва ғайра.

Калимаҳои, ки бо пешванди **сер-** сохта шудаанд ва дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба кор бурда шудааст, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда шуд:

3.2.2.1. Аз чихати миқдор ва ё шумораи бисёрии ашёро ифода мекунад:

Мисол, **сермева, сергўшт, серпахта, серфарзанд, серҳосил, сероб, сермол, сермўй, сернам, сероҳанг, сершарбат, сершона, сершоҳ, сербарг, сергул, сернул** ва ғайра.

“**Сергўшт** бугдой шавласининг хушбўй ҳиди анқиб, одамнинг димоғига урарди” [134, с. 38]. “Яна нимаси бор эди. Белида рўмоли бормиди? –Ҳа бор эди. Эсим қурсин, айтмабман, худоё **серфарзанд**, сердавлат бўлинг! –деб шошиб қолди Бувинисо” [134, с. 41]. “Сувсизликдан номи эди Мирзачўл, Сув келтирди **серҳосил** кенг ер қилди” [134, с. 42]. “Қори тугунчани очиб ўриқдан иккитасини Сидиқжонга узатди. Зап ўриқ экан-да. Канал битиб, сув **сероб** бўлиб, бог-роғ қилганимизда албатта шунинг данагидан экамиз” [134, с. 81]. “Тишдан қараганда эски, кўримсиз, лекин катта **сермол** дўконда

Мирзакаримбой билан Салимбойвачча турар эди” [134, с. 99]. “Ўн олти ёшидан бери соқол оладиган **сермўй** Очил ҳозир ўн кунда бир юзини тарашларди” [134, с. 87]. “Ҳавонинг иссиқ ёки салқин келиши, қуруқ ёки **сернам** бўлишига қараб экин экиш муддатлари ҳам ўзгаради” [134, с. 70]. “”Тинчлик” сўзи.. Бу –ёқимли, **сероҳанг** бир сўз, Ҳаёт –булоқ, тинчлик –унга кўз” [134, с. 65]. “Шафтолининг **сершарбат** этлари ёзнинг иссиқ кунларида “чанқоқ босди” бўлади, десерт сифатида ишлатилади” [134, с. 56]. “Сувга қонган ёш ниҳоллар **сершиона** бўлиб ўсади” [134, с. 112]. “Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ бўйида **сершоҳ** тол тагига сув сепаиб, бордон тўшаб қўйилган эди” [134, с. 71]. “Бир текис ўсган **сершоҳ**, **сербарг** дарахтлар ойни қора девордай тўсиб турар, сўқмоқ зимзиё эди” [134, с. 38]. “Ўрик бу йил мисли кўрилмаган даражада **сергул** бўлди” [134, с. 38]. “Баъзи **серпул** катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумаиталарини юбориб, ўзлари кайф-софо билан машгул бўлар эди” [134, с. 122].

Пешванди **сер-** дар ҳамин маънӣ ҳамроҳ бо калимаи марбут ба забони ўзбекӣ омаданаш низ мумкин. Мисол, **сер-соч, сер-соқол, сер-ёғ, сер-жун, сер-сомон, сер-сув, сер-сут, сер-қатиқ, сер-ажин, сер-томир, сер-тук, сер-тупроқ, сер-қаймоқ, сер-бола, сер-ёмгир, сер-илдиз** ва ғайра.

“Баҳри чимматини кўтарди-да, **серсоқол**, кўк кўз чолнинг девордаги суратиға қараганча анграйиб қолди” [134, с. 138]. “Икки тиззасига **сержун** билакларини қўйиб, ..ўй сураётган кекса киши –уста Замон” [134, с. 39]. “Пўлатжон кўзини юмиб, меҳрибон онасининг **серажин** нуроний юзини кўз олдиға келтирди” [134, с. 38]. “Чол совуқдан кўкарган **сертомир** қўлларини чироқ шишасига тутиб исита бошлади” [134, с. 91]. “Алиохун ўрнидан туриб кенг, **сертук** кўкрагини қавартиб керишди” [134, с. 125]. “Даладан қайтган моллар шовқин-сурон билан катта **сертупроқ** кўчани чангитиб келмоқда” [134, с. 41]. “Сигирлардан қишин-ёзин бирдек кўп, **серқаймоқ** сут соғиб олсак, етарли озуқа гамлаб қўйсак, гўшит ҳам, сут ҳам, ёғ ҳам, жун ҳам кўпаяди” [134, с. 111]. “Уй бекаси бомбадан қулоғи хийла кар бўлган, юм-юмалоқ, **сергап, сербола** аёл эди” [134, с. 38]. “Борди-ю, кўклам **серёмгир**

келгудек бўлса, ер тез етилмайди, экин кечикиб кетади” [134, с. 131]. “Полковникнинг самимий мақтовидан жангчилар бир-бирларига қараб, кулиб қўйишиди ва **серилдиз** ерни тагин ҳам гайрат билан қўпора бошлашди” [134, с. 39].

3.2.2.2. Сифатҳое, ки маънои характер ва миқдори ягон аломати инсонҳоро мефаҳмонад:

Мисол, **сергайрат, серҳаракат, серҳафсала, серган, сержаҳл, серзавқ, серзарда, сербарака, сердагдага, сержилва, сермашаққат, сермеҳнат** ва ғайра.

“Маҳмуджон ёш бўлса ҳам кўпчиликка бош, ишчан, **сергайрат**, ташаббускор бригадирлардан бири” [134, с. 42]. “Қайтага биздан кўра комсомоллар **серҳаракат** чиқиб қолишиди: ячейкалари бор, жуда яхши бўлмаса ҳам, ўзларини кўрсатиб турибдилар” [134, с. 112]. “-Дада, энди унча сизга ярашмайди, -деди Зайнаб койинган, лекин ҳазилсимон товуш билан, -ичсангиз жуда **серган** бўлиб қоласиз” [134, с. 118]. “Биринчи қараишда у гоят жиддий, ҳатто бирмунча **сержаҳл** кўринарди” [134, с. 99]. “Қирқта жўраси бор. Ҳаммаси **серзавқ**, юраги ўтли одамлар” [134, с. 89]. “Йигит **серзарда** бўлиши, йиқилса ер тишлаб туриши керак” [134, с. 32]. “Шоҳанишоҳ менга эмас, менинг юртимга, бойлигимизга ошиқ бўлган.. шу **сербарака** юртим унга керак бўлиб қолган” [134, с. 78]. “Терлаб пишган **сержаҳл, сердагдага, Стеклов бақириб-чақириб, сўкиш** ва дўқ билан вазиятни тушунтирди” [134, с. 33]. “Муяссар соҳибжамол келинлар уйини безатучи ранго-ранг, **сержилва** палаклар, бежирим сўзаналарга қанчадан-қанча кўз нуруни сарф этган” [134, с. 98]. “Бир неча йилдан буён пахтачиликда ишлайман. Лекин ўтган йилгидек **сермашаққат** ва айни вақтда **сербарака** йилни эслай олмайман” [134, с. 39-40]. “Чорва иши, ўғлим, жуда **сермеҳнат** иш” [134, с. 134].

Дар ин маънӣ низ калимаҳои сохта дар забони осори нависанда ба назар мерасад, ки асосанро калимаҳои ўзбекӣ ташкил медиҳад. Мисол, **серунум, сербезак, сербутуқ** ва ғайра.

“Ғиждувон .. Бухоро амирлигида энг **серунум** беклик” [134, с. 41]. “Баланд, **сербезак** шифтда, олтин суви югуртирилган кучли занжирда каттакон қандил ҳисобсиз чироқлари билан гавҳардай товланиб турар эди” [134, с. 31]. “У эмаклаб **сербутоқ** қора қайин тагига борди” [134, с. 28].

3.2.2.3. Пешванди **сер-** маъноҳои хоса, хусусият ва ҳолатро ифода мекунад:

Мисол, **сермаъно, сермазмун, серфайз, серҳашам, серхархаша, серноз, серпардоз, серсавлат, серсоя, серяпроқ, сервиқор, сердиққат, сержон, серишва** ва ғайра.

“Эҳсон ундан чиройли, **сермаъно** хат кутади, чунки, у Саудийга бўлажак шоир, деб қарар эди” [134, с. 20]. “Ўзини пахта устаси деб юрган баъзи кишилар Саодатнинг **сермазмун** лексиясини эшитиб ҳайрон бўлиб қолдилар” [134, с. 125]. “Баҳорнинг **серфайз** кунларида Оққўргон ишлаб чиқариш бошқармасидаги “Ўзбекистон ССР беш йиллиги” совхози томон йўл олдиқ” [134, с. 140]. “Эрматов .. **серҳашам** қиндан сопи гулдор, ўткир фарғонача пичоқни сугурди” [134, с. 135]. “Беклигингиздаги деҳқонлар бойваччалардай **серхархаша** бўлишинти” [134, с. 118]. “Эри доимо ёнида бўлганида унчалик қадрламаган хотинлар ҳам, урушдан сўнг эрини сиқиброқ қучоқлайдиган, **серноз, сермулозамат** бўлади, денг? –тегишиди Рашид” [134, с. 98]. “Бу хотин ўзи ҳамма вақт ғариб яшашига қарамай, жуда **серпардоз** эди” [134, с. 60]. “Шу чалдивор ҳовлимиз .. кўзимга ҳар қандай бойларнинг **серсавлат** уйларидан яхши кўринади” [134, с. 70]. “**Серсоя** дарахтлар остида катта майдонни ишгол қилган бу булоқ қайнайди” [134, с. 135]. “Беқиёс мазмундор, **серфайз, сервиқор**. Таърифга сизмовчи ҳар бир онимиз” [134, с. 122]. “Турмуш **сердиққат**, кулишиб, ҳазиллашиб турмасанг бўлмайди, -деди уста” [134, с. 123]. “Аҳмаджон ака бўлса бизнинг отамиздек бўлиб қолган. Ўзлари **сержон** бўлсалар ҳам, битта нон топсалар биз билан баҳам кўришган, деди Самар” [134, с. 105]. “Сарви Ниёзова ҳаммага маълум. Сочлари оқариб, бетлари ажин босган бўлишига қарамай, баъзи ёш қизлардай **серишва**” [134, с. 101].

Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор боз як қатор калимаҳое, ки бо пешванди **сер-** сохта шудааст, ба назар мерасад, ки асоси онҳоро калимаҳои ўзбекӣ ташкил медиҳад. Мисол, **сер-қатнов, сер-шовқин, сер-уйқу, сер-ямоқ, сер-қавиқ, сер-қодоқ, сер-қилиқ, сер-қош, сер-ёгин** ва ғайра.

“Беквачча **серқатнов** бўлиб қолдилар”, деган гапни дилидан ўтказди” [134, с. 71]. “Маҳкам .. Сирдарё бўйидаги **сершовқин**, гавжум ишчилар шаҳарчасида катта бўлган эди” [134, с. 85]. “Улар ялқов, йиғлоқи ва **серуйқу** эдилар” [134, с. 58]. “Алиохун .. қаердандир ип топиб, эски, **серямоқ** кўйлагининг йиртигини тикишга ўтирди” [134, с. 76]. “Ғуломжон кўшни эшигини тўсиб турган **серяпроқ**, қалин шохлар орасига кириб, мингбоши ҳовлисига қаради” [134, с. 89]. “Қамчи .. **серқавиқ** бўз тўни устидан чандиб боғлаб олган кўш белбогини.. ушлаганча жавоб берди” [134, с. 61]. “Ҳамроали **серқодоқ** кафтларини пешанасига соябон қилиб, ўша томонга тикилди-да, ўзича Иван акамга ўхшайди, деб ўйлаб, -Иван ака-а, -деб қичқирди” [134, с. 94]. “У, узоқ Фарғона қишлоғининг **серқилиқ** иқлимини болалигидан билгани учунми, буюқда қолгандай эгнига брезент чакмон, бошига оқ наमत қалпоқ кийган” [134, с. 16]. “Ортиқ Холиқов **серқош**, бурундор, бурнининг остида жиндек мўйлови ҳам бор одам” [134, с. 108]. “Баҳор кези бу ерлар **серёгин** бўлади, тоғ ва қирларга тушган ёмғир суви жилгаларни тўлғазиб шу қишлоққа томон оқади” [134, с. 103].

Дар ҳамин маврид бояд қайд кард, ки дар забони адабии ўзбекӣ вазифаи пешванди “**сер-**“ ро пасванди **-ли** ичро мекунад. Ин пасванд калимасози сермаҳсул ба ҳисоб меравад. Мисол, **серпардоз-пардозли, серсавлат-савлатли, серсоя-сояли, серяпроқ-япроқли, сервиқор-виқорли, сердиққат-диққатли.**

Вале, дар сохти баъзе калимаҳо вазифаи пешванди “**сер-**“ ро пасванди **-ли** ичро карда наметавонад. Мисол, **серқатнов-қатновли, серуйқу-уйқули, серқирра-қиррали** ва ғайра. Баъзан дар гуфтугў калимаи “**қирра**”-ро дар якҷоягӣ бо пешванди “**сер-**“ ва ҳам пасванди “**-ли**” талаффуз мекунад. Мисол, **серқиррали.** Ин қобили қабул нест.

Ҳамин ҳолат дар баъзе калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор низ ба кор бурда шудааст, ба назар мерасад. Мисол, *серган-ганли, сероб-обли, сермӯй-мӯйли, серкор-корли, серталаб-талабли* ва ғайра.

3.2.3. Пешванди *бе-*:

Дар забони адабии тоҷикӣ пешванди *бе-* дар калимасозӣ сермахсул ба ҳисоб меравад. Аз исмҳои сифати аслии месозад, ки ба аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад. Мисол, *бемехр, бепоён, бехатар, бетараф* ва ғайра.

Дар забони ўзбекӣ яке аз роҳи маъмули калимасозӣ бо роҳи сохташавии калимаҳо тавассути пешванди *бе-* мебошад, ки мавқеи намоёнро касб кардааст. Ин пешванд серистеъмол буда, сохташавии калимаҳо бо он миқдоран хеле зиёд мебошад. Калимаҳои, ки бо пешванди *бе-* сохта шудаанд маъноҳои инкор, ба мансуб надоштани хоса ва хусусиятро ифода мекунад. Нависанда Абдулло Қаҳҳор барои тасвири воқеаву ҳодисаҳо, ҳолати зоҳирӣ ва ботинии қаҳрамонҳо калимаҳои бо пешванди *бе-* сохташударо мавриди истифода қарор додааст. Ин гуна вожаҳоро дар забони осори нависанда ба якҷанд гурӯҳ чудо кардан мумкин мебошад.

3.2.3.1. Мавҷуд набудани характер-хусусият, хоса ва ҳолати шахсро ифода мекунад:

Мисол, *беғуноҳ, бемехр, бераҳм, беҳаё, бетайин, бедармон, бесабр, беор, бетамиз, бетоқат, бевафо, бебурд, бедил, бемадор, бемажол, бемурувват, бенаво, беназир, беномус, беозор, беором, бепадар, бепардоз, бефарзанд* ва ғайра.

“*Беғуноҳ мӯминларни ўлдиравериб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз*” [132, с. 94]. “*Жамила ўз-ўзига: Бераҳм бой, тоқайгача хун-бийрон йиғлатасан, бу тўқилган ёшлар, .. бу оҳу зорлар сени ёқангдан тутмай қўймас*” [132, с. 103]. “*Ғуломжон ҳушига келди. Уни энди бетайин бир қўрқув ҳушига келтирган эди*” [132, с. 106]. “*Қўрғонларда кечки овқатга ёқилган ўтнинг нимранг тутунлари паҳса деворлардан бедармон кўчиб, гиёҳлар устига ёстанади*”

[132, с. 94]. “Сабр қилсанг гўрадан ҳалво битар, **бесабрлар** ўз оёғидан йитар” [132, с. 105]. “Обиджон жуда қўпол ва **беадаб** бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади” [132, с. 92]. “Ҳар ўлик, ҳар тўй бошида таппа-тайёрдир тўрам, ўлгудай шилқим, шилимшиқ, роса **беордир** тўрам” [132, с. 103]. “Ҳа, **бетамиз**, юз ювмасдан салом берасанми?” [132, с. 106]. “Нигоранинг кўз қорачиқлари кенгайди, ҳаяжондан **бетоқат** бўла бошлади” [132, с. 154]. “**Бевафо** дўстдан таёқ яхши, бебахра гулдан япроқ яхши” [132, с. 286]. “Комсомол олдидан **бебурд** бўлиб қололмайман” [132, с. 293]. “Дардсиз, **бедил** била ҳаргиз мусоҳиб бўлмагил” [132, с. 95]. “Уни бойлар эшигида хўрланишга, **бемурувват** турмушининг қақшатғич азоблари ичида қийналишга мажбур қилган куч, балки болаларига бўлган ўша меҳру муҳаббатидир” [132, с. 102]. “Э, оппоқ қизим, саломатмисиз, йўқлаб келмасам, бир **бенаво** гариб отахоним бор эди, деб хабар ҳам олмайсиз” [132, с. 122]. “Биринчи космонавтнинг-қудратли халқимиз элчисининг **беназир** жасорати одамларнинг тушунчаларида .. янги порлоқ давр очди” [132, с. 312]. “Дод, сенларнинг туҳматларингдан, **беномуслар**” [132, с. 72]. “Дадавой Хадичага: Мен илгари билмай у кишидан ранжиб юрган эканман. Гаплари мулойим, **беозор**, бамаъни.. одам экан” [132, с. 92]. “Моторларнинг гувиллашидан ер-кўк титрамоқда. Ғазаби қайнаб тошган дарё ҳам **беором**” [132, с. 263]. “-Ўзи оқнадар, бошпанасиз дарбадар, энаси кўчада туққан **бенадар**, -деди Мавлон Рустам тўғрисида” [132, с. 173]. “Онангни отангга **бепардоз** кўрсатма деганлар-ку” [132, с. 153]. “Ўғилни бир **бефарзандга** болаликка бердим. Қаерда бўлса эсон бўлсин” [132, с. 167].

Пешванди **бе-** аз исмҳои хоси забони ўзбекӣ ба ҳамин маънӣ сифатҳои аслий сохтааст, ки ин дар забони нависанда бештар ба назар мерасад. Мисол, **бетутуриқ, беқўним, бежирим, бекуч, бесоқол, бетиним** ва ғайра.

“Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб, бундай **бетутуриқ** айблов фикрини .. кўрганим йўқ” [132, с. 107]. “Муҳаррам ширин табассум билан кулди, **бежирим** лабининг икки бурчагини нозик тўр тутилган дастрўмолчаси билан артиб қғйди”. “Ойқиз.. қабулхонада **бежиримгина**,

қадди қомати келишган .. нотаниш қизга назар ташлади”. “Турсуной газетага **бежирим** қилиб ўралган бир китобни очиб кўздан кечира бошлади” [132, с. 95]. “-Тўғри,.. –деди афанди, -сиз қудратли подшоҳсиз, бақучсиз! Биз оғиз, **беқучмиз**”. “Салимхоннинг юраги қўрқинч бир нарсани сезиб, оёқларидан мадор кетди, креслога **бемажол** ўтирди” [132, с. 101]. “Қуш учса қаноти қуядиган чўлларда .. **бесоқол** болам йўл бўлсин”. “Жуда **бетиним** одам экансиз. Нега мунча оворагарчилик”. “**Бетиним** ёмғир. Қишлоқ комсомоллари ҳаммадан кўра **бетиним** ишлардилар” [132, с. 106].

3.2.3.2. Мафҳуми шаклу намуд, хусусият, хосият, ҳолат ва замонро ифода мекунад:

Мисол, **бедаво**, **беўхшов**, **бевақт**, **бежанжал**, **бебозор**, **беихтиёр**, **бекор**, **бемаза**, **бенуқсон**, **бенашиб**, **бепарво**, **бепарда**, **бепарҳез**, **бепоён**, **бенул**, **бетўхтов** ва ғайра.

“-Билмайман, болам, қандай **бедаво** дардга чалиндим, на уйқу бор, на иштаҳа” [134, с. 27]. “Тоҳиржон киноя билан жилмайди: Меники **бедаво** дард, укам. Бирор кун енгилланиш йўқ”. “Глухов пичоқ билан бир дастда **беўхшовгина** юлдуз ясади...” [134, с. 127]. “Унинг **бевақт** ажсин тушган юзларида аллақандақ ифода” [134, с. 107]. “Қурбон ота яна неча йиллар эшоннинг хизматида бўлиб, **бевақт** кучдан қолди”. “**Бевақт** келиб сизларни йўлдан тўхтатдимми?” [132, с. 94]. “... **Бежанжал** кун ўтмайдимми” [134, с. 67]. “Бу ерда бозор кунлари билан **бебозор** кунларнинг фарқи сезилмайди...” [134, с. 97]. “Бекнинг вужуди титраб, **беихтиёр** “уҳ” деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди”. “Колхозда битта ҳам **бекор** одам қолмади. **Бекор** вақтларда газета ўқиймиз, шахмат ўйнаймиз”. “Ҳасанали уззу кун уйида **бекор** зерикканликдан, Ҳожига айтиб бир мунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди” [132, с. 98]. “Йўлчининг тақачи оинаси Қоратой оч қорини **бемаза** мошхўрдага тўлдириб,.. совуқ уйда.. хомўш ўтирар эди”. “Сафар бўзчи каби бир бемаъни.. Самад бўқоқ ва Шукур сўфи каби **бемазалар** олдида имомнинг обрўсини тўкди” [132, с. 101]. “Нигора ечинмоқда эди. Унинг.. **бенуқсон**, қуйиб қўйгандай қомати чироқ ўчиши билан

қоронғиликка сингишиб кетгандек бўлди” [132, с. 242]. “Бу хушнуд назмалардан **бенасиб** бўлманг, деб, атайин уйғотдим, бир эшитиб қолинг” [132, с. 282]. “Унинг ўрнида бошқа, ниҳоят оғир, **бепарво** киши бўлганда ҳам мингбошининг.. жавобидан кейин пасангисини йўқотмай қололмасиди”. “Унинг ҳамма сўзларини қунт билан тинглаган Ойқиз, **бепарво** жилмайиб, устани юпатди” [132, с. 293]. “Башарти сиз.. ул **бепарҳез** золимни мингбошилик вазифасидан четлатишга.. бел бозлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келадир” [132, с. 243]. “Меҳримиз **бепоён**, биз асл қардош, коммуна йўлида бирга, сафардош”. “Ҳамма илмларга **бепоён** муҳаббат бозлаган” [132, с. 133]. “Ўқиш Бақақуриллоқда, қизил чойхонада бўлади. Дафтар, қалам **беул**” [132, с. 273]. “Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. Орқасидан бир ҳафта **бетўхтов** қор ёғди”. “Аҳмаджон .. урушга **бетўхтов** юборилишини кутар эди” [132, с. 277].

3.2.3.3. Пешванди “**бе-**“-и тоҷикӣ ва пасванди калимасози “**-сиз**“-и ўзбекӣ:

Қайд кардан ба маврид аст, ки вазифаи пешванди “**бе-**“ ро дар забони ўзбекӣ пасванди калимасози **-сиз** ичро карда, синоними калимаҳои иқтибосиро ташкил мекунад. Ин гуна ҳодисаҳо барои боз ҳам ғани гардидани таркиби фонди луғавии забони ўзбекӣ хидмат мекунад. Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор низ ба таври фаровон ба кор бурда шудааст.

Мисол, **гуноҳсиз, раҳмсиз, ҳаёсиз, тайинсиз, тутуриқсиз, тутунсиз, дармонсиз, қўнимсиз, оёқсиз, қўлсиз, сабрсиз, адабсиз, орсиз, тоқатсиз, вафосиз, кучсиз, мадорсиз, мажолсиз, мурувватсиз, номуссиз, пардозсиз, пардасиз, тинимсиз, фарзандсиз, ўхшашсиз, ўхшовсиз, жанжалсиз, парвосиз, поёнсиз, пулсиз, тўхтовсиз** ва ғайра.

“Мусулмонқул ўз гарази йўлида орада йўқ низоларни қўзгаб, кувви Шералихонни ўлдирди, **гуноҳсиз** Муродхонни шаҳид этди” [132, с. 199]. “Хушрўйнинг **раҳмсиз** муҳокамасидан оққан бу ҳақиқатлар Зайнабни йиғлатди” [132, с. 318]. “**Тайинсиз** кишига сир айтма” [134, с. 108]. “Авазхон

.. қизларнинг кўзига ўзини янада ваҳимали қилиб кўрсатиши мақсадида уйдирма гапларни тўқийди, уларни олди-қочди **тутуриқсиз** гапларга ишонтиради”. “Бобоалининг темир панжасида Мирзо Ёдгор гаранг эди, ҳансираб, **тутуриқсиз** нималардир сўзларди” [134, с. 135]. “Бирор қишлоққа ўт кетса, одамлар дарҳол воқиф бўладилар, ёнгин даф этилади. Юрак ёнса-чи? Унсиз, **тутунсиз** лаққа чўғ бўлиб ёниб, кулга айланган дил оҳ-зорини эшитувчи борми?” [134, с. 141]. “Уларнинг кўпчилиги озгин, юзлари сўлгин, кўзлари косасига чўккан, **дармонсиз** кишилар эди” [132, с. 211]. “Ҳеч ким қушларнинг ичида энг **кўнимсиз**и, беқарори читтакнинг бу қилиги тўғрисида аниқ бир нарса деёлмайди” [134, с. 37]. “-**Оёқсиз, қўлсиз** қолса ҳам майли эди, -деди Ҳошимжон йиглаб ва укасининг қони суртилган милтиққа тикиларкан” [134, с. 46]. “Халқ шунингдек гаплар билан юз ёқдан унга ҳужум қилиб, ҳатто **адабсиз** сўзлар билан ҳам сўкар эди” [132, с. 26]. “Бозорқул **тоқатсиз** тўлганиб, касалман, мени ёмон дард чалган, деб пичирлади, яна тўлганди, заиф товуши билан фарёд қилди” [134, с. 11]. “Бу **вафосиз** дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгил деган нарса ҳам бор экан” [132, с. 174]. “Ҳукуматга чап бериб, **кучсиз** хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиши керак” [132, с. 309]. “Баъзилари сўзлашга ҳам **мадорсиз** каби, жимгина мудради” [132, с. 139]. “У **мажолсиз** оёқлари билан базўр юриб, эшикнинг занжирини туширди” [132, с. 240]. “Нимага сен холангга биз берамиз деган кишига тегмайман, деб эмишсан? Қандай бетинг бўлди, **номуссиз!**” [132, с. 109]. “Ҳаёт, бир кун илгари қўйган ўсма қошларида сал-пал билиниб тургани бўлмаса, одатдагича, **пардозсиз** эди” [132, с. 59]. “**Пардасиз** чолғу асбоби” [132, с. 83]. “Сада қайрагоч ва тол шохларида чирқиллашган **тинимсиз** чумчуқлар .. бўлмаса, гузарни пашиа учса эшитарли жимлик қамрарди” [134, с. 119]. “Иккови ҳам катта бўлди. Бойсари-бой, Бойбўри шоҳ эди. Иккови ҳам **фарзандсиз** бўлди” [134, с. 25]. “-Ўзим кўрмадим, -деди Офтоб ойим, -аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, **ўхшаши**сиз кўркама, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш!” [134, с. 25]. “Гулсум, патнисни қитирлатиб, **ўхшовсиз**

ҳарфларни узун енги билан ўчириб, анча овора бўлди” [134, с. 55]. “Қасам ич! Мен билан кетиб, қочмай, **жанжалсиз** турасанми, йўқ?!” [132, с. 273]. “Султонали қўрғон остидаги йигитларга кўз қирини ташлаб, уларни ўзидан **парвосиз** топди” [132, с. 73]. “Азим тажанг даҳшат тўла қонли кўзлар билан Ғуломжонга ўқрайиб қаради. Лекин унинг юзида **поёнсиз** бир нафрат борлигини кўриб, юзини қайнатасига бурди”. “Пулдор одам Москвага, Варшавага боради. **Пулсиз** одам ўз жойидан бир қадам силжисинчи!” [132, с. 216]. “Сўнги командадан кейин снаряд ва миналар навбатма-навбат, сийракроқ, лекин **тўхтовсиз** портлаб турди” [134, с. 66].

Аммо баъзе калимаҳое дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба назар мерасад, ки бо пешванди **бе-** сохта шуда аст, вале онҳо пасванди “–сиз”-ро қабул карда наметавонад. Мисол, **бебурд-бурдсиз, бедил-дилсиз, бежирим-жиримсиз, беназир-назирсиз, бетамиз-тамизсиз, бекор-корсиз, бенасиб-насибсиз, бевақт-вақтсиз, беҳуда-худасиз, бедор-дорсиз, бесўнақай-сўнақайсиз, безовта-зовтасиз** ва ғайра.

3.2.4. Пешвандҳои ба-, бо-:

Ин пешвандҳо сермаҳсул буда, аз исм сифати аслий месозанд, ки мазмунан ба ягон хосият ё аломат соҳиб будани ашёро мефаҳмонад. Мисол, **бақувват, бадавлат, ботамкин, бобаракат** ва ғайра.

Дар баъзе маврид онҳо якдигарро иваз карда метавонанд. Мисол, **баобрӯ-бообрӯ, баадаб-боадаб, боандеша-баандеша** ва ғайра.

Калимаҳое, ки бо пешвандҳои мазкур сохта шудааст, дар забони осори нависанда фаъол мебошад. Мисол, **баҳаво, бамаза, бамаъни, бамаслаҳат, бадҳайбат, басавлат, баобрӯ//бообрӯ, бақувват, бадавлат** ва ғайра.

“Шоир бир нафас ором олмоқ учун тоза, **баҳаво** бир хонага кирди”. “Қаторасига биридан иккинчисига кирадиган тўртта катта-кичик нақшин уй, олдида **баҳаво** бир шийпон” [132, с. 90]. “Ғуломжон.. **бамаъни** гаплари билан Азим тажангга ёқиб қолган эди” [132, с. 77]. “У ҳамма ишни халқ билан **бамаслаҳат** қилади” [132, с. 77]. “Қурбонали полвон кўркам ва **баҳайбат** гавдасини икки букиб, уй эшигидан чиқди”. “Икки-уч юз қадам

наридаги якка-ёлғиз дарахтлар ва пастқам уйларнинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, **баҳайбат** кўринарди” [132, с. 90]. “Ниёз отанинг **басавлат** юзини мошкичири соқоли қоплаган, серажин пешанаси ва очиқ кенг кўкрагидан тер қуйиб турибди”. “Жуда **басавлат** бўлиб кетибсизлар, дафъатан таниёлмадим” [132, с. 83]. “Нозик ва ингичка Элмурод **бақувват** ва йўгон Мели полвоннинг белбогига қўлини чирмаштириб олди”. “Ховлида бир уй, бир айвон, яна бир ҳужра бор. Эски, ammo ҳали **бақувват**” [132, с. 88]. “Инқилобдан бир ойча аввал отаси уни Тошкентнинг қашқар маҳалласидаги **бадавлат** хонадонлардан бирининг арзанда қизига уйлантирган” [132, с. 70].

3.2.4.1. Пешванди “ба-“ ва “бо-“ -и тоҷикӣ ва пасванди “–ли”-и ўзбекӣ:

Дар забони ўзбекӣ вазифаи пешванди **ба-** ва **бо-** ро пасванди **–ли** ичро карда калимаҳои сохташударо ташкил медиҳад. Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор теъдоди калимаҳои бо пасванди **–ли** сохташуда хеле зиёд мебошад. Мисол, **баҳаво-ҳаволи, бомаза-мазали, бамаъно-маъноли, бамаслиҳат-маслаҳатли, бадҳайбад-ҳайбатли, басавлат-савлатли, босавод-саводли, баобрӯ-обрӯли, бадавлат-давлатли** ва ғайра.

“Ҳақимбойвачча лабини тишлаб, укасига **маъноли** қараб қўйди” [132, с. 75]. “Колхозда бирор **маслаҳатли** иш чиқиб қолгудай бўлса, раис энг олдин Шербекка одам югуртиради” [132, с. 50]. “Хутбада у қиёмат, дўзах азоби, **ҳайбатли** аждарҳолар тўғрисида гапириб .. кўрқитди”. “Сабр қилинса, халойиқни саломат сақлаймиз, ўзимиз ҳам қаттолга қарши **ҳайбатли** кучга айланамиз! –деди Комил Рустамов”. “Ҳоқимнинг новча, **ҳайбатли** қомати олдида ўзининг ўрта бўйли, силлиқ, ихчам гавдаси билан замонасининг қорни катта бойларига сира ўхшамаган Тешабой ҳам одамлар назаридан четда эмас эди” [134, с. 88]. “У шундай обрӯли, шундай **савлатли** йигитни ўзига жазман сифатида тасаввур этса қитиғи келаётгандай бўлар ва нуқул “қизиқ” деган сўз кўнглидан ўтарди” [134, с. 8]. “Эски мактабда ўн йил ўқиган юз одамдан ўнтаси ё **саводли** бўлар ё бўлмас эди”. “Қиз кўринишидан озарбайжон бўлса керак, русча гапирар, гап-сўзларидан анчагина **саводли**

эканлиги кўриниб турар эди” [134, с. 89]. “У куйиб ётган билқ-билқ юмшоқ тупроқда **салмоқли** оёқларини илдам ва йирик-йирик босар, кўзлаган жойига тезроқ етишга ошиқиб ўткинчилардан сўрар эди”. “Элмурод **салмоқли** гапириб уқдирди: -Яна кинотеатрлар, клублар, .. янги уй-жойлар бўлади” [134, с. 15]. “Ажаб эмас, бахти очилиб, Гулнор ҳам яхши, **обрўли** жойларга келин бўлса”. “Ҳайдарбой қишлоқ **обрўлиларининг** олдига чой билан пиёла келтириб қўйди ва қўлини кўкрагига қўйиб, мулозамат қилди” [132, с. 37]. “Бу хужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандлиги ва уй эгасининг **давлатли** киши бўлганлиги билинур” [132, с. 53].

Дар сохти баъзе калимаҳои асосаш забони ўзбекӣ буда, пешвандҳои **ба-** ва **бо-** иштирок карда наметавонад. Мисол, дар шакли **басалмоқ, босалмоқ, боардоқ, баардоқ, батаниқ, ботаниқ** сохта намешавад. Ин гуна калимаҳои ўзбекӣ танҳо пасванди “-ли”-ро қабул мекунад. Мисол, **салмоқли, ардоқли, таниқли** ва ғайра.

3.2.5. Пешванди **но-**:

Ин пешванд дар сохтани сифат нисбат ба дигар пешвандҳои сифатсоз сермахсул ба ҳисоб меравад. Пешванди **но-** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати аслий месозад, ки акси маъноӣ асос, молик набудани мавсуфро ба он ифода мекунад ва ё ҳолати предметро мефаҳмонад. Дар таркиби луғавии забони осори нависанда калимаҳои бо пешванди **но-** сохта шударо ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин:

А) Аз исм: **ноумид, номард** ва ғайра. Мисол, “Хотин кишини ҳамма вақт **ноумид**, норози кўриб ўрганган ва бунин хотинлик латофати деб билган Сиддиқжонга жувоннинг бу гаплари: унча ботмади”. [131, с. 65]. “Мард йигит қўлида аждар ўлади, **номард** одам ипни аждар билади” [132, с. 88].

Б) Аз сифат: **нопок**. Мисол, “Мунаввархоннинг қора юрагида могор босиб ётган **нопок** нияти “мегна эр эмас, жой керак” хиргойисиди ошкора бўлди” [131, с. 89].

В) Аз асоси замони ҳозираи феъл: **нодон, нохуш**. Мисол, “Сўзлагувчи **нодон** бўлса, эшитувчи доно бўлсин” [132, с. 26]. “Эрталаб Маҳкам уни

нохуш аҳволда кўриб, яна муросалари келишмаганини сезди”. “Унинг юзи заъфарон бўлди. Айниқса, бугун эрталаб почталон ташлаб кетган газета *нохуш* хабар келтирди” [132, с. 92].

Г) Аз асоси замони гузаштаи феъл: **ношуд, ношукур**. Мисол, “У ўзи танлаган уч **ношуд** навқари билан беш кишилашиб битта ҳам кийик уролмаганликларига диққат”. “Шундай катта даргоҳдан ўрин тополмай қўлингни бурнингга тиқиб қайтдингми, **ношуд!**” [132, с. 52].]. “-**Ношукур** экансиз, опа, -деди Зайнаб, -поччамдан нолишингиз яхшимас”. “Ҳой, **ношукур!** Бахт қуши одамнинг бошига бир марта қўнади-я! Ўқиш ҳамма вақт бўлаверади, -магазин тўла китоб” [132, с. 12].

Ғ) Аз сифати феълӣ: **ноқобил, нодаркор**. Мисол, “Шарқ халқларини ҳақорат қилмоқ, улар ақли, қобилияти чала, тарихий ижодга **ноқобил** деб исботламоқ .. минг-минг томлаб китоб ёздилар”. “Ҳали ҳам анов ... маҳсидўзникидамисан? Аканг тентак йигит, кўп **ноқобил** чиқди” [132, с. 45].

Пешванди **но-** якчоя бо вожағони ўзбекӣ калимаҳое месозад, ки мафҳуми инкорро ифода мекунад. Мисол, **нотекис, ноўрин, нотўғри, нотинч, носоғ, нотоб, ноқулай, нотаниш** ва ғайра.

“Карталарда ҳали ҳам **нотекис** ерлар бор. Аъзоларни наст-баландни текислашга солиб, ерни бороналашга тайёрласак” [132, с. 57]. “Бу гапингиз **нотўғри**, қори, сизнинг илмингиз эскича илм. Колхозга янгича илм керак” [132, с. 72]. “Раҳматилла бирмунча вақт шаҳар маорифи бўлимида, бу ер **нотинч** бўлгандан кейин, музейда ишлади” [132, с. 114]. “Худо берган бир ўғил, бир қизим бор. Уларни **нотоб** деб эшитдим” [132, с. 42]. “Баҳорда об-ҳаво **ноқулай** келишига қарамасдан, бу звенодаги кишиларнинг фидокорона меҳнати натижасида пахтадан яна мўл ҳосил етиштирилди” [132, с. 49]. “**Нотаниш** одамлар орасига келаётганидан хижолат чекибми, унинг юзлари, кенг пешанасини майда тер босган эди” [132, с. 66].

Дар забони адабии ўзбекӣ дар вазифаи пешванди сифатсози **но-** пасванди **-сиз** истифода бурда мешавад. Мисол, **ноўрин-ўринсиз, нотаниш-танишсиз** ва ғайра. Вале ин на дар ҳама маврид. Дар сохти баъзе калимаҳо ба

чойи пешванди **но-** пасванди **-сиз** ба кор бурда намешавад. Мисол, **нотекис-текиссиз, нотўғри-тўғрисиз, нотинч-тинчсиз, носоз-созсиз, нотоб-тобсиз** ва ғайра.

Калимасозӣ бо пешвандҳо тарзи маъмул ва машҳури калимасозӣ буда, дар забони осори нависанда хеле фаъол ба назар мерасад. Бо вучуди ин усули калимасозӣ бо пешвандҳои иқтибосии забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар забони осори нависандагони ўзбек масъалаҳои баҳсталаб кам нестанд. Ба ҳалли ин мушкилот омӯзишу баррасии калимасозии осори насрии Абдулло Қаҳҳор мусоидат менамояд.

3.2.6. Бо пасванди –чи сохта шудани калимаҳо.

Пасванди **-чи** яке аз пасвандҳои сермаҳсули забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Ба воситаи он на танҳо аз калимаҳои аслан ўзбекӣ, инчунин аз калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ исми шахс сохта мешавад. Ҳам дар забони адабии ўзбекӣ ва ҳам дар забони адабии тоҷикӣ пасванде, ки калимаҳои ифодакунандаи шахсро аз рӯйи машғулият ва ихтисос месозад, асосан, пасванди **–чи** мебошанд.

Дар забони ўзбекӣ бо пасванди **–чи** сохта шудани калимаҳои аслан баромадаш тоҷикӣ хеле зиёданд. Ба ин муносибат доираи амали ҳар як пасванди нишондиҳандаи номи шахс васеъ гардида, маъноҳои гуногунро ифода мекардагӣ шудааст. Дар забони ўзбекӣ пасванди **–чи** бештар ба исмҳо ва дигар ҳиссаҳои нутқ, ки ба вазифаи исм меоянд, омада метавонанд, пайванд шуда, калимаҳои сохтаи иқтибосии маънои истехсолкунанда ва ба ягон соҳаи ҳаёти маданӣ, иқтисодӣ тааллуқ доштаи шахсро ифода мекунад. Мисол, *“Ишчи-деҳқон ҳукуматиға тутмасдан боиқа чораси ҳам бор эканми?”* [131, с. 59]. *“Иш шу хилда борса, кайфият шу бўлса, ҳадемай Капсанчиларда биронта ҳам яккаҳўжалик қолмаслиги муқаррар эди”* [131, с. 60].

Вобаста ба ин дар забони адабии забони ўзбекӣ калимаҳои сохтаи иқтибосии ифодакунандаи номи шахс, ки бо ёрии пасванди сермаҳсули **–чи** сохта мешаванд, пайдо шуданд ва миқдоран хеле бисёр гаштанд. Пасванди -

чи аз исм исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногунро ифода кардааст, ки инро дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дидан мумкин аст ва нҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудем:

А) Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки ихтисос ва касбу ҳунари шахсро мефаҳмонад: **танбурчи, гижжакчи, карнайчи** ва ғайра. “Алоҳида уйларда ёки мактаб боғида домла улар билан бир лаганда ош еб, **дуюрчи, танбурчи** ва ашулачи йигит-қизларни шу ерга чақиртириб маишат қилишга берилди” [134, с. 116]. “Фақат **гижжакчигина** камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир “так” этиб чертиб қўяр, **карнайчи** эса бир четда мудраб ўтирар эди”. “Эшонхон даҳлизда ичириб-едириб меҳмон қилган бир гуруҳ **танбурчи, гижжакчи** созандаларни бошлаб кирди” [134, с. 66].

Б) Аз исмҳои хоси номи шахс, матбуот, ташкилот ва ғайра исмҳои конкрет исм месозад, ки ба таълимоту равия, ё ташкилот ва гурӯҳе, пайрав ва ё мансуб будани шахсро нишон медиҳад: **ғалаёнчи, жангчи, даҳякчи** ва ғайра.

“**Ғалаёнчилар** ўрдага ҳужум қилди” [134, с. 69]. “**Жангчиларнинг** қудратли овози ер-кўкни ларзага келтирди, замбарак овозидан ҳам даҳшатлироқ бўлиб, душман окоплари устига ёғилди” [132, с. 25]. “**Даҳякчининг** ҳаракатидан ботирланган мулла Наврӯз.. қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди” [132, с. 117].

В) Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки ҳислату кирдори шахсро далолат мекунад: **ғалвачи, гаразчи, зиёнчи** ва ғайра.

“Моддомики, ўз гарази йўлида истибдод орқали эл устига ҳукмрон бўлгувчилар йўқолмас эканлар –бизга нажот йўқдир, магар шундай **гаразчиларни**, улар ким бўлсалар ҳам, иш бошидан қувлаш ва улар ўрнига яхши ва холис одамларни ўтқазии нажотимизнинг йўлидир” [134, с. 112]. “Сизга бошқа одамлар тўсқинлик қилди, бўлмаса шундай **зиёнчилар**, хушомадгўйларни уриб патини тўзитиб юборар эдингиз!” [132, с. 30].

Г) Аз исмҳои конкрет ва маънӣ исм сохтааст, ки шахсро вобаста ба мавқеи иҷтимоӣ номбар мекунад: *гулчи, дostonчи, зиндончи, гарамчи* ва ғайра.

“Улар .. *гулчидан* гул сотиб олиб, қизларга тақдим қилдилар” [132, с. 197].

“Ўзбек халқ *dostonчилари*” [132, с. 25].

Ғ) Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки шахсро аз рӯйи амалу шуғл нишон медиҳад: *дарёчи, дастурхончи, дoячи, чистончи, сепоячи* ва ғайра.

“*Дастурхончи* ва бошқа .. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди” [132, с. 24]. “Латифжон ..*сепоячилар* ичида дам кўриниб, дам кўринмай ишлаётган тенгдош дўсти Борис Ешковга тез-тез кўз ташлаб қўяр.. эди” [134, с. 38].

Бо ёрии пасванди **–чи** сохтани калимаҳои нав ба маъниҳои дар боло зикргардида асоси онҳо ба забони ўзбекӣ тааллуқдоранд дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба назар мерасад. Инҳо низ аз ҷиҳати миқдор хеле зиёд мебошад. Онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин.

1. Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки ихтисос ва касбу ҳунари шахсро мефаҳмонад: *чилдирмачи, ашулачи, ўланчи, чолғучи, куйчи, қўшиқчи, ўйновчи, ўйинчи, қўшнаичи* ва дигар.

“*Чолғучининг* рубоби йиғлади, чекди фарёд”. “*Ашулачиларни, чолғучиларни* ва раққосаларни отам баланд овоз билан: -офарин, балли, барака топ, ўлма, яша! –деб олқишларди” [134, с. 37]. “*Жуда сулув қиз, ўланчи қиз*” [134, с. 42].

“*Шу чоққача мўлтайиб* хаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да *қўшиқчи* қизларга қаради” [134, с. 43]. “*Нормат* чағир-чуғур қилиб, ошиқ *ўйновчи* маҳалла болаларини зириқтириб қувлайди” [134, с. 110]. “*Шўх* йигитлар *ўйинчига* хушомад қилар, қийқиришар эди”. “*Мажлиснинг* шоирлари, *ўйинчилари, чилдирма* ва *дutorчилари* –барчаси ҳам ҳозир бўлиб Кумушбигина ҳаммомдан қайтмаган эди”. “*Юсуфжон* ака *Фаргона* водийсининг энг ўткир *ўйинчи* устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди” [134, с. 98].

2. Аз исмҳои хоси номи шахс, матбуот, ташкилот ва ғайра исмҳои конкрет исм месозад, ки ба таълимоту равия, ё ташкилот ва гурӯҳе, пайрав ва ё мансуб будани шахсро нишон медиҳад: **ўқчи, кўпоровчи, кўриқчи**, ва ғайра. “*Ўнг қанотда турган автоматчилар, ўқчилар бирдан кўтарилиб олдинга ташилдилар*” [134, с. 58]. “*Норматнинг бу саволига кўприк кўриқчиси –қора ёқали сапёр жавоб бериш ўрнига: -Кўприк берк! –деб, Норматнинг йўлини тўсди*” [134, с. 60].

3. Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки хислату кирдори шахсро далолат мекунад: **чўталчи, кунчи, кўшимачи** ва ғайра.

“*Қиморни бошқарадиган чўталчи ютган томондан ўн сўмга бир сўм олиб турар, баъзан чўтал пулдан ютқазганларни қарз бериб “кўтариб” қўяр эди*” [134, с. 37]. “*Маждиддин кунчи эрлардан бўлса ҳам, лекин бу хабар уни жуда қувонтирди: унинг номи ва рутбаси сарой хонимларининг ҳам олий диққатини жалб этди*” [132, с. 47]. “*Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнати, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруши кўшимачилар олдида шундай паст тушдимми!*” [134, с. 43].

4. Аз исмҳои конкрет ва маънӣ исм сохтааст, ки шахсро вобаста ба мавқеи иҷтимоӣ номбар мекунад: **дукчи, ўқитувчи, ўқувчи, тандачи, қавиқчи** ва ғайра.

“*Қадимий ёзувларни ўқитувчи киши*” [134, с. 27]. “*Биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз*” [134, с. 58].

5. Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки шахсро аз рўйи амалу шуғл нишон медиҳад: **сотувчи, теримчи, босқончи, ўтоқчи, ўтинчи, ўроқчи, ўчирувчи, ўювчи, ўлпончи, кўшичи, кўлончи, чироқчи, чопиқчи, курашичи, қурувчи, қўйчи** ва ғайра.

“*Қудрат тўртинчи кун кerosин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди*” [134, с. 8]. “*Ниначининг минг ургани, темирчининг бир ургани*”. “*Катта кўча. Ўнг томонида темирчилар босқон босади*” [134, с. 159]. “*Темирчининг минг ургани, босқончининг бир ургани*”. “*Буларга “босқончи”, “халфа”, “дамгар”.. деб ном берилар эди*” [132, с. 135]. “*Раҳим ўтоқчиларга*

чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда кийимлар ва асбобларга қаровуллик қилиши керак эди” [134, с. 83]. “Эртасига **ўроқчилар** қуруқ пичанларни тўп-тўп йиғнай бошладилар”. “Баҳри ҳар **ўроқчи**га ўлчаб бўлиб берар ер” [134, с. 14]. “Ўт **ўчирувчи** бўлиб ишламоқ” [134, с. 45]. “Агар бундай чангнинг составига **ўювчи** ёки заҳарли моддалар кирса, у вақтда бу чанг жуда зарарли бўлади” [134, с. 56]. “Ер ҳайдашига чиққан **қўшчилар**ниг кўйлаган овозлари эшитилиб, мени ўз томонига тортди”. “Ҳукумат камбагал, **қўшчи-батрақлар** бойларнинг оғилхонасида моллар билан бирга ётмасин, ерлик, қўш ҳўкизлик бўлсин, дейди” [134, с. 85]. “Мулла Омонбой, шаҳардаги **қўшчи-қўлончи**, сайис, мирохўр, бою боёнлар, ошина-оғайниларингизга хат-патингиз йўқми?”. “Ана шу давлатларнинг ҳаммасини **қўшчи-қўлончилар** Миржалол қуруқнинг .. катта қўрасига ташиб келтирар эканлар” [134, с. 75]. “Нодира Анварни.. отасининг уйига **чироқчи** қилмоқчи эди” [134, с. 22]. “Қумгонда чой келиши билан .. **чопиқчилар** чуғурчуқдек қумгонга ёпишдилар”. “Тоғдан эсган шабада .. қизил, кўк, оқ ва сариқ кўйлакли **чопиқчи** аёлларнинг чекка сочлари ва бошларидаги рўмолларини бетиним елпийди” [134, с. 77]. “Иккови гўё уста **курашчилар**дай белларини эгиб, бўйинларини бир-бирининг елкасига қўйганлари ҳолда айиқдай тебранишиб даврани айландилар” [132, с. 67]. “У кун сайин неча марта қурилиши атрофини айланади. **Қурувчилар** билан сўзлашади” [134, с. 64]. “Қарқарага қатновчи бир **қўйчи** бой Ўрозни йилига саккиз сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган” [134, с. 33].

Сохта шудани калимаҳои нави иқтибосии забони тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ, фаъолияти унсурҳои ифодакунандаи номи шахс ва предмет дар асоси қонуни тараққиёти хоси забони ўзбекӣ боз ҳам ривож меёбад.

3.2.7. Пасванди –бон.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ ду калимаи “**бон**” мавҷуд аст, яке калимаи мустақилмаъно, вале дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ба кор бурда намешавад, дигаре пасванди **-бон**, ки дар сохтани исмҳо хеле фаъол мебошад.

Пасванди **-бон** аз исмҳои конкрет исми нав месозад, ки шахсро аз рӯи касбу кор ва машғулият ифода мекунад ва тобиши назорат дорад. Чандин калима ва терминҳои иқтибосии забони тоҷикиро дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дидан мумкин, ки онҳо бо пасванди **-бон** сохта шудааст: **боғбон**, **дарвозабон** ва ғайра.

“Кейин Крупская номводаги болалар боғчасига қарашли боққа боғбон қилиб қўйди” [132, с. 142]. *“Қўлларига берданка ушлаган дарвозабонлар шаҳарга кирувчи ҳар кимсани бошидан оёғигача тикилиб қарардилар”*. *“Кечаси, маълум, Марғилон дарвозалари ёпиқ бўладир, .. бирорта дарвозабонни қўлга олиб, қўймоғимиз албатта керак”* [132, с. 49].

3.2.8. Пасванди –вор.

Пасванди **-вор** каммаҳсул буда, аз исм сифатҳои нисбӣ месозад, ки ба аломат ва хосияти дар реша номбаршуда аз ягон ҷиҳат муносибат дорад. Калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ бо пасванди **-вор** сохта шудааст, дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба назар мерасад: **доривор**, **зиравор**, **девонавор** ва ғайра:

“...супанинг бир томонини қозозларга ўралган мурч, зарчўва, қалмпир, зира, сингари дориворлар, кашнич, кўк пиёз, жамбил сингари кўкатлар банд қилган” [132, с. 74]. *“У девонавор одимлайди, бирдан сесканади, негадир тўхтаб олади, бошини пастроқ эгади”* [132, с. 118].

3.2.9. Пасванди –гар.

Пасванди **-гар** дар калимасозӣ сермаҳсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун доارد. Онҳоро дар осори мазкур ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин:

А) Аз исмҳои конкрет исмҳои шахс месозад, ки касбу ҳунаро мефаҳмонанд: **заргар**, **савдогар** ва дигар.

“Ювиниб, тараниб тоза кийинган қиз заргар қўлидан эндигина чиққан узукка ўхшайди” [132, с. 100]. *“Бу зот-Андижон савдогарларидан Акрам ҳожи”*. *“Қудрат тўртинчи кун керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди”*. *“Миркарим болалик чоғидан ота касби савдогарликка ўрганди, гилам*

навларини ажратадиган бўлди”. “Мен устанинг ошини биринчи мартаба еётганим йўқ, агар **савдогарчилик** омон бўлса, ҳар ўн беш кунда бир келиб устанинг жонига ҳам тегаман,- деди Отабек” [134, с. 8].

Б) Аз исмҳои маънӣ исм сохтааст, ки касбу хунарро мефаҳмонанд: **ҳийлагар, сеҳргар** ва ғайра:

“Ўқитувчи давом этди: -Шундай қилиб оми халқ **ҳийлагар** одамларнинг бўлмагур гапларига ишониб қолди” [132, с. 30].

3.2.10. Пасванди –зор.

Ба воситаи ин пасванд аз исмҳои ифодакунандаи растанию наботот исмҳое сохта шудааст, ки макон ва фаровонии асоси калимаро мефаҳмонанд, дар забони осори Абдулло Қаҳҳор бештар ба назар мерасад: **тутзор, нистазор, арчазор, мевазор, карамзор** ва ғайра.

“Ипакчилик учун Туркиёлк вакили билан қилинган шартномада беш гектар **тутзор** қилишни колхоз ўз устига олган” [134, с. 32]. “Тун ярмидан оғди. Ой **нистазор** тоғларнинг орқасига аста-секин яширинди” [132, с. 88]. “Кўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман Добил канорларини қоплаб етган **арчазор** устига салобат билан бостириб бормоқда” [132, с. 56]. “Ўрда дарвозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган **мевазор** бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хийлагина бор эди” [132, с. 59]. “Йигитлар, гўё **карамзор** бошидаги дарахтларда тинмай сайраётган булбулга қулоқ солаётгандек, жим қолишди” [132, с. 38].

Пасванди **-зор** на танҳо дар забони тоҷикӣ калимаҳое, ки асосаш аслан тоҷикӣ ҳаст калима месозад, балки ҳамроҳ бо калимаҳои ўзбекӣ калима месозад ва ин гуна калимаҳо дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба кор бурда шудааст: **терақ-зор, олма-зор, узум-зор, ўрик-зор, ёнғоқ-зор, тош-зор, ўт-зор, қайин-зор, бугдой-зор, тикан-зор, янтоқ-зор, қоронғи-зор, қум-зор, кўкат-зор, ўлан-зор, ўрмон-зор, кўга-зор, чим-зор, қуроқ-зор, тол-зор, ток-зор, бута-зор, чакалак-зор** ва дигар.

“Қуёш **терақзор** орқасига ботаётган, гарб уфқида алвон ранг шафақ ёйилган ажойиб оқшом” [134, с. 164]. “Бу ер **узумзор** экан. Улар биринчи ишкомга

кириб олдилар” [134, с. 27]. “**Ўрикзор**да қизил кўйлакли бир аёл кўринди” [134, с. 51]. “Писта, бодом, **ёнгоқзор**, Етиб бўлмас бурчига” [132, с. 59]. “**Тошзор**лар экин майдонига айлантирилди”. “Улар.. чегара участкасидан тоғ, **тошзор** жойдан ўтишди” [134, с. 20]. “**Ўтзор**лар ичидан жонажон қишлоқ яққол кўриниб турибди” [134, с. 18]. “Булба билан **Нормат қайинзор**дан Дашковка яқинидаги **бугдойзор**га чиқдилар” [132, с. 156]. “Сувсизликдан қақшаб, худди скелетларга ўхшаб қолган янтоқ ва **тиканзор**лар майдони” [134, с. 173]. “**Отабек** шу **қоронғизор** билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучоғига кира боргандек мевазорнинг ичкарасига юра борди” [134, с. 33]. “**Эргаш** акам ҳам подасини тўплаб **қумзор**дан настроқда ва шамолнинг эсиш йўлидан панароқда бўлган **рўд** қирғоғига суриб туширди” [134, с. 19]. “Бир ёни сой, бир ёни қалин **ўрмонзор** эди” [134, с. 12]. “**Кўйлар** **қўғазор**да, кўй ейдиган янтоқ **Бақақуруллоқ**да –бечоралар баъзан оч қолар экан” [134, с. 46]. “У **чимзор**ни ер қилиш қийин, меҳнат зое кетади”. “**Тоҳир** шабнам босган **чимзор**дан полизнинг этагига келгандагина уфқдаги.. ойга кўзи тушиди” [134, с. 69]. “Тонг олдидан позитсияга чиқиб, йўл четидаги **қуроқзор**га занжир-занжир бўлиб таралдик” [134, с. 63]. “**Анҳор**.. нариги қирғоқдаги **толзор** тагида ёйилиб оқади” [134, с. 99]. “Ана йўлнинг иккала бети бўйлаб, сахий қуёш нурини беармон эмиб, ястаниб ётган **токзор**лар орқада қолди” [134, с. 18]. “**Бақақуруллоқ**дан чиқилгандан кейин йўл **бутазор**, қумлоқ, қўриқ ер ва экин майдонларини оралаб кетар эди” [132, с. 54].

3.2.11. Пасванди –дор.

Асоси замони ҳозираи феъл вазифаи худро тағйир дода, дар забони ўзбекӣ ҳамчун пасванди калимасоз ба кор бурда мешавад. Пасванди –дор дар забони ўзбекӣ ҳамчун пасванди сифатсоз қабул шудааст. Дар забони ўзбекӣ ин пасванд серистеъмол мебошад. Калимаҳои бо пасванди -дор сохташуда номи шахс ва номи ашё, хусусият, машғулият ва мавҷудияти онҳоро ифода мекунад. Пасванди –дор оид ба маъноҳои зерин калима месозад:

3.2.11.1. Оид ба мавчуд будани ашё ё ин ки ҳодисаро мефаҳмонад: холдор, рангдор, ҳомиладор, жимжимадор, нишондор, оҳангдор, хабардор, қарздор, панжарадор ва ғайра.

“Ўғил буви қутичани айлантирган эди, унинг ичидаги қалай, кумуш узук, ..чиройли **холдор** қилиб ишланган кўзмунчоқ каби бир қанча майда нарсалар ерга тўкилдилар” [134, с. 30]. “Сайрамов болаликда, узун қиш кечалари ..чолнинг ўзига хос **рангдор** сўзи ва услубини диққат билан тингларди” [132, с. 14]. “Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишида урганини туйди.. Дарров англади –у **ҳомиладор!**” [134, с. 70]. “**Жимжимадор**, нақшин панжара” [132, с. 28]. “Ўрданинг гиштин, **кунгураддор** қўргонлари ости билан махсус муҳофиз йигитлар айланиб, бегона кишини қўргон яқинига йўлатмас эди” [132, с. 40]. “Гуландом **оҳангдор**, жарангли овоз билан сўзлади”. “Соқолли кампир бир қўлини Нурининг бошига енгил қўйиб, баланд ..товуш билан худди куйлагандек, сўзларни **оҳангдор** чўзиб қичқирди” [132, с. 65]. “Можародан **хабардор** Ўтамбой, пиқ-пиқ кулиб, бир четга кетишга мажбур бўлади”. “Шов-шув кўтарма! Даданг **хабардор** бўлиб қолса, яхши бўлмайди” [134, с. 30]. “Хўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул **қарздор** бўламиз?” [134, с. 54]. “Баланд қад кўтарган минора ва қуббалар, **панжарадор**, чиройли болохоналар унинг кўз олдидан бирма-бир ўтаверди” [132, с. 71].

3.2.11.2. Оид ба зиёдӣ, калонӣ, бисёрӣ ва сифати хуби ашё ва ё ҳодисаро мефаҳмонад:

пулдор, мулкдор, гўштдор, калладор, ҳосилдор, ҳусндор, ҳашамдор, киндор, жарангдор, зотдор ва ғайра.

“**Пулдор** одам –қаноатли одам, бу қаноат билан мағрибдан машириққача учасан, ҳар ерда ошина-огайни, дўст-ёр топасан”. “**Пулдорлар** ҳар бир нарсани ўз вақтида гамлаб, арзонга туширишади” [132, с. 60]. “Қадимги **мулкдорларнинг ҳосилдор** ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди”. “Хоразмда энг катта **мулкдорлардан** бири ҳам қозикалон эди” [132, с. 77].

“Зайнаб қисқа бўй, **гўштдор** ва оқ танли эди”. “Салимбой катта гавдаси билан стулни қимирлатиб, йўгон **гўштдор** қўлларини қордай оқ сурп тўшалган столга чўйди” [132, с. 22]. “**Калладор**, чўтирсимон, юм-юмалоқ раис катта қорнини силкиб кулди” [132, с. 61]. “Йўлнинг икки четида эса, ҳар хил дарахтлар, самбит толлар, **каллакдор** тутлар қад кўтарган” [132, с. 36]. “Уйдан Ўрмонжоннинг хотини –тўлагина, ҳила **ҳусндор** жувон чиқиб Сидиқжон билан кўришди” [134, с. 73]. “Одамлар галаси нақшин дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Чап томонда ўн-ўн беш товус **ҳашамдор** патларини ёйиб турарди” [134, с. 91]. “Лекин шу кунлари бутун совет солдатлари, бутун совет халқи, газабнок, **киндор** эди”. “Мўмин Мирзо таажжуб билан Тўзонбекка тикилди. Ингичка қошларини **киндор** чимирди” [132, с. 38]. “Анна Ивановна ўзининг **жарангдор** товуши билан қаҳ-қаш уриб кулди” [132, с. 74].

Пасванди сифатсози **-дор** дар забони осори Абдулло Қаҳҳор боз як қатор калимаҳоро сохтааст, ки асосаш марбут ба забони ўзбекӣ мебошад: Мисол, **ягрин-дор**, **каллак-дор**, **унум-дор**, **кўкрак-дор**, **сепкил-дор** ва дигар. “Болалар ..сийраклашиб, охири **сепкилдор** бола қолади”. “Шодимат .. **сепкилдор**, лўппи юзи тарвақайлаб кулди-да, “Бормисан, ошна!” деб .. Мусоевга ўнг қўлини узатди” [134, с. 37]. “Амина опа .. ёши қирқлардан ошиб қолган, эркакнамо, новча, **ягриндор** хотин эди”. “Балан бўйли, **ягриндор**, каллахум йигитча кирди”. “Ана бу паканага боқинг, паканага, -ота пастаккина, аммо **ягриндор** олма дарахтига ишора қилди” [134, с. 43]. “Ернинг **унумдорлиги**, экинларнинг ҳосили ошади. Очлик-ночорчиликдан асар ҳам қолмайди” [134, с. 78]. “Қиз ўн етти - ўн саккизга кирган, ўрта бўйли, .. **кўкракдор**, тўлагина, лўппигина қиз эди” [132, с. 14].

3.2.11.3. Оид ба маънои характер-хусусият, хоса ва ҳолат:

салмоқдор, **димогдор**, **болохонадор**, **жозибадор**, **вафодор**, **азадор**, **айбдор**, **дахлдор**, **миннатдор**, **мурдор**, **манфаатдор**, **тарафдор** ва ғайра.

“Асқар полвон .. аста, **салмоқдор** одим отар эди” [134, с. 77]. “Бир-биридан афзал ва **салмоқдор** бўлган йилларимиз ичида бу йил алоҳида ўрин олди”. “У вазмин ҳаракатлари, ақли ва **салмоқдор** сўзлари билан зални тўлдирган

жамоатни идора қилар ва ўзи ҳам нафас сайин ўсаётганга ўхшар эди” [134, с. 14]. “Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қилдими, дарров **димогдор** бўлиб кетади”. “Ҳар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синовдан қўли баланд ўтганлиги ҳақида **димогдор** гаплар қиларди” [132, с. 27]. “Шу он минг боши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган, **болохонадор** баланд, баҳайбат дарвоза томонига югурди” [132, с. 129]. “Холжонбиканинг .. ҳусни Ёқутбиканикича бўлмаса ҳам, истараси иссиқ, юзидаги холи тим қора, кўзи **жозибадор** эди” [132, с. 84]. “Ота болалари олдида **айбдор**дек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа тикилди” [132, с. 31]. “Қишлоқ хўжалиги .. экономикамизнинг ҳаётий муҳим тармоғи бўлиб, ҳар бир совет кишисининг манфаатларига **дахлдордир**” [132, с. 15]. “Бугдойни тайёр унга алмаштирдингиз, **миннатдорман**” [132, с. 66]. “Магар масжидда эшитмадингмуким, бечора, аҳволи танг бўлган одамларга **мурдорни** емак ҳалолдир, деб”. “Сиз ҳайвонларни ҳам **мурдор** қиласиз” [132, с. 81]. “Бизда маҳсулот чиқаришни кўпайтиришдан ҳамма **манфаатдордир**”. “Ғуломжон ҳақиқатни аниқлашда ўзидан кам **манфаатдор** бўлмаган бойваччага ер остидан разм солиб турди” [132, с. 46]. “Мусулмонқулга **тарафдорларингиз** бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин”. “Калтак ўқталганга, тўқмоқ кўтар деганлар. Сен ҳам ўз **тарафдорларингни** тайёрлайверасан” [134, с. 23].

3.2.11.4. Оид ба маънои соҳибият ва моликият: тождор, ҳукмдор, диндор, дўкандор ва ғайра.

“Жаллод айтар: Амр қилди **ҳукмдор**. Булар учун тиклангандир тилла дор” [134, с. 71]. “Мулла Обид ҳар қанча **диндор** бўлса ҳам, Хатиб домланинг гаразсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди” [132, с. 57]. “Бунақа ишни бир-биридан харидорини қизганадиган, бирининг дўкони бир пас ёпилса, бошқаси кўпроқ фойда кўрадиган, шунинг учун бир-бирини гажиб ташилашга тайёр турган **дўкандорлар** қилса бўлади” [132, с. 42].

Асоси калима ўзбекӣ ва пасванд марбут ба забони тоҷикӣ: **тақа-дор, байрақ-дор, жига-дор, туг-дор, қул-дор, қўшин-дор** ва ғайра.

“Шундан сўнг бари амалдор, **туздор**, **жизгадор** бекларини чақириб, .. ўтган воқеаларни сўради” [132, с. 83]. “Боғи афзал қишлоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида **қулдорлик** жуда ривож топган экан” [134, с. 65]. “Элмурод саф олдиға югуриб кетди ва **байроқдор** билан ўрин алмашди”. “**Байроқдорлар** учувчиға нишон белгилаб туришарди, буни энди билди Қудрат” [132, с. 74].

3.2.11.5. Пасванди “–дор”-и тоҷикӣ ва пасванди “–ли”-и ўзбекӣ.

Дар забони ўзбекӣ вазифаи пасванди –**дорро** пасванди –**ли** ичро карда синоними калимаҳои иқтибосиро ташкил мекунад. Ин дар навбати худ барои боз ҳам ғани гардидани фонди луғавии забони ўзбекӣ хидмат мекунад, ки ҳамин гуна калимаҳои сохтара дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дидан мумкин. Мисол, **холдор-холли**, **рангдор-рангли**, **ҳомиладор-ҳомилали**, **нишондор-нишонли**, **оҳангдор-оҳангли**, **панжарадор-панжарали**, **пулдор-пулли**, **мевадор-мевали**, **бўйдор-бўйли**, **гўштор-гўштли**, **калладор-каллали**, **ҳосилдор-ҳосилли**, **ҳусндор-ҳуснли**, **зотдор-зотли** ва ғайра.

“Нигоранинг қоп-қора **холли** лабларига табассум қўнди” [134, с. 39]. “Самолётда илк марта учган қиз ўз таассуротини жонли ва **рангли** тасвир этиб Ўктамни қулдирди” [132, с. 64]. “Бир турли, бир **оҳангли** нафис, мусиқавий товушлар кишининг борлиқ вужудига, қон томирларига ажойиб бир ўзгариш берган эдилар” [134, с. 55]. “Парк ёпилишига яқин иккови қўл ушлашиб яшил **панжарали** дарвозадан шод-хуррам чиқиб кетишди” [132, с. 51]. “Қизил Ярим Ой жамияти томонидан ташкил қилинган **пулли** поликлиникага директор қилиб тайинлашни сўради” [132, с. 160]. “Нон бўктириб баҳузур еб-ичиб олинган **гўштли** шўрва унинг жонини киргизган: рангидан ниҳоятда хушнуд ва **бахтли** экани кўриниб турарди” [132, с. 20]. “Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги йиртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркама, **ҳуснли** аёл эканини базўр фарқ қилдилар” [134, с. 73]. “Молнинг **зотли** бўлса, емишинг тотли бўлар” [132, с. 30].

3.2.12. Калимаи бад:

Дар забони тоҷикӣ калимаи **бад** сифати мураккаб ба ҳисоб рафта, мафҳуми ношоиста, номақбул дорад. Сифатҳои мураккаб месозад. Мисол, **бадхаиш, бадбӯӣ** ва ғайра.

Вале ин калима дар забони адабии ўзбекӣ вазифаи худро тағйир дода, ҳамчун пешванд ба кор бурда мешавад. Мисол, **бадбашара, бадқовоқ, бадбуруш, бадзот** ва ғайра.

“Фазлиддин, албатта, **бадбашара** эмас, кўринишда туппа-тузук йигит” [132, с. 71]. “Кенжа нариги столда ўтирган **бадқовоқ** йигитга қаради”. “**Бадқовоқ** осмон уч кундан бери ё қор, ё совуқ ёмғир .. ташлайман деб, ваҳима солиб турибди” [132, с. 72]. “Эшон ойимнинг юзи .. маймуннинг юзига ўхшаган .. **бадбуруш** экан”. “Ховлиси худди тўқайга ўхшайди. Ҳар бири эшакдай келадиган учта ити занжирда. **Бадбуруш** зўр итлар” [132, с. 71].

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ калимаҳое, ҳастанд, ки онҳо бо исм якҷо омада калимаҳои мураккаб месозанд. Мисол, **сифат, намо, омўз (омез), параст, шинос, фурӯш, дўз** ва ғайра. Вале, онҳо ба забони ўзбекӣ иқтибос шуда, вазифаи худро тағйир додааст. Яъне вазифаи пасвандро иҷро мекунанд ва доир ба ин дар грамматикаи забони ўзбекӣ қайд гардидааст. Мисол, дар бораи калимаи **намо** дар грамматикаи забони ўзбекӣ чунин шарҳ дода шудааст: “**-намо** (тоҷик тилидан кирган). Бу аффикс от ва сифатларга қўшилиб, ўзакдан англашилган предмет, ҳодиса, ҳолат тушунчасига, “ўхшаш” деган маънони берувчи белгилар (сифатлар) ҳосил қилади: **олимнамо, мулланамо, калнамо...**” [68, с. 284]. Ин гуна фарқиятро мо дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дарк намуда, ба чунин гурӯҳҳо чудо намудем:

3.2.13. Калимаи **намо**:

Дар забони адабии тоҷикӣ калимаи **намо** бо калимаҳои ифодакунандаи амалу чараён ва исм омада, зарфи монандӣ месозад. Мисол, **ранҷиданамо, Юсуфнамо** ва ғайра.

Вале дар забони осори нависанда дар баъзе мавридҳо калимаҳое сохтааст, ки ҳамчун пасванд ишора шудааст. Мисол, **олим-намо, мажнун-намо, мулла-намо, кал-намо, ҳазил-намо** ва ғайра.

“Гумашта Муҳаммад Расул қирқ ёшга етиб қолган мутавозе, **мулланамо киши эди**” [132, с. 48]. “Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари **ҳазилнамо гап ташлашарди**” [134, с. 74].

3.2.14. Калимаи омӯз (омез):

Ин калима дар забони тоҷикӣ вазифаи чузъи пасини калимаҳои мураккаб ба маънои дар бар доштани чизеро иҷро мекунад: Мисол, **хандаомез, маслиҳатомез, гилаомез** ва ғайра.

Аммо дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ҳамчун пасванд қабул шудааст. Мисол, **масхара-омуз, заҳар-омуз, ҳазил-омуз, ҳайрат-омуз** ва ғайра.

“Шу пайт ташқаридан кимнингдир **масхараомуз** овози эшитилди” [134, с. 82]. “Умматалининг хотинига бунчалик совуқ муносабатда бўлиши, **заҳаромуз** ҳазили уни баттарроқ қочириққа ундади” [134, с. 24]. “Зиёдахон, зувала узар экан, **ҳазиломуз** жавоб берди: -Унақа одам эмаслигингизни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар” [134, с. 94]. “Тоғда ўсган йигитга шаҳар ҳаёти **ҳайратомуз** туюлди. Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга **ҳайратомуз** тилкилди” [134, с. 123].

3.2.15. Калимаи параст:

Калимаи **параст** дар осори забони Абдулло Қаҳҳор калимаҳои сохтаанд, ки дар маънои шахс ба ашъе ё ки ба ҳодисае одат кардааст ва ё бо тамоми вучуд ба он менигарад. Мисол, **молпараст, боданпараст, шахсиятпараст, бутпараст, амалпараст, офтобпараст** ва ғайра.

“... ўз оиласининг гамини ейши ва ўз оиласининг хуни учунгина жанг қилиши, албатта **шахсиятпарастлик** бўлади” [132, с. 35].

3.2.16. Калимаи парвар:

Калимаи **парвар** дар забони ўзбекӣ ҳамчун пасванд ба кор рафта, калимаҳои оид ба маънои характер-хусусияти инсонро месозад. Мисол, **ватанпарвар, камбағалпарвар, илмпарвар, одампарвар, сояпарвар, халқпарвар** ва ғайра.

“**Ватанпарварлик** бурчи” [132, с. 174]. “Бойлардан биттаси жуда **камбагалпарвар** ўтган эакан, чакалакзорига дошқозон остириб, оч қолганларга хўрда, атала улашиб турар экан” [132, с. 33]. “Хусайн Бойқаро ҳазратлари ҳам шоир, ҳам **илмпарвар** эмишлар” [132, с. 39]. “Улар шу қадар **одампарвар** аёл билан учрашганларидан ниҳоят руҳландилар”. “Элмурод саволларнинг мазмунини дарров англаб, раҳбарнинг бунчалик **одампарварлиги** ва зийраклигидан жуда қойил бўлди” [132, с. 51]. “Мен кучимни, теримни тўкай, фойдасини **сояпарвар** бойлар кўрсин [134, с. 73]. “Ҳасан сўфи билан Алим бува .. халқ ғамини ўз ғамидан ортиқ кўрадиган, халқ манфаатини ўз манфаатидан ортиқ кўрадиган **халқпарварга** зориқар эдилар” [134, с. 34].

Пасванди **-парвар** калимаҳоеро месозанд, ки касбу ҳунари шахсро мефаҳмонанд: Мисол, **гулпарвар, богпарвар** ва ғайра.

3.2.17. Калимаи хон:

Калимаи **хон** ба исму сифат якчоя омада, калимаҳоие месозад, ки маънои хосса ва хусусиятро мефаҳмонад. Мисол, **китобхон, журналхон, газетхон, шеърхон, саводхон, яккахон** ва ғайра:

“Тог каби .. уй, ичи лиқ тўла китоб. Ўқиш залида жим, **китобхонлар** беҳисоб” [132, с. 89]. “Бутун кеча **шеърхонлик** билан ўтди. Шеърлар рус, ўзбек, қозоқ .. тилларида янгради”. “**Шеърхонлик** ва овқатдан сўнг меҳмонлар у ёқдан-бу ёқдан гаплашиб ўтирдилар” [134, с. 48]. “Хўш, ўз ишларингиз қалай? **Саводхонлар** кўпаяётибдимми?” [134, с. 9].

3.2.18. Калимаи хўр:

Дар забони осори нависанда боз калимаҳои ба назар мерасад, ки онҳо бо калимаи **хўр** якчоя омада, хусусият ва ҳолати шахсро ифода мекунад. Дар грамматикаи забони ўзбекӣ ҳамчун пасванд қабул шудааст. Мисол, **гамхўр, одамхўр, ароқхўр, гўштхўр, судхўр, текинхўр** ва ғайра.

“Комилжон Зунуновнинг бу қадар .. **гамхўр** бўлиб қолишининг сабабини тушунолмай ўтирибди”. “Хотинлар бир-бирига дилкаш бўладилар. Ойқиз опанг сенга **гамхўр** бўлади, -дедилар”. “Газеталарда ҳам, раҳбарларнинг

нутқларида ҳам ёш мутахассисларга **замхўрлик** масаласи кўндаланг қўйилгани учун Шербекни қанот бўлар, деган фикрда қўлтигига олганди” [134, с. 51]. “Бир тоғнинг изасида одамсифат, **одамхўр** ваҳишӣ жондорларнинг макони бор эди”. “**Одамхўр** золимлар, беклар, ҳоқонлар Олтин қадаҳларда шароб ичарди” [132, с. 21]. “Ие худо ёмон **судхўр** чиқди-ку, ҳали пулни бермасдан, дарров фойдасини қистайдими?”. “Сатин бойвачча каби **судхўр**лар бу йигитни хўб алдаб ишлатадилар” [134, с. 82]. “Ернинг асл фарзанди –меҳнаткаш. **Текинхўр**лар, сояпарварлар бизга арқоқ- уриш бўла олмайди”. “Энди чимқирқар машина соламан бу **текинхўр** газандага” [134, с. 155].

3.2.19. Калимаи **шинос**:

Калимаи **шинос** дар калимасозии забони адабии тоҷикӣ сермахсул ба ҳисоб меравад. Аммо дар баъзе мавридҳо асосҳои феълӣ маънои луғавияшро то як андоза суст карда, ҳатто, бо пасванди **-чӣ** ҳамвазифа мешавад. Мисол, **забоншинос-забончӣ, таърихшинос-таърихчӣ** ва ғайра.

Аффикси мазкур дар забони осори нависанда дар шакли **-шунос** омада, калимаҳое сохтааст, ки онҳо маъноҳои машғулшаванда ва ё шахси мутахассиси соҳаи аниқро ифода мекунад. Мисол, **тилушunos, йўлушunos, қўйшunos, молушunos** ва ғайра. “**Шарқшunosларнинг Бутуниттифоқ анжумани**” [134, с. 40].

3.2.20. Калимаи **соз**:

Калимаи “**соз**” дар забони адабии тоҷикӣ асоси замони ҳозираи феъл ба ҳисоб меравад. Бо калимаҳои содда омада, калимаи мураккаб месозад. Мисол, **роҳсоз, танӯрсоз** ва дигар.

Вале ин калима дар забони ўзбекӣ вазифаи хешро тағйир дода, ҳамчун пасванди **-соз** ба кор меравад. Мисол, **аравасоз, соатсоз** ва ғайрв.

3.2.21. Калимаи **фурӯш**:

Калимаи **фурӯш** дар забони адабии тоҷикӣ вазифаи асосҳои замони ҳозираи феълро дорад. Чун чузъи баъдинаи калимаҳои мураккаб омада, маънои фурӯшандаи чизеро ифода мекунад. Мисол, **китобфурӯш**,

қандфурӯш ва дигар. Дар баъзе маврид ба ин ё он маънояш ба исм мегузарад. Мисол, *фурӯши мол, ба фурӯш гузоштан* ва ғайра.

Калимаи **фурӯш** дар грамматикаи забони ўзбекӣ ба шакли **фуруш** вазифаи пасвандро иҷро карда, чунин калимаҳо месозад. Мисол, *дўппи-фуруш, чит-фуруш, тўн-фуруш, уй-фуруш, бугдой-фуруш, қўй-фуруш* ва ғайра.

“Аммамнинг Абдураззоқ *дўппифурушга* тушган эди” [132, с. 43].

“Бувайдалик Низомиддин *читфурушининг* ўгли *Ғиёсиддин Бухоронинг девонбеги мадрасасида таҳсил кўриб юрган пайтларида отаси уни оқ қилди*” [134, с. 73]. “Бозор касод, .. *қўйфуруш, асп жаллоб, молфурушлар бўлса чўнтагига қўл урмайди*” [134, с. 63].

3.2.22. Калимаи **дўз**:

Дар забони адабии тоҷикӣ асоси феълии **дўз** бо калимаҳои содда якҷо омада, калимаҳои мураккаб месозад. Мисол, **сардўз, кафшдўз** ва ғайра. Вале дар забони ўзбекӣ дар вазифаи пасванд меояд. Мисол, *этик-дўз, кавушдўз, тўндўз, каштадўз* ва ғайра.

“.. Калиш *кавушдўз* касибларнинг ва вофурушларнинг бозорини касод қилган эди”. “Бирон касб-ҳунар билан .. кулолчилик ёки .. *кавушдўзлик* билан машғул бўлувчилар ҳам анчагина” [132, с. 37]. “Афандини отаси *махсидўзга шогирд берди*” [132, с. 48].

3.2.23. Калимаи **паз**:

Калимаи **паз** дар забони адабии тоҷикӣ феъли фармоиши замони оянда ба ҳисоб меравад. Чунин тобишҳо дорад. Мисол, **паз, пазет (пазетон)** ва дигар.

Вожаи мазкур дар забони осори Абдулло Қаҳҳор дар вазифаи пасванд омадааст. Мисол, **сомса-паз, ош-паз, нон-паз, қулча-паз** ва ғайра.

“Узоқда қатор чойхоналар, дўконлар кўринар, муйилишида ўчоқ устига мукка тушган *сомсапаз* оловни ковлаб тутун бурқитар эди” [134, с. 68].

“*Ошпазлар* қозонлар яқинида ўтириб, бирлари сабзи-пиёз, бирлари гўшт

тўғраб, бирлари занглаган қозонларни ювиш билан машгул бўлдилар” [132, с. 56].

3.2.24. Калимаи боз:

Дар забони тоҷикӣ калимаи **боз** дар чанд маъни истифода бурда мешавад. Аз ҷумла дар маънои зарфи содда. Мисол, *боз такрор кардан, боз пурсидан* ва дигар. Пасванди давомнокии амалро ифода мекунад: *ду рӯз боз, чандин сол боз* ва ғайра. Дар маънии кушода, муқобили баста: *дарвоза боз аст*. Ҳамчун пешванд ба кор бурда мешавад: *бозгаишт, бознагаишт* ва ғайра.

Аммо дар грамматикаи забони ўзбекӣ ҳамчун пасванд қабул гаштааст. Мисол, *ишқи-боз, қилич-боз, лўттибоз* ва ғайра.

“Ҳамро аканинг қизи Обида қишлоқ мактабида ўқиб юрган кезларидан машинага ишқибоз эди” [132, с. 46]. *“Бу қайси Турдибой? Ҳалиги донги кетган жангчими? Ҳа бутун насли жанг майдонида ўтган донгдор қиличбоз”*. *“Ён томондан бостириб келган бир тўда мўгул аскарӣ Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишига ҳалал берди”* [134, с. 57]. *“Бу ерда лўттибозлик кетмайди. Ё аттестат бировники, ё паспорт”* [132, с. 47].

Омўзиши хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳои иқтибосӣ забони тоҷикӣ дар осори нависанда Абдулло Қаҳҳор нишон медиҳад, ки қолабҳои калимасозӣ иқтибосӣ пешванду пасвандҳои забони тоҷикӣ дар забони муосири ўзбекӣ фаровон истифода мегардад.

Аз таҳқиқи калимасозӣ пешванду пасвандҳо дар забони осори нависанда маълум гардид, ки ҳамвазифа ва муродифшавӣ унсурҳои калимасоз ва калима низ серитеъмоланд.

Калимасозӣ дар забони осори нависанда бо ёрии пасвандҳои иқтибосӣ тоҷикӣ маъмул ва серитеъмол буда, дар баробари пешвандҳои иқтибосӣ тоҷикӣ дар сохтани вожаҳои нав нақши намоён доранд. Нависанда аз ин имконоти калимасозӣ пасвандҳои иқтибосӣ тоҷикӣ хеле хуб ба кор бурдааст. Абдулло Қаҳҳор дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ забони

адабии ўзбекӣ сахми арзанда гузошта, дар баробари ин ба инкишофи қолабҳои калимасозии забони адабии ўзбекӣ сахми арзанда гузоштааст.

Маълум гардид, ки пешванду пасвандҳои калимасозии иқтибосии забони тоҷикӣ мавқеъ ва дараҷаи гуногуни худро доранд. Агар яке онҳо дар сохтани як ҳиссаи нутқ иштирок намояд, дигари онҳо дар сохтани чанд ҳиссаи нутқ ширкат карда, калимаи нави иқтибосии забони тоҷикиро сохтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда Абдулло Қаҳҳор аз имконоти калимасозии забони адабии ўзбекӣ хеле устодона истифода бурда, қолабҳои нави калимасозиро дар забони ўзбекӣ офаридааст.

Тавре ки аз баррасии мавод маълум гардид, пешванду пасвандҳои иқтибосии забони тоҷикии дар боло зикргардида дар сохтани ҳиссаҳои гуногуни нутқ серистеъмом ва сермахсул буда, ҳам ба вазифаи калимасозӣ ва ҳам шаклсозӣ истифода гардидааст, ки ин барои рушди ҳам забони адабии тоҷикӣ ва ҳам забони адабии ўзбекӣ мусоидат менамояд.

3.3. Калимаҳои мураккаб

Дар забоншиносӣ тарзи сермаҳсултарини калимасозӣ типӣ мураккаб ба шумор меравад. Калимасозии калимаҳои мураккаб маъмултарин нави калимасозӣ буда, дар забони осори нависанда аз асосҳои баробарҳуқуқ бо роҳу воситаҳои гуногун сохта шуда ва маъниҳои мухталифро ифода кардааст. Дар забони осори нависанда ин усули калимасозӣ, асосан, дар сохтани исм, сифат ва дигар ҳиссаҳои нутқ маъмул аст.

Калимаҳои мураккабе, ки дар забони тоҷикӣ маъмул ва дар истеъмоли ғазал мебошанд, айнан бо ҳамон шакл ба забони ӯзбекӣ иқтибос шудаанд. Дар чараёни истифодабарии калимаҳои мураккаб дар забони ӯзбекӣ ҳатто калимаи иқтибосӣ будани онҳо маълум намегардад. Калимаҳои мураккаби иқтибосӣ ҳам дар услуби илмиву бадеӣ, ҳам дар услуби ғуфтуғӯӣ васеъ истифода бурда мешавад. Мушоҳидаҳо, таҳқиқот ва омӯзиши забони осори нависанда нишон медиҳанд, ки ин гуна калимаҳои мураккаб дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба таври фаровон ба қор бурда шудааст. Онҳоро аз ҷиҳати бо қадом ҳиссаҳои нутқ ташкил ёфтанишон ба гурӯҳҳои гуногун тақсим кардан мумкин.

3.3.1. Аз ду исм:

Исмҳои мураккаби пайваст, ки ҷузъҳои онҳо бе ягон морфема ба ҳам васл шудаанд. Мисол, *нондон, новвойхона, гадобача, гулбарг, гулбаҳор, гулбоғ, гулдаста, гулкарам, гулоб, гулрӯ, гулҷеҳра, дилозор, дилхун, хӯроққанд, шакароб, шакарпалак, обҷувоз, обдаста, оташарава, оташзабон, оштахта, пашишахона, сарпарда, гугуртҷӯн* ва ғайра.

“Отам *нондон*ни очиб, бор нонни .. хурҷунига солиб, -мен шаҳарга кетдим, - деган ҳолда уйдан чиқди” [132, с. 70]. “Худодан қўрқинг, Маҳсум. *Гадобачча* одам эмасми? Ё, шариатда *гадобаччани* ўлдирши гуноҳ эмас, деб битилганми?” [132, с. 182]. “-Раҳмат, Шер ака. –*Нигора* жилмайиб, ҳали баргларида шудринг аримаган ранг-баранг гуларни бағрига босди. –*Бу гулдастанинг* эгалари бор” [132, с. 196]. “*Баҳор* дарахтларни ёш келинлардек безатиб, устларига оқ, қизил кўйлак кийгизган, кокилларига *гулоб* сепган эди”

[132, с. 197]. “Раис ака унақа **дилозор** бўлманг”. “Мени қақшатма. Ҳой **дилозор**, газабимни келтирма” [132, с. 85]. “Болаларда дафтару қалам, синфда тахтаю бўр бўлса ҳам, ўқиш китобларининг йўқлиги Ғуломжонни ёмон **дилхун** қилар эди” [132, с. 226]. “-Ўтиринг, ўтиринг, -деди Самандаров ва чўнтагидан иккита **хўрозқанд** чиқариб болага берди” [134, с. 37]. “-Келин, помидор олиб чиқинг, бекор ўтирмай **шакароб** қила тураман, -деди уста” [134, с. 92]. “Маҳмуд яқиндаги полиздан битта **шакарпалак** узиб чиқиб, ерга қўйди-да, Ширмонхоннинг етиб келишини кутиб турди” [134, с. 32]. “Сен пучуқ **обдаста** ўлгурга ким қўйибди, бировларнинг ишига аралашишни?” [132, с. 15]. “Сочма шеър ёзганда ростдан ҳам Миртемир **отаишабон** шоирга айланади” [132, с. 58]. “**Пашиахонага** қамалиб олган искабтопар, Иқболнинг юзини чақиб, уйготиб юборган эди” [132, с. 81]. “Асрорқул чилимни шундай қаттиқ тортдики, **сархонада** аланга кўтарилди” [134, с. 26]. “Бой ..**гугуртчўп**нинг ўчай-ўчай деб турган алангасидан чилимнинг сархонасидаги тамакини базўр ёндириб олди” [132, с. 195].

3.3.2. Аз исму феъл:

Ин гурўҳи калимаҳои мураккаб ба ибораҳои ғайриизофии исмӣ ҳамнисбат мебошанд. Дар ин қабил калимаҳои мураккаб чузъи асосӣ на дар чойи якум, балки дар чойи дуом меистад. Мисол, **саволомўз**, **маҳсидўз**, **ошхўр**, **нонхўр**, **носфурўш**, **нонпаз**, **гулчин**, **гўштхўр**, **дафтарнавис**, **дилкушо**, **дилсўз**, **шафтолихўр**, **камарбаста**, **обкаш**, **обрез**, **ошпаз**, **ошхўр**, **падаркуш**, **жомадўз**, **сартарош**, **гўрков** ва ғайра.

“-Мажлисдан бир кишининг кўнгли қолди чамамда, -деди Саидгози бўм-бўш қоронгиликка тикилиб. Шербек Саидгозига **саволомўз** боқди” [134, с. 9]. “Афандини отаси **маҳсидўзга** шогирд берди” [132, с. 58]. “Худоё раҳматингдан ўргилай, **ошхўрга** ош, **нонхўрга** нон еткизурсан” [132, с. 50]. “-Бу ерда.. ҳамма нарса топилади: .. от бўктаргиси, ёлпўш; **гулчин** билан таг-чарм қўйилса, ҳали кийса бўладиган нимдошигина сахтиён маҳси дейсизми, .. – деди Шум бола” [132, с. 198]. “Бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гармселлар ўрнига **дилкушо** шабадалар эсади” [132, с. 225]. “Чиқарди

жонидан бир оҳи **дилсўз**, қиёмат бўлди гўёки ўшал рўз” [132, с. 226]. “Шогирд узоқ йиллар ишлаб кўз нури, куч-қувватини сарфлагани ҳолда корхона эгаси билан халифасини рози қилмагунча, фотиҳа олиб **камарбаста** .. бўлолмасди” [132, с. 63]. “Эртасига эрталаб Элмурот икки томонига катта челақлар илинган **обкаш**ни елкасига уўйиб, мачит ҳовузига бораётган эди”. “Қизим Райҳонни охир не-не кўргуликлар билан , бошимни баркаш, елкашни **обкаш** қилиб, вояга етказдим” [132, с. 116]. “Бу ҳужрада **обрез**-сув тўкадиган жой бўлмаганидан қўл-юзимизни ҳам кўчага чиқиб ювардик” [132, с. 127]. “**Ошпаз**лар қозонлар яқинида ўтириб, бирлари сабзи-пиёз, бирлари гўшт тўғраб, бирлари занглаган қозонларни ювиши билан машгул бўлдилар” [132, с. 56]. “Назирқул яна **ошхўр**лик бўлишидан севиниб тилдираганича Азим бойваччанинг ҳовлисига қараб кетди” [132, с. 97]. “Холаси чевар-**жомадўз** эди” [132, с. 26]. “Қоратой.. Ўроз билан бирга мазорга-**гўрков**га жўнади. Агар **гўрков** ҳозир қазини истамаса, қабрни ўзлари қазини учун эҳтиётдан бир кетмон ҳам олишиди” [132, с. 120].

3.3.3. Аз исму сифат: **дилсиёҳ, дилхаста, дилхуш, дилшод, донашўр, дилпора, мўйсафид** ва ғайра.

“Бу эр-хотин ўртасидаги самимийликни, ораларида **дилсиёҳлик** тугдирадиган бирон қўполликка йўл бермасликларини кўрсатарди” [132, с. 226]. “Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган, хушбўй шабада, **дилхуш** манзара, оромижон табиат”. “Турдиевнинг шу важдоҳатини кўрган киши уни бир умр **дилхушлик** қилмаган .. дейди” [132, с. 126]. “Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, **донашўр**, жуссан, сита, бузолиқ сингари донли ўтларни жуда севиб ейди” [132, с. 233]. “Мана, иззат тўшагида пийрона чехрадан бахт нурларини тўкиб ўтириши ўрнига мусибат кўрпасида **дилпора** бўлиб ётибди!” [132, с. 226]. “Бир томонда ўша қонли оқшом манзараси, бир томонда умрининг охирини гарибликда ўтказаетган бир **мўйсафид** оппоқ соқолини селкиллашиб, бировларнинг оёғини чўткалаб ўтириши Кариманинг кўз олдига келди-ю, ҳар нечук, фарзандлик туйғуси галаба қилди” [131, с. 13].

3.3.4. Аз сифату исм: хушбӯй, хушдил, хушқайф, хушмӯйлов, хушнаво, хушовоз, хушоҳанг, хушрӯй, хушсурат, зардоли, покдил, сардоба, зардоб, софдил ва ғайра.

“Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган, **хушбӯй** шабада, дилхуш манзара, оромижсон табиат” [132, с. 236]. “Июн оқшомининг **хушбӯй** шамоли эсар, ҳамма ёқ жимжит, атрофдаги қалин ўрмонларгина шивирлар эди”. “Ғози етилган қовунларнинг **хушбӯй** иси, хушчақчақ таниш овозлар келавергач, чидаб туролмади” [134, с. 43]. “Вагонда қолаётган солдатлар оқ кўнгил, хушчақчақ ва **хушдил** улфатидан ажралиб қолаётганларига ачинардилар” [134, с. 43]. “**Хушқайф** бир гуруҳ тор кўчадан чиқиб, мадраса орқасида зойиб бўлди” [134, с. 33]. “Ҳали жар ёқасида туриб чақирган жангчи-**хушмӯйлов** йигит тушиб келди”. “Ана шу басавлат кишилардан бири **хушмӯйлов** мӯйсафид оқсоқланиб келиб, биз билан қадрдонларча саломлашди” [134, с. 123]. “Минг фарёдким, ўзбек поэзия гулистонида хандон урган **хушнаво** булбул сайрашдан тўхтади”. “Ҳофизу созанда-жамъи **хушнаво**ларга салом” [134, с. 81]. “Салима .. ашулачиликда “кичик Ҳалимахон”, деб ном чиқарган **хушовоз** қиз эди”. “Тўланинг овози шеърларнинг музикасига қўйилиб, равон, **хушоҳанг** чиқди” [134, с. 112]. “Уруш вақти. Декабрь оқшомларидан бирида **хушрӯйгина** жувон Тошкентнинг собиқ эски шаҳари кўчаларидан шошиб боради”. “-Ёвонамизда Жумагул отли бир қиз бор. Ундай **хушрӯйи** йўқ .. – деди тўра Ашир маҳрамга”. “**Хушрӯй** қаршилаган ёшгина, қорача келган, истараси иссиқ бир хотин челақда сув тутди” [134, с. 36]. “**Хушсурат** бир йигит рамкадаги бир жуфт байтга беихтиёр маҳлиё бўлиб, кўзига жиқ ёш олди”. “Доим озода кийиниб, ўзига зеб бериб юрадиган .. бу кишининг **хушсурат** юзи ва силлиқ таралган сочларидан тортиб, ўрдакбурун, гарч-гурч этигигача –бутун қиёфасида салобатлик намоён эди” [134, с. 34]. “Мен яна гумбазга қарадим. **Сардоба!** ..Тўнқариб қўйилган улкан қозонга ўхшарди”. “**Сардоба!** Чўлнинг ҳар жой-ҳар жойида қадим замонда гиштдан қурилган усти ёпиқ ҳовузчанинг номи” [134, с. 72]. “-Ие, қатиқ бузилади! Ҳаммаси

зардобга айланади!” [132, с. 204]. “*Ҳақиқатда софдил мутахасислар ундан нафратланади,..*” [132, с. 142].

3.3.5. Аз сифату феъл: хушхон ва ғайра.

“*Ўзбек элининг булбули Ҳалима Носирова куйлаганда, хушхонимиз Саодат Қобулова ўзбекнинг қалб торларини чертиб, қўшиқ айтганда .. қайси қалб севинчларга тўлмайдими!”* [132, с. 75].

3.3.6. Аз шумораву исм: чорабзал, чорбозор, чорбоғ, чордевор, чорёр, чорзарб, чорпалак, чорпоя, чорраҳа, чортор, чорчўп, чоршанба, садбарг, дутор, яктан, якдил, якдона, яккачўп, яктан, ҳафтранг, себарга ва ғайра.

“*Сафарга чиқиш учун чорабзал шай қилинди*” [134, с. 39]. “*Йўлчи кейинроқ гапнинг мазмунидан, бу кишининг чорбозорчи, яъни шаҳар атрофидаги қишлоқларга қатновчи бир савдогар эканини .. англади*”. “*Ёз ҳам ўтди, куз ҳам келди, қишлоқ чорбозорчиларининг кунни тугди*” [134, с. 59]. “*Баҳор кунлари эди. Чорбоғдаги дарахтларни бутаб, остини юмшатиб, нонуштага ўтирдик*” [134, с. 95]. “*Олинг, олдирманг, .. чорёр мададкорингиз бўлгайлар! – деб халифа.. уйдан чиқдилар*” [134, с. 87]. “*Ғўзалар чорпалак бўлиб қолди*” [134, с. 115]. “*Адолатга ҳовлида чорпояда ётган Усмонжоннинг нафаси ҳам эшитилиб турар эди*” [134, с. 42]. “*Темирчилик устахонаси қишлоқ марказида, катта чорраҳада, эски тақачилик дўконига жойлашган*” [134, с. 80]. “*Тунов кун Бадиуззамон мирзо ўз чортоқида .. бир мажлис тортиб бермишлар*” [134, с. 380]. “*Тўрда Дилнавознинг ихчамгина чорчўпга солинган сурати*” [134, с. 38]. “*Косиб чоршанба кун бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади*” [134, с. 35]. “*Мирза Муҳиддин тушида кўргандай элас-элас хотирлайди: дуторни босиб синдирди ...*” [132, с. 109-110]. “*Қурилишни тез бошлаб юбориш учун ҳамма яктан, якдил..-деди Ўктам*” [134, с. 79]. “*У ҳеч кўрмагандай яна бир карра Ҳафизанинг лаби остидаги якдона холига, кўзларига рашик билан қараб қўйди*” [134, с. 47]. “*Йигит ўгирилиб қараган эди, яккачўп устидан қошига энлик қилиб ўсма қўйиб олган, кўкрак бурма қўйлакли қизни кўрди*” [134, с. 53]. “*Шарт шу: бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз*” [134, с. 78]. “*Ўғил боланинг ҳам бармоқ ва*

қулоқларига узук ва ҳалқа тақилди. Буларга кийгизилган кийимлар ҳам Бухоро шоҳиси ва **ҳафтранг** бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар эди” [134, с. 91]. “Шодмон ҳожси ўтин териб келгунча, Муқимий **себарга** устида ёнбошлаб завқ-шавқ билан шеър ёза бошлади” [134, с. 31].

Дар таркиби забони осори нависанда дар баъзе мавридҳо калимаҳои мураккаб ба назар мерасад, ки як чузъи он тоҷикӣ ва дигари он ўзбекӣ мебошад. Чузъи якум нисбат ба дуҷум ва ё чузъи дуҷум нисбат ба якум муносибати тобей дошта, онро аз чиҳати таъинот, нисбат доштан ба чизе муайян мекунад. Аз рӯйи осори Абдулло Қаҳҳор ин гуна калимаҳои мураккабро ба чанд гурӯҳ чудо кардан мумкин мебошад.

3.3.7. Аз исм+исм сохта шудааст: нос-қовоқ, гул-юз, гул-қайчи, гул-кўрна, гул-сапсар, гул-чамбар, нон-жийда, нон-кўр, офтоб-чувоқ, ош-кўк, ош-қовоқ, ош-қозон, оҳак-тош, шакар-қамиш ва ғайра.

“Саримсоқ ота .. **гулқайчи** билан ёш дарахтларнинг пастки шох-бутоқларини қирқиб юрарди” [132, с. 198]. “Тақир ерларнинг кўриниши жуда бошқача: майса, лолақизгалдоқ, чучмўмалар худди **гулкўрна** ётиб қўйгандай кўк, қизил, яшил тусда товланади” [132, с. 197]. “Қишлоқ меҳнаткашлари ўз жанговар фарзандларининг номларини ҳурмат билан тилга олиб, уларнинг қабрига **гулчамбарлар** қўядилар” [132, с. 197]. “Бой .. қутуриб бақирди, -сан **нонкўрсан**, ман сани туққанам, жигарим, дедим. Овқат бердим, кийим бердим, бу-зулм эмиш” [132, с. 59]. “**Ошқовоқ** билан тошқовоқни фарқ қилмайди, деб ўйлайсизми?” [132, с. 57].

3.3.8. Аз исму феъл: нон-тепки, ёл-пўш, гўшт-қуйди, дил-тортар, дўппи-дўз, дўппи-фуруш, чопон-фуруш, пашиша-қўнмас, ялов-бардор, ялоқ-хўр ва дигар.

“Сендақа, ҳукуматнинг тузини ичиб, тузлигига туфлайдиган **нонтепки** керак эмас”. “Сибирга сургун қилинадиган гуноҳни кечириб турибдилар-у, сен **нонтепкилик** қиласанми, қуллуқ қил!” [132, с. 89]. “Шоқир агнаб эгарини ағдарган отнинг устини очиб, .. **ёлпўш** билан ётиб, айил тортди” [132, с. 26]. “Чойхонада половхўр хўрандалар учун қозон-товоқ, ўчоқлар шай, қўрада

кабоб, тандирда *гўшткўйди* пиширилади” [132, с. 202]. “Чол **дилтортар** кишиси олдида ечилди”. “Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам .. уни оғиздан оғизга ўтиб келган **дилтортар** газларидан .. танийдиганлар кўп” [132, с. 226]. “Биз **дўппидўзлик**да турамыз. Қайтишда **дўппидўзлик** билан келдик” [132, с. 23]. “Аммамнинг қизи Абдураззоқ **дўппифуруш**га тушган эди”. “Бозори шабда **дўппифуруш**дан олган дўппиларни кўтариб, арава тагидаги қовун уюмлари олдидида тўпланишган одамларга кўрсатиб ёлборар эди” [132, с. 43]. “Рўзиматнинг отаси маҳалласидаги Сўфичопон деган **чопонфуруш**га қароллик ҳам қиларди” [134, с. 88]. “Ҳақиқий **яловбардор** сингари ўзи сафнинг қоқ марказида туриб, икки қанотни баб-баравар жангга бошлади” [134, с. 35].

3.3.9. Аз шумораву исм: чор-тоқ, чор-бурчак, чор-қирра, якка-бош, якка-қўл ва ғайра.

“Муборак опа бир лаҳзадан кейин оқ докага ўралган **чорбурчак** бир нарсани кўтариб чиқди”. “Бир танобдан мўлроқ **чорбурчак** ташиқарининг ҳар томони диққатни жалб қиларли эди” [134, с. 39]. “У кираверишдаги девор соати ўрнатилган **чорқирра** устун тагида .. ўтирарди” [134, с. 80]. “Ота-онасидан айрилиб, **яккабош** саргардон бўлиб юрганидан буён, бирон одам у билан одам қатори гаплашмаган эди” [134, с. 77]. “Жамоадан.. баъзи **яккақўл** ўртаҳол деҳқонлар бу ишга аввал совуққонлик билан қараб, у қадар қаршилик кўрсатмаган эдилар” [134, с. 47-48].

Калимаҳои мураккаби иқтибосии тоҷикӣ имконияти мушаххас ифода кардани мафҳумҳо буда, Абдулло Қаҳҳор аз ин имконият хеле моҳирона истифода мебарад. Калимаҳои зиёде дар осори нависанда ба назар мерасанд, ки маҳсули эҷоди худи ў буда, сахми нависандаро дар ташаккули таркиби вожагони иқтибосии забони ўзбекӣ нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, дар забони ўзбекӣ калимаҳои иқтибосии мураккаб миқдоран хеле зиёд мебошад, ки ин калимаҳои иқтибосӣ дар осори нависандагони ўзбек мавриди истифода қарор гирифтааст.

Шодравон профессор Гаффор Қўраев гуфта буд: *“Зотан, рушд ва тағйироти сохтори забон дар заминаи ду омил сурат мегирад: омили берунӣ, ки ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ва таъсири забонҳои дигар алоқаманд аст ва омили дохилӣ, ки ба инкишофи қонунҳои дохилии забон вобаста мебошад...”* [57, с. 82].

Воқеан, гуфтаҳои профессор Гаффор Қўраев дуруст мебошад. Яке аз омилҳои асосӣ дар инкишофи забон ин калимаҳои иқтибосӣ мебошад. Аз ҷумла, калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ дар инкишофи забони ўзбекӣ нақши муҳим мебозад, ки инро мо дар боло мушоҳида кардем.

Калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ гузашта ҳам аз ҷиҳати талаффуз ва ҳам аз ҷиҳати маъно то андозае тағйир ва инкишоф ёфтааст, ки инро мо дар боло бо мисолҳои зиёде мушоҳида кардем. Дар забони ўзбекӣ ба сифати ифодакунандаи мафҳумҳои гуногун калимаву ибораҳои иқтибосии тоҷикии нав ба нав ба вучуд омада, қисми дигари онҳо метавонанд бо бисёр сабабҳо аз истемол берун шаванд ва ба ҷойи он калима ва ибораҳои нави иқтибосии тоҷикӣ ба миён оянд ва боз ба мурури замон калима ва ифодаи навтари иқтибосии тоҷикӣ пайдо шуда, тадричан мавқеи қисме аз онҳоро ишғол намоянд, ё калимаҳои иқтибосии тоҷикие, ки ба забони ўзбекӣ гузаштааст, хеле ноаён бошад ҳам, аз ҷиҳати талаффуз тағйир меёбанд.

Халқи ўзбек аз қадим аст, ки бо халқи тоҷик муносибатҳои ҳамсоғӣ ва ҳамватанӣ дорад. Ба забони ўзбекӣ дохил шудани вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ асрҳо боз давом дорад. Калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихии асри XI ва ҳатто хеле пештар аз он низ мушоҳида мешаванд. Маълум мешавад, ки ин ҷараён хеле барвақт сар шуда, дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои минбаъдаи халқҳоямон боз ҳам қувват гирифта, такмил ёфтааст.

Ҷараёни ба забони ўзбекӣ гузаштани воҳидҳои луғавии забони тоҷикӣ аз давраи ташаккули адабиёти классикии ҳар ду миллат ва вусъати робитаҳои эҷодии шоиру нависандагони ин ду халқ, амсоли Алишери Навоӣ ва Абдурахмони Қомӣ боз ҳам авҷ гирифтааст.

Дар натиҷаи дӯстии ду халқи бо ҳам бародар дар соҳаҳои хочагии халқ, илму техника, маориф, адабиёту санъат, маданияту маърифат ва дигар робитаҳои мутақобилан судманд ба вучуд омада истодаанд. Албатта ин боис мешавад, ки он истилоҳ ва калимаҳои хоси соҳаҳои номбурда ба як дигар бо роҳҳои гуногун иқтибос шавад.

Ба воситаи истеъмоли калимаҳои ҳамдигар муносибатҳои ду халқ боз ҳам устувортар мегардад. Илова бар ин маънои чандин калимаҳои забони ўзбекӣ боз ҳам васеъ мешавад. Қариб аксарияти калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ дар мавриди истифода қарор дорад. Характери умумӣ доштани ҳаёти омма захираи калимаҳои якдигарро бойтар намуд ва боиси он шуд, ки калимақабулкунӣ рӯз то рӯз аз рӯи эҳтиёт инкишоф ёфта истодааст. Калимаҳои иқтибосшудаи тоҷикӣ ба лексикаи забони адабии ўзбекӣ дохил шуда, онро бой намуданд, барои боз ҳам суфта ва равон шудани забони ўзбекӣ ёрӣ расонида истодааст. Калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар роҳи ҳамкории иқтисодӣ ва мадания ба ду халқи бо ҳам дӯст боз ҳам бештар хидмат хоҳад кард.

Бояд гуфт, ки гарчанд забоншиносони ўзбекони Тоҷикистон аз ҷумла профессор А. Бердиалиев ва дигарон ин ду забонро ба ҳам муқоиса карда фикрҳои тоза ба иттилои мо расонида бошад ҳам, ин диссертатсия оид ба иқтибосии калимаҳои тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ, ки дар забоншиносии ўзбекони Тоҷикистон таҷрибаи нав мебошад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия:

Дар қисми хулоса ҳамчунин натиҷагирӣҳо дар заминаи таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ ва вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ҷамъбаст гардидааст, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

1. Асарҳои маъруфи нависанда Абдулло Қаҳҳор мисли романи “Сароб”, “Қӯшчинор чироқлари” ва қиссаи ҳикояҳои ба забони русию тоҷикӣ тарҷума шудааст. Тарҷумаи асарҳои Абдулло Қаҳҳор ба забони тоҷикӣ аз

робитаҳои адабию фарҳангии байни тоҷикону ўзбекон шаҳодат медиҳад, ки дар рӯзгори имрӯзаи давлатдории миллии ҳар ду миллат метавон гуфт рӯ ба афзоиш дорад.

2. Дар таълифи асарҳои худ нависандаи халқии Ҷумҳурии Ўзбекистон Абдулло Қаҳҳор аз калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ хеле фаровон истифода бурдааст, ки аз маводи таҳқиқоти мавриди назар ошкор гардид.

3. Дар забони ўзбекӣ ба сифати ифодакунандаи мафҳумҳои гуногун калимаву ибораҳои иқтибосии тоҷикии нав ба нав ба вучуд омада, қисми дигари онҳо метавонанд бо бисёр сабабҳо аз истеъмоли берун шаванд ва ба ҷойи он калима ва ибораҳои нави иқтибосии тоҷикӣ ба миён оянд ва боз ба мурури замон калима ва ифодаи навтари иқтибосии тоҷикӣ пайдо шуда, тадричан мавқеи қисме аз онҳоро ишғол намоянд, ё калимаҳои иқтибосии тоҷикие, ки ба забони ўзбекӣ гузаштааст, хеле ноаён бошад ҳам, аз ҷиҳати талаффуз тағйир ёфтааст ошкор карда шуд.

4. Ҷараёни ба забони ўзбекӣ гузаштани воҳидҳои луғавии забони тоҷикӣ аз давраи ташаккули адабиёти классикии ҳар ду миллат ва вусъати робитаҳои эҷодии шоиру нависандагони ин ду халқ, амсоли Алишери Навоӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ боз ҳам авҷ гирифтааст.

5. Дар натиҷаи дўстии ду халқи бо ҳам бародар дар соҳаҳои хоҷагии халқ, илму техника, маориф, адабиёту санъат, маданияту маърифат ва дигар робитаҳои мутақобилан судманд ба вучуд омада истодаанд. Албатта ин боис мешавад, ки он истилоҳ ва калимаҳои хоси соҳаҳои номбурда ба як дигар бо роҳҳои гуногун иқтибос шаванд.

6. Ба воситаи истеъмоли калимаҳои ҳамдигар муносибатҳои ду халқ боз ҳам устувортар мегардад. Илова бар ин маънои чандин калимаҳои ўзбекиву тоҷикӣ боз ҳам васеъ мешаванд. Қариб аксарияти калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ дар мавриди истифода қарор дорад.

7. Абдулло Қаҳҳор бо мақсади буробуранг баён кардани воқеаву ҳодисаҳо ва характери қаҳрамонони асарҳои худ аз вожаҳои иқтибосии тоҷикӣ ба кор бурда, ба онҳо диққати махсус додааст.

8. Ба кор бурдани калимаҳои иқтибосӣ дар осори хеш аз нависанда маҳорат ва малакаи баланд талаб мекунад. Пеш аз ҳама нависанда аз забони тоҷикӣ хуб бархурдор шуда бошад. Аз баррасии таҳқиқот маълум мешавад, ки Абдулло Қаҳҳор на танҳо аз забони ўзбекӣ, балки ба забони тоҷикӣ низ хуб балад будааст.

9. Ба воситаи истифода кардани калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ забони осори Абдулло Қаҳҳор боз ҳам ҷолибтар ва хонданибобтар шудааст. Истифодаи калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ дар асарҳои бадеӣ ба маҳорати суҳандонии нависанда вобастагӣ дорад.

Аз таҳқиқоти анҷомёфта чунин ба назар мерасад, ки нависанда Абдулло Қаҳҳор аз донандагони хуби забони модарии худ ва забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

Аз баррасии мавзӯи мазкур, метавон ҳамчунин ба ин натиҷа расид, ки қорбурди вожагони иқтибосӣ дар асарҳои бадеӣ барои баланд шудани сатҳи ҷаҳонбинӣ, фикрронӣ ва забондонии хонанда нақши асосӣ мебозанд. Пас аз таҳлили “Хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор” мо ба чунин натиҷа расидем, ки барои омӯхтани махсусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ асарҳои Абдулло Қаҳҳор мувофиқи мақсад мебошад. Ин иқдом барои боз ҳам хубтар аз бар кардани хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ кумак мерасонад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур дар раванди таҳияи масъалаҳои муқоисашавии забони тоҷикиву ўзбекӣ метавонад мавриди баҳрагирӣ қарор бигирад. Маводи диссертатсия дар таҳқиқотҳои минбаъда оид ба масъалаҳои дузабонӣ, инчунин барои тайёр намудани монографияҳо дар ин соҳаи илм метавонад истифода гардад.

Дар охир метавон гуфт, ки хизмати барҷаста ва нотакрори нависандаи халқии Ўзбекистон Абдулло Қаҳҳор дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони адабии ўзбекӣ бузург аст. Суҳанвари беназир, нависанда Абдулло

Қаҳҳор аз вожағони иқтибосии тоҷикӣ чунон устокорона ва моҳирона истифода бурдааст, ки меросбарони забони ноби ўзбекӣ бояд пайравӣ он бошанд. Ҳар як қаламкаш метавонад офаридаҳои ин шахси бузургро омӯзад ва дар нигоштаҳои ба қор барад.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

A) Ба забони тоҷикӣ

- [1]. Абдуллоева Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ/ Г.З. Абдуллоева.–Душанбе: Ирфон, 2017. -190 с.
- [2]. Айнӣ С. Намунаҳои адабиёти тоҷик /С. Айнӣ -Сталинобод,1926.-85 с.
- [3]. Асадуллаев А. Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекони вилояти Қатағани Афғонистон / А. Асадуллаев. -Душанбе, 1963. -172 с.
- [4]. Ахмедова У. Аффиксҳои муштарақвазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони модарӣ / У. Ахмедова. -Мақтаби советӣ.-Душанбе, 1970. -№9. -122 с.
- [5]. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абӯали Ибни Сино/А. Байзоев.-Душанбе: “Андалеб”, 2016. -196 с.
- [6]. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ /Н.Бозидов.-Душанбе: Маориф, 1977. -58 с.
- [7]. Вафой Абдулалӣ. Таъсири забони форсӣ бар забони ўзбекӣ/ Вафой Абдулалӣ.– Техрон, 1385. – 152 с.
- [8]. Додихудоев Р. Х., Гертсенберг Л. Г. Таърихи забони тоҷикӣ / Р. Х. Додихудоев., Л. Г. Гертсенберг. - Душанбе, 1988. -215 с.
- [9]. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тангов/Н. Гадоев.- Душанбе:Ирфон, 2012. - 209 с.
- [10]. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони адабии тоҷик / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе: Дониш, 1987. 236 с.
- [11]. Зикриёев Ф.К. Оид ба дузабонӣ ва робитаи забонҳои тоҷикиву узбекӣ/ Ф.К. Зикриёев.-В кн.:Вопросы лингвистики, -Душанбе, 2004.-93 с.
- [12]. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ И. Исмоилов.- Душанбе: Ирфон, 1971. -87 с.
- [13]. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ/Б. Камолиддинов. -Душанбе: Маориф, 1992. -126 с.
- [14]. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Ирфон, 1967. - 186 с.

- [15]. Каримов А. Таҳлили лексикӣ-грамматикии матнҳои тоҷикии қадим/ А. Каримов. -Душанбе, 1986.-180 с.
- [16]. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X)/М. Н. Қосимова.-Душанбе, 2003.- 490 с.
- [17]. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара/ Т. Мақсудов.-Душанбе, 1977.-160 с.
- [18]. Маҳмадҷонов О. О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / О. О. Маҳмадҷонов.-Душанбе: Деваштич, 2007. -84 с.
- [19]. Маҳмадҷонов О. О., Шоев Р. Забони адабии муосири тоҷик / О. О. Маҳмадҷонов., Р. Шоев. – Душанбе: Сифат, 2016, -127 с.
- [20]. Маҳмудов М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб/М. Маҳмудов.-Душанбе, 1978.-140 с.
- [21]. Мачидов Ҳ. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ/ Ҳ. Мачидов. -Маърифат, №7,8 -Душанбе,1999. -98 с.
- [22]. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. - Душанбе: Деваштич, 2007.-Ҷ. 1. -244 с.
- [23]. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Забоншиносӣ. Ҷ. II. / Н.Маъсумӣ. - Душанбе: Адиб, 2005.- 351 с.
- [24]. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ/ А. Мирбобоев.–Душанбе, 2015. -342 с.
- [25]. Мирзоева М. Ҷ. Муродифоти грамматикӣ муносибатҳои ҳолии замон, шарт ва хилоф дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ /М. Ҷ. Мирзоева. - Душанбе, 2012. -119 с.
- [26]. Мирзоева М. Ҷ. Муродифоти грамматикӣ муносибатҳои сабабу мақсад дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ /М. Ҷ. Мирзоева. -Душанбе, 2013. -107 с.
- [27]. Мирзо Ҳасани Султон. Мушкилоти забони илм ва истилоҳот /Мирзо Ҳасани Султон. -Душанбе: Дониш, 2015. -325 с.
- [28]. Мурувватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андичон/ Ҷ. Мурувватов. - Душанбе, 1975. -114 с.

- [29]. Мухторов З. М. Таърихи Забони тоҷикӣ/ З. М.Мухторов. -Душанбе: Ҳумо, 2003. -152 с.
- [30]. Муҳаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ/ М. Муҳаммадиев.-Душанбе, 1967. -210 с.
- [31]. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ/ М. Муҳаммадиев. -Душанбе, 1993. -278 с. (дар дохили қор ишора бояд қард)
- [32]. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. -Душанбе, 1986. -190 с.
- [33]. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ дар қарни XX / С. Назарзода. -Душанбе: Дониш, 2004. -303 с.
- [34]. Насруллоев М. Н. Иқтибосоти арабӣ дар осори мансури Убайди зақонӣ/М. Н. Насруллоев.-Душанбе, 2012.-178 с.
- [35]. Ниёзмӯҳаммадов Б.Н. Забоншиносии тоҷик / Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов. Асарҳои мунтахаб. -Душанбе, 1970. -115 с.
- [36]. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ /Ш. Ниёзӣ. -Сталинобод, 1954. -47 с.
- [37]. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М.Норматов. -Душанбе: Матбуот, 2007. -239 с.
- [38]. Норматов М. Забоншиносии умумӣ/ М.Норматов.-Душанбе: Маориф, 1991. -160 с.
- [39]. Рӯстамов Ш. Таснифи ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рӯстамов. - Душанбе: Ирфон, 1972. -92 с.
- [40]. Рӯстамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рӯстамов. -Душанбе: Дониш,1972. -79 с.
- [41]. Рӯстамов Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар байни ҳиссаҳои нутқ/Ш. Рӯстамов.-Душанбе: Дониш, 1981.-218 с.
- [42]. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ /Б. Сиёев. -Душанбе: Дониш, 1972. -238 с.
- [43]. Хаскашев Т., Ҳомидов Р. Дастури забони тоҷикӣ/ Т. Хаскашев., Р. Ҳомидов. -Душанбе: Маориф, 2014. -223 с.

- [44]. Хаскашев Т. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Т.Хаскашев. - Душанбе: Дониш, 1989. -195 с.
- [45]. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо/ С. Хоркашев.-Душанбе: Ирфон, 2010.-143 с.
- [46]. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ/ С. Хоркашев. - Душанбе: Маориф, 2014. -120 с.
- [47]. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа / С. Хоркашев. -Душанбе: Маориф, 2014. -234 с.
- [48]. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI /Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2013. -343 с.
- [49]. Хоҷаев Д. Гуфтори нақӯ куҳан гардад/ Д. Хоҷаев. -Душанбе: “Шуҷоиён”, 2011.-229 с.
- [50]. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри X)/С. Ҳалимов.- Душанбе, 1979.-210 с.
- [51]. Ҳамроқулов Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун/ Х. Ҳамроқулов.- Душанбе, 1961.-125 с.
- [52]. Ҳасанов А. А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвии осори садаҳои X-XIII дар ғӯишҳои шимолӣ (Фарғонаи Ғарбӣ)/А. А. Ҳасанов.-Хучанд, 2003. -256 с.
- [53]. Ҳомидов Д. Шевасиносии тоҷик/Д. Ҳомидов. -Душанбе, 2006.-162 с.
- [54]. Ҳошимов С. Дар бораи сифатҳои сохта ва мураккаби умумичузъ ва ё ҳамкомпонент /С. Ҳошимов.-Душанбе:Иранская филология, 1966. -350 с.
- [55]. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айни/ Х. Ҳусейнов. - Душанбе: Ирфон, 1969. -141 с.
- [56]. Ҷоматов С. Фонетикаи амалии забони англисӣ/ С. Ҷоматов.- Душанбе: Нурафшон, 2011. -152 с.
- [57]. Ҷӯраев Ғ. Масъалаҳои рушди забон аз нигоҳи Президент/ Ғ. Ҷӯраев.– Душанбе:“Шарқи озод”, 2009. -160 с.
- [58]. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон/ Ғ. Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 1975. -228 с.

- [59]. Шарофов Н. Калимаҳои русию интернационалӣ дар забони адабии тоҷик/ Н. Шарофов.– Душанбе: Дониш, 1972. -168 с.
- [60]. Шарофов Н. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҳарбӣ (солҳои 1940-1945) / Н. Шарофов. – Душанбе: Дониш, 1970. -135 с.
- [61]. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологияи “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Восифӣ/ Б. Шарифов. -Душанбе: Дониш,1985. -232 с.
- [62]. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад/ М. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 2005.-399 с.
- [63]. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ / М. Эшнӣёзов. -Душанбе: Ирфон, 1967. - 230 с.
- [64]. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик, қисми 1./ М. Эшнӣёзов. -Душанбе, 1977. -113 с.
- [65]. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик, қисми 2./ М. Эшнӣёзов. -Душанбе, 1979. -193 с.
- [66]. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик, қисми 3./ М. Эшнӣёзов. -Душанбе, 1986. -96 с.

Б) Ба забони ӯзбекӣ

- [67]. Абдурахмонов Ғ. Кадимги туркий тил/ Ғ. Абдурахмонов -Тошкент, 1989. -87 с.
- [68]. Абдурахмонов Ғ.А., Шоабдурахмонов Ш.Ш., Ҳожиёв А.П. Ӯзбек тили грамматикаси/ Ғ.А. Абдурахмонов., Ш.Ш. Шоабдурахмонов., А.П. Ҳожиёв. 1 том. –Тошкент: “Фан” нашриёти, 1975. -609 с.
- [69]. Абдурахмонов Ғ.А., Шоабдурахмонов Ш. Ш., Ҳожиёв А. П. Ӯзбек тили грамматикаси / Ғ.А. Абдурахмонов., Ш. Ш. Шоабдурахмонов., А. П. Ҳожиёв. 2 том. –Тошкент: “Фан” нашриёти, 1976. -559 с.
- [70]. Абдурахмонов Ғ.А. Қўшма гаплар классификацияси/-Тошкент: “Фан” нашриёти,1960. -195 с.
- [71]. Абдусаматов Ҳ. Абдулла Қаҳҳор/ Ҳ.Абдусаматов.-Тошкент,1960.-207 с.
- [72]. Бердиев Ҳ. ва бошқалар. Ӯзбек фразеологиясидан материаллар / Ҳ. Бердиев. -Самарканд, 1979. -105 с.

- [73]. Бердиалиев А., Хидиров Р. Ўзбек ва тожик лисоний алоқалари / А. Бердиалиев., Р. Хидиров. - Душанбе: Ирфон, 2011. -84 с.
- [74]. Гуломов Х. Фурқат поэзиясида тожик тили элементлари / Х. Гуломов. - Тошкент, 1959. -186 с.
- [75]. Махмуд Қошғарий. Девони луғатит-турк/ Махмуд Қошғарий. -Ташкент, 1963. -224 с.
- [76]. Мирзаев М.М. Ўзбек тилининг Бухоро группа шевалари/ М.М. Мирзаев. -Тошкент,1969. -135 с.
- [77]. Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили/М. Мирзаев., С. Усмонов., И. Расулов.- Тошкент: Ўқитувчи, 1979.-245 с.
- [78]. Навоий А. Асарлар/ А. Навоий. Том 14,-Ташкент,1967. -112 с.
- [79]. Навоий А. Асарлар. Девони Фони/ А. Навоий. Т. 5, 1 китоб. -Тошкент, 1965.-123 с.
- [80]. Навоий А. Танланган асарлар/ А. Навоий. -Тошкент, III, 1964.-178с.
- [81]. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи / А. Нурмонов-Тошкент: “Ўзбекистон”, 2002. -227 с.
- [82]. Решетов В. В., Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси/ В. В. Решетов., Ш. Шоабдурахмонов. - Тошкент: Ўқитувчи, 1978. -230 с.
- [83]. Усмонов С. Умумий тилшунослик/С. Усмонов.-Тошкент: Ўқитувчи, 1972.-210 с.
- [84]. Усмонов М., Азларов Э., Шарипов Ғ. Ўзбек тили/ М. Усмонов., Э. Азларов., Ғ. Шарипов.- Тошкент: Ўқитувчи, 1991.-303 с.
- [85]. Фозилов Э. Шарқнинг машҳур филологлари/ Фозилов Э. -Тошкент: Фан, 1971. – 324 с.
- [86]. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз бирикмалари ва қўшма сўзлар масаласи/ А. Ҳожиёв. -Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 1967.-290 с.
- [87]. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиёв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили/ Ш. Шоабдурахмонов., М. Асқарова., А. Ҳожиёв., И. Расулов., Х. Дониёров. -Тошкент: Ўқитувчи, 1980. -448 с.

- [88]. Шодиев Э. Навоийнинг тожик адабиётига муносибати масаласига доир/ Э. Шодиев. -Ленинобод, 1964. -98 с.
- [89]. Эшондадаев Д. Ўзбек тилида тожикча изофали бирикмалар/Д. Эшондадаев. – “Ўзбек тили ва адабиёти”, 1973. -95 с.
- [90]. Юсупов К. Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири/ К. Юсупов. - Тошкент, 1974. -114 с.

В) Ба забони русӣ

- [91]. Бехбудӣ Н. Говор самаркандских таджиков/ Н. Бехбудӣ. -М., 1956.-65 с.
- [92]. Боровков А.К.Таджикско-узбекское двуязычие/А.К.Боровков. -М., 1952. -201 с.
- [93]. Гаффаров Р.Синтаксис таджикских говоров в сравнительном освещении / Р. Гаффаров. -Душанбе, 1993. -256 с.
- [94]. Гулямов А. Категория множественности в узбекском языке / А. Гулямов. -Ташкент, 1944. -112 с.
- [95]. Джалолов О. Отношение чувского диалекта к таджикскому литературному языку / О. Джалолов. -Сталинабад, 1959. -125 с.
- [96]. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка / Г. Джураев. Автореф. докт.дисс.-Душанбе, 1992. -185 с.
- [97]. Джураев Р. Очерки по истории грамматики таджикского языка/ Р. Джураев. -Душанбе, 1972. -125 с.
- [98]. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в сравнении с узбекскими / Я.И. Калонтаров. -Душанбе, 1969. -436 с.
- [99]. Касимов О. Х. Лексика и словообразование в “Шохноме” Абулкасима Фирдоуси/ О. Х. Касимов. -Душанбе: Дониш, 2016. -346 с.
- [100]. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование / Е. С. Кубрякова. -М., 1965. -156 с.
- [101]. Левновская К. А. Словообразование / К. А. Левновская. -Из-во Московского университета, 1954. -215 с.
- [102]. Мардонов Т.Н. Арабско-таджикское двуязычие в поэзии IX-X веков/ Т. Н. Мардонов. -Душанбе, 1993.-166 с.

- [103]. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара/ Т. Мақсудов. - Душанбе, 1977.-160 с.
- [104]. Ниязмухаммедов Б. Н. О взаимоотношении таджикского и узбекского языков.-В кн.: Проблемы двуязычия и многоязычия/ Б.Н. Ниязмухаммедов. - М. :Наука, 1972. -327 с.
- [105]. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии.-Вып. 2. Северные тадж. говоры полосы Ашт-Шайдан-Чуст-Касансай/ В.С. Расторгуева. -М. 1952.-125 с.
- [106]. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии.-Вып. 3. Ленинабадско- канибадамская группа северных тадж. говоров/ В.С. Расторгуева. -М., 1956. -135 с.
- [107]. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии.-Вып.4. Южно-ферганские говоры (Риштан, Сох) и говоры уратюбинской группы/ В.С. Расторгуева. -М., 1961. -136 с.
- [108]. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров- В.С. Расторгуева. -М., 1964. -126 с.
- [109]. Хашимов Р.И. Таджикско-русское двуязычие/ Р.И. Хашимов.- Душанбе,1986. -123 с.
- [110]. Хидиров Р. Лексика таджикского и узбекского языков конца XX – начала XXI веков: изменения и новации/ Р. Хидиров. -Душанбе: Ирфон, 2010. -154 с.
- [111]. Ходжаев Т.К.Краткие итоги изучения антропологии Средней Азии в связи с проблемой этногенеза узбекского народа/ Т.К. Ходжаев.-Ташкент, 1986. -98 с.
- [112]. Шоабдурахманов Ш. Узбекский литературный язык и узбекские народные говоры Автореф.канд.дисс. /Ш. Шоабдурахманов.-Ташкент, 1963. - 205 с.

II. Фарҳанго

A) Ба забони тоҷикӣ

- [113]. Кабиров Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ / Ш. Кабиров. - Душанбе: Маориф, 1992. -186 с.
- [114]. Калонтаров Я.И. Луғати имлои забони адабии тоҷикӣ/ Я.И. Калонтаров. -Душанбе: Ирфон, 1974. 333 с.
- [115]. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро/М. Маҳмудов., Б. Бердиев. -Душанбе, 1989. -280 с.
- [116]. Маҳмудов М., Қўраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ, Қ.1./ М. Маҳмудов., Ғ. Қўраев.-Душанбе, 1997.-287 с.
- [117]. Мухторов З. М. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ/ З. Мухторов. - Душанбе, 2016.-428 с.
- [118]. Сафаров Ӯ. Луғати чандомади калимаҳои русӣ-интернационалии асарҳои Раҳим Қалил/Ӯ. Сафаров.-Душанбе, 1993. -181 с.
- [119]. Талбакова Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик/ Ҳ. Талбакова.- Душанбе, 2008.-110 с.
- [120]. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ӯилди 1. /- Москва, Н.: СЭ, 1969.-952 с.
- [121]. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ӯилди 2. /- Москва, Н.: СЭ, 1969.-949 с.
- [122]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ӯилди 1. А-Н./-Душанбе: Шучоӣён, 2008. -996 с.
- [123]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ӯилди 2. О-Я./-Душанбе: Шучоӣён, 2008. -1095 с.
- [124]. Фарҳанги ибораҳои халқӣ./-Душанбе, 1988.-400 с.

Б) Ба забони ўзбекӣ

- [125]. Маъруфова З.М. Ўзбек тилининг изоҳли луғати/ З.М. Маъруфова. 1-Том. А-Р.– Т.: Ўзбекистон Фанлар академияси, 1981. – 631 с.
- [126]. Маъруфова З.М. Ўзбек тилининг изоҳли луғати/ З.М. Маъруфова. 2-Том. С-Ҳ.– Т.: Ўзбекистон Фанлар академияси, 1981. – 715 с.
- [127]. Рустамов А., Каримов Қ., Умаров З. Форсча-ўзбекча ўқув луғати/ А. Рустамов., Қ. Каримов., З. Умаров.–Тошкент: Ўқитувчи, 1975. -200 с.

[128]. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати/ А. Ҳожиёв. - Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 1974.-307 с.

Ш. Адабиёти бадеӣ

А) Ба забони тоҷикӣ

[129]. Айни С. Куллийёт, Дохунда/ Айни С. -Сталинобод, 1960. -75 с.

Б) Ба забони ўзбекӣ

[130]. Абдулла Қаҳҳор. Аяжонларим / Абдулла Қаҳҳор. -Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.- 333 с.

[131]. Абдулла Қаҳҳор.“Қўшчинор чироқлари”[Оғни Кошчинара] Роман. Ҳикоялар/Абдулла Қаҳҳор. -Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти,1987.-368 с.

[132]. Абдулла Қаҳҳор. Сароб /Абдулла Қаҳҳор. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1939.-355 с.

[133]. Абдулла Қаҳҳор. Янги ер (*На новой земле*) Комедия/ Абдулла Қаҳҳор. - Тошкент: Ўздавнашр, 1952. -78 с.

[134]. Абдулла Қаҳҳор. Танланган асарлар / Абдулла Қаҳҳор. Уч томлик, 1-том. -Тошкент: Ўздавнашр, 1957. -149 с.

[135]. Абдулла Қаҳҳор. Қишлоқ ҳукм остида (ҳикоя)/ Абдулла Қаҳҳор. - Тошкент: Ўздавнашр, 1932. -15 с.

[136]. Абдулла Қаҳҳор. Олам яшаради /Абдулла Қаҳҳор.-Тошкент: Ўздавнашр, 1933. -87 с.

[137]. Абдулла Қаҳҳор. Танланган асарлар / Абдулла Қаҳҳор. Уч томлик, 3-том. Қўшчинор чироқлари. -Тошкент: Ўздавнашр, 1956. -366 с.

[138]. Абдулла Қаҳҳор. Оғриқ тишлар /Абдулла Қаҳҳор. Танланган асарлар. Уч томлик, 1- том. -Тошкент, 1957. -369 с.

[139]. Абдулла Қаҳҳор. Синчалак. Повест/ Абдулла Қаҳҳор. -Тошкент: Ўздавнашр, 1959. -72 с.

[140]. Абдулла Қаҳҳор. Пақир кўмондонлари / Абдулла Қаҳҳор.- Тошкент: "Шарқ юлдузи". 11-сон, 1992. -25 с.

[141]. Айнӣ С. Асарлар, иккинчи том, Дохунда/ С. Айнӣ -Тошкент, 1964. -76 с.

[142]. Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома / Захириддин Муҳаммад Бобур. -Тошкент, 1989. -148 с.

Мундарича ва натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар интишороти мазкур ба таъб расидаанд:

А) Мақолаҳои илмие, ки дар нашрияҳои тақризии бонуфузи тавсияшудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ба таъб расидаанд:

[1-М]. Исмоилов Б. А. Таснифи калимаҳои тоҷикии забони ўзбекӣ аз рӯйи соҳаҳои истеъмол дар осори Абдулло Қаҳҳор /Б. А. Исмоилов // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон –Душанбе, 2017. -№ 4/5. -С. 24-29. (ба забони тоҷикӣ).

[2-М]. Исмоилов Б. А. Назаре ба омонимшавии вожаҳои тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ /Б. А. Исмоилов // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон–Душанбе, 2017. -№4/6. -С. 37-42. (ба забони тоҷикӣ).

[3-М]. Исмоилов Б. А. Иқтибосшавии вожагони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ: мутобиқшавии савтиётӣ ва хусусиятҳои онҳо /Б. А. Исмоилов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни –Душанбе, 2018. -№3(75). -С.177-184. (ба забони тоҷикӣ).

[4-М]. Исмоилов Б. А. Пешвандҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ /Б. А. Исмоилов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода -Душанбе, 2020. -№3 (39). -С.167-175. (ба забони тоҷикӣ).

Б) Мақолаҳои, ки дар нашрияҳо ва маҷаллаҳои илмӣ ба таъб расидаанд:

[5-М]. Исмоилов Б. А. Иқтибосоти тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ /Б. А. Исмоилов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳо –Душанбе, 2018. -№4(28). –С. 17-29. (ба забони тоҷикӣ).

[6-М]. Исмоилов Б. А. Роҳҳои иқтибосшавии калимаҳои тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ /Б. А. Исмоилов // Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии муҳаққиқони чавон -Душанбе, 2016. - №15 (15). – С. 14-17. (ба забони тоҷикӣ).

[7-М]. Исмоилов Б. А. Таҳлили сохтори вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ /Б. А. Исмоилов // Маводи конференсияи байналмилалӣ

“Масъалаҳои мубрами таҳқиқоти муқоисавӣ-типологии забонҳо ва усулҳои муносири таълими забонҳои хориҷӣ”. -Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон – Душанбе, 2018. –С. 25-34. (ба забони тоҷикӣ).

[8-М]. Исмоилов Б. А. Пасвандҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ /Б. А. Исмоилов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ “Саҳми занон дар илм”. -Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода –Душанбе, 2020. –С. 45-56. (ба забони тоҷикӣ).